

II. ÉVE. // BUDAPEST, 1929 JÚNIUS HÓ // 4-5. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

M. N. MŰZEUM KÖNYVTÁRA

Hirlepkönyvtári

1. növekedési pló

1929/745 sz.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

EGYETEMI NY. R. TANÁR

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

MAGYAR MŰEMLÉKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL

BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92

ELŐFIZETÉSI DÍJAK

EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN

A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)

BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

Lapunk ezen száma 3000 példányban jelent meg.

TARTALOM.

Pestbudai emléklapok 1

Dr. Gárdonyi Albert: A pesti városfal.

Dr. Kovács Lajos: A budai »Alkotás-ház« és a Falk-család,
— A miniszterelnökségi palota multjájá.

Magyar műemlékek 12

Dr. Szőnyi Ottó: Ismerjük meg műemlékeinket. A pilisszántói r. kath. templom és a péteri evang. templom. Ásatások és kutatások az egri várban.

Képek jegyzéke:

Pest déli városfala (5). A pilisszántói r. kath. templom mellékoltára (13). A pilisszántói r. kath. templom szószéke (14).

Mellékletek:

- I. Hadimúzeumi lapok.
- II. Családtörténeti lapok.
- III. Honisme és helytörténet.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

A pesti városfal.

Pest városa a középkorban hosszú időn át nyílt város maradt, vagyis nem volt kőfallal körülvéve. Salamanca Ferenc monográfiája (II. k. 579. l.) idézi Aeneas Sylvius 1444. évi feljegyzését, mely szerint „locus hic neque muris cinctus, neque magnificis domibus exaedificatus, villae speciem gerit“. Ezzel szemben ugyanazon monográfia (II. k. 582. l.) Oláh Miklós műve nyomán azt állapította meg Pestről, hogy falai széles körben övezték s alul-felül a Dunát érintették. (Szamota: Régi utazások, 530. l.) E két adat összevetéséből arra kell következtetnünk, hogy Pest város falai 1444 és 1536 között épültek.

Evlia Cselebi 1660—1664. évi útleírásában azt írja Pest városáról, hogy a szárazföld felől közönséges városi fal vette körül, a dunai oldalon pedig csak palánk védte. — A falakat szegélyező árok sekély volt, de elég széles s régebben a Duna vize táplálta. A falakat 12 kerek torony védte, melyek közül 4 egész s 8 félrondella volt. A városba 3 kapun lehetett bejutni, t. i. északon a Váci-kapun, keleten a Hatvani-kapun s délkeleten a Kecskeméti-kapun. (Littke: Buda-Pest a török uralom korában, 46—47. ll.) Károlyi Árpád idézi (Buda és Pest visszavívása, 193. l.) Juvigny 1686. évi térképét, melyen Evlia Cselebitől eltérőleg csupán 11 rondella látható és pedig 3 egész és 8 félrondella. E szerint egész rondella állott a Régi posta-utca sarkán, az Angol királynéhoz címzett szálló helyén és a Só-utca sarkán, a félrondellákról nem számol be. Fontana 1686. évi térrajza szerint (Littke: id. m. 16. l.) is 11 volt a rondellák száma, olymódon, hogy a

Hatvani- és Kecskeméti-kapuk előtt is állott 1—1 félrondella. Juvigny, Fontana és Evlia Cselebi adatai között tehát 1 rondella a különbség, ami úgy magyarázható meg, hogy Evlia Cselebi idejében a Hatvani- és Kecskeméti-kapukhoz hasonlóan, a Váci-kapu előtt is rondella állott.

A Fővárosi Múzeumban van egy régi pestvárosi térrajz, melyet már Römer Flóris is felhasznált és közölt a „Régi Pest“ című művében s amely térrajz a legrégibb pestvárosi telekkönyvvel való egybevetésből következtetve a XVIII. század legelején készült. E térrajz a következő rondellákat illetőleg félrondellákat tünteti fel: 1. Régi posta-utca dunai végében, 2. Angol-királyné helyén, 3. Váci-kapu helyén (félrondella), 4. Sütő-utca végében (félrondella), 5. Gerlóczy-utca végében (félrondella), 6. Dalmady Győző-utcával szemben (félrondella), 7. Hatvani-kapu helyén, 8. gróf Károlyi-utca végében (félrondella), 9. Kaplony-utcával szemben (félrondella), 10. Kecskeméti-kapu helyén, 11. Királyi Pál-utca végében és 12. Váci-utca déli végén, ami számszerint megegyezik az Evlia Cselebi adataival.

Teljesen egyező ezzel az az 1758-ban készült térrajz, melyet a Pesti Hírlap 1879. évi évfolyama közölt a Horvát Árpád egyetemi tanár tulajdonában volt eredeti után, ez időre azonban a három városkaput már teljesen átépítették s a helyükön állott rondellák közül csupán a Kecskeméti-kapu előtti maradt meg.

Három rondelláról emlékezett meg az 1703. szeptember 1-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve, mely a kurocok esetleges támadásának megakadályozására őrségeket rendelt ki a városfalakra. E rondellák a kö-

vetkezők voltak: felső vízi rondella (obere Wasser Rondell) a mai Angol-királyné szálloda helyén, meg-
hasadt a rondella a Kernhofer háza
mellett (zersprungene Rondell ge-
gen den Kernhofer) a mai Sütő-
utca északi torkolatában és boszor-
kány rondella (Hexen Rondell),
melynek helye nincs közelebbről
megjelölve. A többi rondella-elne-
vezést a XVIII. század elején ké-
szült hivatkozott pestvárosi telek-
könyvben találhatjuk meg a követ-
kező módon: Donau Rondell a mai
Régi posta-utca dunai végében (ezért
hívták a tőle északra fekvő rondel-
lát obere Wasser-Rondell-nek),
Schneider Rondell a mai gróf Ká-
rolyi-utca bejáratánál, Zieler Ron-
dell a mai Királyi Pál-utca bejára-
tánál és Leopold Pastei, a mai Váci-
utca déli bejáratánál. Ezeken kívül
az 1751 szeptember 9-i tanácsülési
jegyzőkönyvben még egy rondellá-
val, a drabant rondellával (Traban-
ten Rondell) találkozunk, melynek
helye nincs közelebbről megjelölve.
Az azonban nem bizonyos, hogy az
elnevezések más-más rondellára vo-
natkoztak, mert a rondellák neve
az idők folyamán megváltozott,
amint a Lipót-rondellát is utóbb
már Stier-Rondell-nek nevezték.

A pesti városfalról Bél Mátyás
1737. évben azt írta (Notitia Hunga-
riae novae III. k. 108. l.), hogy szil-
lád anyagból épült ugyan (operis
solidi quidem), de katonai szem-
pontból nem sokat érő. A falakat
körülvevő árokról sem a legkedve-
zöbben nyilatkozott (satis depressa,
haud tamen palustris) s a falakon
és árkon kívüli külvárosoknak ez-
időben még nyomuk sem volt (su-
burbia nulla videas).

A XVIII. század közepén a pesti
városfal még erődjelleggel bírt, s
a pestvárosi tanács minden olyan
tervet megghiúsított, mely ezt az
erődjellegét csökkenthette volna.
Így az 1754 március 28-i tanácsülé-
sen is elutasították Gebauter Simon
azon kérését, hogy a Váci-úti kapu
előtt pincét építtethessen s indoko-
lásul azt hozták fel, hogy a város-

fal erődjelleget csökkentené. (Die
Fortifications seyndt de jure extra
commercium humanum, gleichwie
aber an oder nechst einer Fortifica-
tions-Mauer einen Keller zu bauen,
hauptsächlich ausser der Statt ge-
fährlich und wider alle gutte Staats-
Regeln wäre).

Viszont az 1771 május 31-én kelt
helytartótanácsi rendeletről meg-
állapítható, hogy a városfalat ek-
korra két helyen is áttörték, s az így
támadt átjárásokat a helytartó-
tanács a járvány elleni védekezés
céljából újból elfalaztatta (ut binæ
aperturæ in duobus versus Danu-
bium tendentibus muris existentes
suo modo praecludantur). (Int. a. a.
4614.) E nyílások egyike, amint a
továbbiakból látni fogjuk, a mai
Királyi Pál-utca torkolatában állott
s a polgári lövölde odahelyezése
után állandósult. A másik nyílás
pedig a mai Gerlóczy-utca végén
állott, s eredetileg a szomszédos Rok-
kantak palotája szemetének kihor-
dására szolgált.

Pest város falai 1772-ben még
érintetlenül fennállottak s külső
oldalukhoz csupán a Váci-kapu mel-
lett épült egy ház, a Hatvani-kapu
mellett pedig négy kisebb házaeska.
Kitűnik ez az 1772 november 28-án
a kamarához intézett tanácsi jelen-
tésből, mely azon alkalommal ké-
szült, hogy egy pesti polgár a város-
fal melletti üres telkek vételárából
árva- és szegényházat kívánt alapít-
tatni. E tervvel szemben a pestvá-
rosi tanács azt hozta fel, hogy a vá-
rosok alapítói nem ok nélkül hagy-
ták szabadon a városfalak külső ré-
szén fekvő területeket (vetusti ur-
bium conditores fundatam utique
rationem habere debuerint, cur po-
moeria civitatum, imo jura quoque
pomoeriorum constituerint) s biz-
tonsági (propter securitatem publi-
cam), elsősorban tűzbiztonsági szem-
pontok sürgetik most is ez állapot
fenntartását. De gazdasági okok is
szólnak a javasolt telekértékesítés
ellen, mert ha a Duna és a Váci-
kapu, illetőleg a Váci-kapu és a Rok-
kantak Palotája közötti területet el-

adnák, elvesztenék azt a 335 frtot, melyet évenként az ott felállított vásári bódék után kapnak, a vásárokat másra kellene áttelepíteni, s a Dunához és a Sóhivatalhoz vezető út is keskenyebbé válnék. A Rökkantak Palotája és a Hatvani-kapu közötti területet azért nem értékesíthetik, mert az ott lévő árokba folynak be a Belváros szennyvizei, a Hatvani és Kecskeméti-kapuk közötti területen van a Polgári Lövölde, melynek területe nem adható el, a Kecskeméti-kapu és a Duna közötti területen van végül a Járvány-temető, amelynek területe hasonlóképpen nem értékesíthető. (Pestvárosi levéltár. Int. a. a. 4852.)

Az előadott tanácsi jelentés adatait Chim Mihály telekhivatali segéd 1772 november 6-án kelt jelentése szolgáltatta, mely részletesen leírta a pesti városfal külső részének helyi viszonyait. E szerint a Váci-kapu mellett fekvő Schützenhoffer-háztól a Rökkantak palotájáig terjedő falszakasz előtt a zsidók vásári bódéin kívül más épület nem volt található. A Rökkantak palotájától a Hatvani-kapuig húzódó falszakasz előtt csupán négy kisebb ház állott közvelelve a Hatvani-kapu mellett, melyek összesen 41 öl hosszúságú falszakaszt takartak el. A Hatvani-kapu másik oldalán állott a polgári lövölde, melyhez 80 öl hosszúságú terület tartozott a városfal mentén. A Kecskeméti-kaputól a Duna-felé futó falszakasz előtt már voltak házhelyek, s ezekhez csatlakozott a járvány-temető. A jelentés szerint a három városkapu teljesen egyformán volt építve, t. i. nyolcöles homlokzattal s hétöles oldalmérettel, vagyis mindegyik kapu alapterülete 60 négyszöglől volt (Intim. a. a. 4852.).

Pest város erődjellegének megszüntetése a Hatvani-kapu mellett fekvő polgári lövölde áthelyezésével indult meg. Ez a polgári lövölde ugyanis a külvárosok fejlődésével kapcsolatosan mind veszedelmesebbé vált, s erre a helytartótanács figyelmét is felhívták. A helytartótanács 1783 február 24-i leiratában

jelentést követelt ez ügyben, s a pestvárosi tanács 1783 május 19-én készült jelentésében előadta, hogy a polgári lövölde áthelyezésével már foglalkoznak, azonban nem közbiztonsági, hanem városgazdasági szempontból. A lövölde által a városfalak mentén elfoglalt terület ugyanis házhelyekül jó áron eladhatónak látszott, s ezért a lövöldét a Kecskeméti-kapu melletti városfal mellé kívánták áthelyezni, amennyiben ehhez a helytartótanács hozzájárul. Ez esetben azonban a mai Királyi Pál-utca torkolatát elzáró városfalon kijárót kell nyitni, hogy a lövölde a Belvárosból könnyen megközelíthető legyen. E falmegnyitást városfejlesztési érvek is indokolták, mert ezzel a közlekedés abban az irányban is megkönnyítenék, s gyorsabban kiépülne ez a városrész is, mely eddig csak nagy kerüléssel volt megközelíthető. A jelzett terv megvalósításáig azonban meggondolnák vélte a pestvárosi tanács az addigi lövöldét, a mely közbiztonsági szempontból már azért sem lehetik kifogás alá, mert a mellette elvonuló országtútlól deszkakerítés zárta el, hátsó részén pedig golyófogó kőfalon kívül, házak is emelkednek.

A tanácsi jelentés alapjául szolgáló bizottsági jelentésből az is megállapítható, hogy a mai Királyi Pál-utcát nem közönséges városfal, hanem rondella zárta el (wann nur die durch den croatischen Schuster Michael Mayer jure praecario occupirte Rundeln abgetragen wurde) s ebben a rondellában lakott Mayer Mihály horvát suszter. Ezenfelül a nevezett rondella mellett régebben már áttörtek egy kijárót (ehemahlens in der Nähe alda schon ein Thor ausgebrochen war), melyet utóbb ismét befalaztak.

A tanácsi jelentésre a magyar kamara 1783 július 22-én kifogásolta a lövölde céljaira kijelölt helyet, s újabb jelentést kért, amelyet nem sikerült megtalálni. Az 1784 augusztus 18-i tanácsülés jegyzőkönyvében azonban megtaláltuk a helytartó-

tanács azon rendeletét, mely a polgári lövölde régi telkét eladatta, s egyszersmind elrendelte, hogy a polgári lövészegyesület vásárolja meg a Mayer Mihály horvát suszter lerombolandó házát. Ugyanezen helytartótanácsi rendeletben arról is szó van, hogy a Hatvani- és Keeskeméti-kapuk között a Krusovszky Éva telkén keresztül tervezett új kijáró költségvetése elkészítendő, s a Gránátos-kaszárnya melletti elfalazott kijáró újabb megnyitása ügyében a katonai főparancsnoksággal indítandók meg a tárgyalások.

E rendelet végrehajtására vonatkozó 1785 december 10-én kelt tanácsi jelentésből megállapítható, hogy a régi lövölde telkét hat házhelyre osztották fel, s június 20-án 10.371 frtért eladták, a vételárból azonban csupán 2608 frt folyt be, 7762 frt még behajtandó. A lövölde áthelyezésével kapcsolatosan, az ottani kis rondella melletti kijárás megnyitása érdekében a lövészegyesület 400 frtért megvásárolta Mayer Mihály horvát suszter lebontandó házát, s a háztulajdonos számára a pestvárosi tanács más házhelyet utalt ki. Krusovszky Éva lerombolandó házáért 1200 frtöt ajánlottak fel, a Gránátos-kaszárnya melletti kijáró megnyitása ügyében megkezdtek a tárgyalásokat, s a három új kijáró elkészítését Zitterbarth Mátyás kőműves mester 353 frtért elvállalta. (Non registrata). Ennek megfelelően, a helytartótanács 1786 janur 31-i leiratában jóváhagyta a kis rondella melletti kijáró s a lövölde áthelyezésére vonatkozó javaslatokat, Krusovszky Éva házának megvásárlása tárgyában azonban elhalasztotta a döntést.

A Gránátos-kaszárnya melletti kijáró eredetére Alvinczy tábornok 1784 augusztus 18-i jelentése mutatott rá, mely Mosel tanácsnok bemondása alapján megállapította, hogy e kijárót azért csinálták, hogy az akkori Rokantak palotájából a szemetet eltávolíthassák, s mikor e célra külön levezető csatornát építettek, újból elzárták a nyílást, amely elé a szerviták palánkkal körülvett

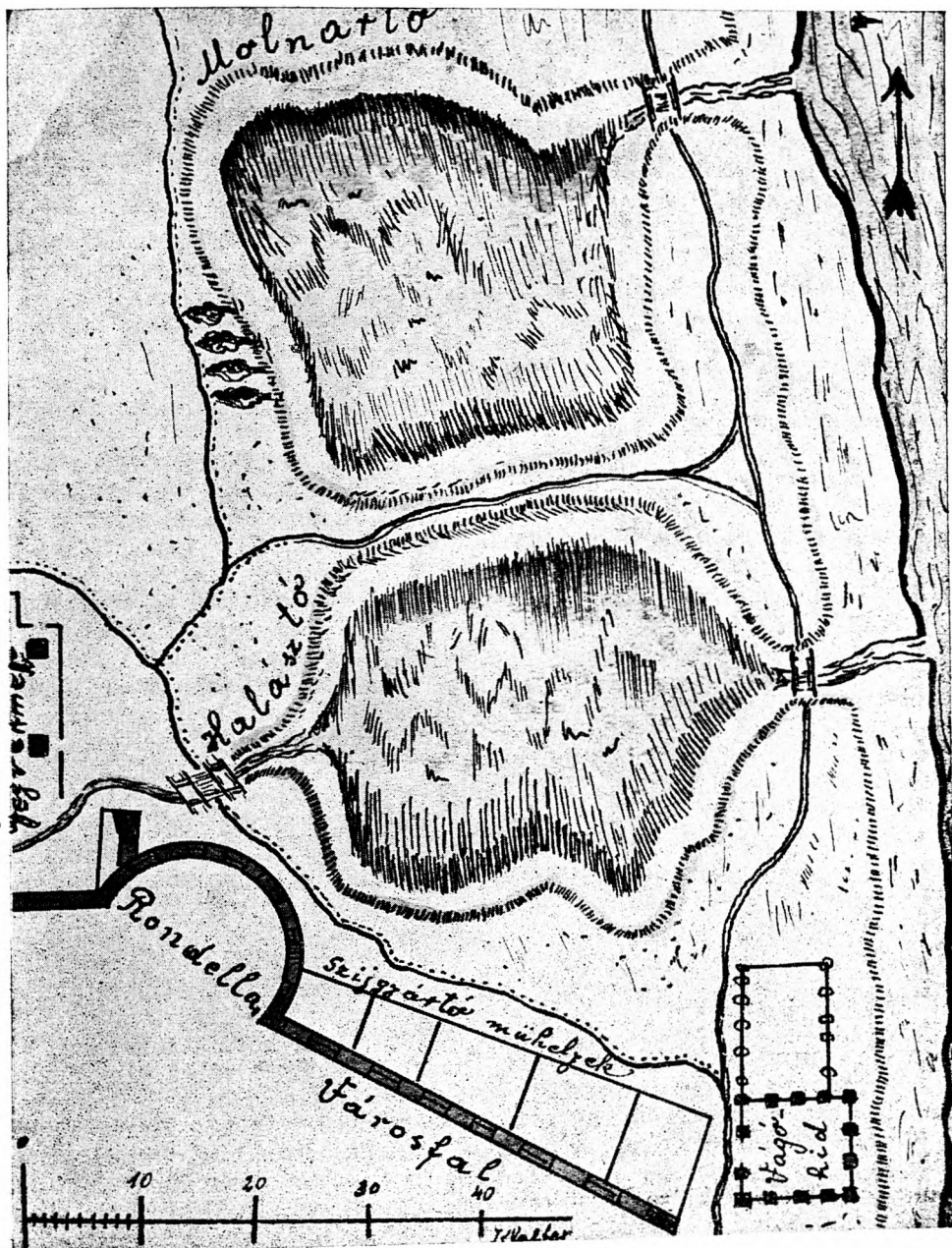
zöldséges kertet telepítettek. Egyébiránt a tábornok nem emelt kifogást a kijáró újabb megnyitása ellen, már azért sem, mert ily módon a kaszárnya nem szolgálna átjáróul. Megújította jelentését 1785 október 20-án is, amit a pestvárosi tanács 1785 december 10-én a helytartótanács tudomására hozott, amely 1786 január 17-én kelt leiratával megengedte a kijáró megnyitását. (Non registrata).

Ugyancsak 1786-ban bontották le a mai gróf Károlyi-utcát (akkori Cukor-utcát) elzáró városfalat is, mert az 1787 január 13-i tanácsülésen a telekhivatal vezetője bejelentette, hogy Hupf József a régi polgári lövölde területének elárverezése alkalmával a Cukor-utca most megnyitott végében (an der neuen Eröffnung des Zuckergassels) két házhelyet vásárolt meg. Ezek a telkek kívül estek a városfalon, a falon belül pedig Fellner András háza állott, ki az 1787 január 10-i tanácsülésen azt kérte, hogy csatoljanak házhelyéhez két ölet az új kapunyílás területéből (bey der Gelegenheit des zwischen den Hatvaner und Ketschkemeter-Thören neu errichteten Thors). Ezt a kaput az 1794 július 21-i tanácsülési jegyzőkönyv bizonyossága szerint a hozzávezető utca után Cukor-kapunak (Zucker-Thor) is nevezték, s eredetileg rondella állott a helyén, mert a hivatkozott tanácsülési jegyzőkönyv szerint Fellner András azt kifogásolta többek között, hogy Lackhner Antal a rondella köveit árusítja, holott még a telek árát sem fizette ki (die von der Rundelle abgebrochene Steiner, ohne den städtischen Grund bezahlt zu haben, veräussere).

Az 1787 június 13-i tanácsülésen terjesztették elő a belvárosi kereskedők azon kérését, hogy a Lipót-utcát elzáró városi rondellát lebontathassák (dass die Stadtrundeln am Ende der Leopoldgasse geöffnet) s a szabad kijárást ez oldalon is megteremthessék (und ein freier Ausgang vor der Stadt bewilliget werde). A pestvárosi tanács úgy hatá-

rozott, hogy a kérelmezők a saját költségükön megcsináltathatják a kijárást (die Herstellung der Öff-

A nevezett rondellából, melyet a mellette felállított vágóhid után Stierrundeln-nek neveztek, az érde-

Pest déli városfala.

nung mit eigenen Kösten), a lebontott építőanyagért azonban 24 frot tartoznak fizetni a városnak.

keltek csupán annyit hordattak le, amennyire a kijárást elkészítéséhez szükségük volt, s 1794 augusztus

19-én külön bizottság foglalkozott a maradványok felhasználásával. (Rel. a. m. 2312.) Az utolsó maradvány felhasználásáról 1795 december 4-én esett szó, amikor is Holzer József mészáros azt meg akarta vásárolni. A pestvárosi tanács azonban 1796 január 7-én úgy döntött, hogy azt a saját céljaira használja fel. (Int. a. m. 6157.) Az ekkor készült alaprajzokból megállapítható, hogy a rondella eredetileg 19 öles falszakaszt takart, s magassága négy öl volt, olyanformán, hogy a három öl három láb széles alapfal felfelé fokozatosan keskenyedett. A rondella kerülete 43'8 öl, területe 295 négyszögöl volt, diagonalisa 21 ölet, vertikálása 15 és fél ölet tett ki, tehát elég tekintélyes alkotás volt.

1789-ben bontották le az első városkaput, az ú. n. Váci-kaput, mely a mai Vörösmarty-tér közelében állott. Az 1789 június 20-i tanácsülés jegyzőkönyvében ugyanis azt olvassuk, hogy a lebontandó Váci-kapu anyagát br. Schilson helytartótanácsi tanácsos és kamarai adminisztrátor elnöklete alatt árverés alá bocsátották oly módon, hogy a vevő kötelességévé tétetett az oldalfalak lebontása (zu diesem Thor verstanden seyen blos die Seitenmauer, worauf der Thurm ruhet), amelyeken a torony állott. A tanácsi jegyzőkönyv szerint a vevő neve Gabler Mihály volt, aki 290 frtot fizetett a lebontott kapu anyagáért.

Kevéssel utóbb került lebontás alá az Angol Királyné-szálloda helyén állott városi rondella. Az 1789 augusztus 13-i tanácsülési jegyzőkönyvben ugyanis azt olvassuk, hogy ugyancsak br. Schilson elnöklete alatt árverezték el a rondella anyagát is (der Materialen von der Stadt-Rundellen nächst der Schiffbrücke), amit 516 köbölre becsültek, minthogy azonban a lebontásnál az anyag harmadrésze törmelékké lett, csupán 344 köböl kőanyagot bocsátottak árverés alá köbolenként három frtért. A vevő Kemnitzer János volt, aki aztán a rondella helyére házat építtetett.

Az Erzsébet-téri új vásártér meg-alapítása tette szükségessé a Sütőutcai városfal megnyitását, ami 1789-ben történt meg. Az 1789 aug. 5-i tanácsülésen tárgyalták ugyanis a pestkerületi kamarai igazgatóság leiratát a Szen-örökösök lebontandó háza ügyében, kik 1787-ben hozzájárultak a lebontáshoz azzal, hogy 1200 frt kárpótláson kívül a lebontandó városfal anyagát is megkapják, most azonban már szerettek volna a házuk birtokában maradni. A kamarai igazgatóság ragaszkodott a közlekedési út megnyitásához, s utasította a pestvárosi tanácsot, hogy a városfalat a hozzáépített Szen-féle házzal együtt bontassa le, amit a tanács közölt is a Szen-örökösök gyámjával.

1794 április 30-án került a sor a második városkapu, az ú. n. Kecske-méti-kapu lebontására, mert a mondott napon tartott tanácsülés jegyzőkönyve szerint az árverési feltételek arra kötelezték a vevőt, hogy a kaput félesztendőn belül bontassa le, s az anyagot a saját költségén fuvaroztassa el (das Thor binnen einen halben Jahr ganz abrechen und die Materialien beseitigen lasse) oly módon, hogy az átjárás ne sokáig szüneteljen. A lebontásra eredetileg Jung József építőmester vállalkozott, de az 1794 augusztus 11-i tanácsülési jegyzőkönyv szerint Gartner Mihály mészáros vette át a jogosítványát.

1808-ban bontották le az utolsó városkaput, az ú. n. Hatvani-kaput. Erre nézve a helytartótanács 1808 június 7-én a következőket írja Nádasdy Mihály királyi biztoshoz: a Hatvani-kapu az egyedüli, mely a régi városkapuk közül még fennáll (quae sola adhuc in civitate Pestiensis extitit) s nem csupán a Hatvani-utca felől való kilátást zárja el, hanem vásárok idején életveszélyes tolongást is okoz. Minthogy Bekella Miklós kereskedő a lebontási költségeket elvállalta, a helytartótanács elrendelte, hogy az országos vásár befejezése után azonnal fogjon hozzá a lebontáshoz Zitterbarth építőmes-

ter s végeztesse el a munkát négy hét alatt. Ezt a helytartótanácsi határozatot gróf Nádasdy Mihály királyi biztos 1808 június 9-én azzal adta a pestvárosi tanács tudtára, hogy költöztesse ki az épületből azonnal Reiner karmestert s június 13-án kezdjék meg a bontási munkákat. (Pestvárosi levéltár. Rel. a. m. 2047.)

Míg a három városkapu ily módon rövid egymásutánban eltűnt, s a Belvárosból öt újabb kijáró keletkezett (Váci-utca déli oldalán, Királyi Pál-utca, gróf Károlyi-utca, Gerlóczy-utca és Sütő-utca), addig a régi városfal tovább is fennmaradt, mert a városfal külső részén történt építkezések megvédték. Már az első építkezések után az 1788 szeptember 4-i tanácsulésen a tisztí ügyész (Stadt Fiscal) javaslatára utasították a telekhivatalt, hogy tegyen jelentést azon telektulajdonosokról, kik a városfalat önkényesen lefoglalták a saját céljaikra (die Stadtmauer eigenmächtig benutzen) s tulajdonjogi igényt támasztanak rá (und gleichsam ein Eigenthums-Recht daraus machen). (Tanácsi jegyzőkönyv.) A telekhivatal 1788 október 29-én azt jelentette, hogy a városfalat az összes szomszédos telektulajdonosok lefoglalták és pedig a legkülönbözőbb címeken, t. i. elévülés, tanácsi vagy felsőbb hatósági határozat, szerződés címén (theils aus einer Verjährung, theils aus Magistratual oder höherer Stelligen Begünstigung, theils ex contractu). (Tanácsi jegyzőkönyv.) Ez a jelentés érthetővé teszi számunkra azt, hogy az összes körúti házak a régi városfalra támaszkodnak. A pestvárosi tanács belenyugodott e helyzetbe, mert az 1794 április 30-i tanácsulésen kiküldötték Paschgall Antal tanácsnokot és Pistory János telekhivatali igazgatót azzal, hogy becsljék meg a lefoglalt városfalak és telkeek értékét (nicht nur diese Mauer, sondern auch den Grund, worauf selbe stehet, ohnentgeltlich geniessen) azon célból, hogy azok tu-

lajdonjogilag is átruházhatók legyenek.

A pesti városfalon kívül eső építkezések a városfalat érintetlenül hagyták, s ennek következtében ez a városfal a régi térrajzokon mindenhol látható még. A mai Váci-utcától a Királyi Pál-utcáig terjedő szakasz iránya a következő volt: a mai Só-utca (akkor Hühner-Gassel) déli homlokzatán a Veress Pálné-utcáig, innen pedig a Bástya-utca és Vámház-körút közti telkek határvonalán. (Verschönerungs-Archiv 422. sz.) Ugyanez volt a városfal iránya a Királyi Pál-utca és Kecskeméti-utca közötti szakaszon is, ahol ugyancsak a Bástya-utca és Kálvin-tér közötti telkek határvonalán ment végig. (Verschönerungs-Archiv 1370.)

A Kecskeméti-utca és Kossuth Lajos-utca közötti telkek olyan gyorsan beépültek, hogy az e szakaszon állott városfal helyzetét térrajzok alapján nem áll módunkban megállapítani, s csupán a Magyar-utca és Múzeum-körút közötti telkek határvonalából következtethetünk irányára. Fennmaradt azonban a városfal a Kossuth Lajos-utca északi részének 1830. évi térrajzán, mely szerint pontosan a Semmelweis-utca és a Károly-körút közötti telkek határvonalán haladt. (Verschönerungs-Archiv 5008. sz.)

Az északi városfalat a legpontosabban a mai Központi Városháza 1792. évi térrajzán találjuk meg, mely szerint az akkori Gránátos-kaszárnya északi falaira támaszkodott, s azokat egyenes vonallal kötötte össze. (Verschönerungs-Archiv, 7. sz.) A Sütő-utca 1830. évi térrajza a városfal folytatását is megjelölte (Verschönerungs-Archiv 6358. sz.) s csupán a Deák Ferenc-utca déli oldalán fekvő telkek határan elvonuló városfalról nincs egykorú térrajzunk, tehát a Múzeum-körúti részhez hasonlóan, feltevésre vagyunk utalva.

A külvárosokat övező árok (Liniengraben) akkor keletkezett, mikor a járvány elleni védekezés céljából a helytartótanács 1770 decem-

ber 20-án szigorúbb rendszabályokat írt elő. Ezekkel kapcsolatosan a pestvárosi tanács 1771 március 1-én azt javasolta, hogy vétessenek körül a külvárosok árokkal (ut pro ulteriori praecautione a ripa Danubii versus superiorem civitatis partem civitatis fossatum ducatur) s csupán az országutak mentén lehessen négy helyen bejutni a városba (ut aditus in suburbium et civitatem in continenti non alibi, quam per vias regias in quatuor locis oportune muniendis et cataraeta noctu praecludendis pateat). Ehhez a javaslatához a helytartótanács 1771 május 31-én kelt leiratával hozzájárult s terveket kért, amelyeket 1771 december 27-én jóváhagyott. (Intim. a. a. 4614.)

Gárdonyi Albert.

A budai „Alkotás-ház“ és a Falk-család.

A Déli vasút közelében, az Alkotás- és Kékgolyó-utcák sarkán áll egy régi épület, melyhez a közhit az 1814-ben Budán időző osztrák, orosz és porosz uralkodók egy kirándulását fűzi. E ház építtetője Falk Ferenc József volt, abban a korban Buda egyik leggazdagabb polgára. A ház építési idejét a budai telekadóösszeírási könyvekből állapíthatjuk meg. 1775-ig az itt fekvő ingatlan a rétek és szántókról vezetett átírási könyvekben szerepelt, az 1775. évi telekadóösszeírási könyv szerint azonban már ház állott a szóbanforgó telken, amely könyvben a ház terjedelmének leírása helyett csupán ez a bejegyzés olvasható: „im ersten Jahr“. Még az 1776. és 1777. évben is találunk az építési időre utaló bejegyzést: im zweiten, illetve dritten Jahr. 1778-ban van először részletezve a telekadókönyvben az ingatlan nagysága: a ház hely 249 □-öl, a hozzátartozó rét $6\frac{3}{4}$ hold. Az építés idejére vonatkozó bejegyzések valószínűleg az új épületek 3 évig élvezett adómentességével állnak összefüggésben. Ennek az ingatlannak első megállapítható tulajdonosa Hauck József

volt, akitől Puchner Lipót vette meg. Puchner 1755-ben Abt Ferencnek adta el. Abt 1772-ben váltott rá teleklevelet. E teleklevél szerint a szóbanforgó telek a Svábhegynél fekszik, a régi katonatemető mellett. Abttól a telket Falk 1775 március 24-én vásárolta és április 10-én váltott rá teleklevelet, mely még a rétek és szántók könyvébe volt fölvéve. Az 1790-es évek elején Falk tovább építkezett e helyen úgy, hogy 1794-ben már 732 □-öl volt beépítve. Lassankint a réteket is kerteté alakíttatta át, 1807-ben a kert területe 9031 □-öltre rúgott. A ház száma kezdetben Krisztina-város 74 volt, 1855-ig a városrész sűrűbb beépítése folytán 273-ig emelkedett és e számot a helyrajzi számok életbeletetéséig megtartotta. Budán ugyanis a házak régebben azzal a számmal voltak jelölve, melyen az adóösszeírásban szerepeltek. Mivel pedig a házak felsorolása házsorok szerint történt, amint egy üres telket beépítettek vagy egy nagyobb telket megosztottak, ezeket az utánuk következő ház számával jelölték meg, ezáltal pedig az utánuk következő házak számozása magasabb lett.

Az „Alkotás“-házat építtető Falk Ferenc József atyja, Pál, Tirolból került hozzánk és az 1720-as évek folyamán telepedett meg Budán. Itt elvette egy vizivárosi kőművesnek, Hackenreiter János Györgynek a leányát, Margitot. Hackenreiter halála után háza leányára szállott, aki nemsokára szintén meghalt és ekkor Falk Pál örökölte. Ebben az épületben volt a híres budai „Fehér Kereszt“-fogadó. Mikor Falk Pál 1728-ban polgárjogot nyert, már mint a „Fehér Kereszt“-fogadós volt ismert. Ez az adat tehát kiegészíti Garády Sándornak a História egy korábbi számában közölt cikkét, melyben ő az említett fogadó keletkezési idejét 1760 körüli időre teszi. Falk Pál 1765-ben halt meg. Végrendelete ennek az évnek május havában kelt. A végrendelet bevezetésében úgy intézkedett, hogy

szülőföldjén temessék el. Vagyonából néhány száz forintot jótékony célra hagyott, a többiről úgy intézkedett, hogy fia, Falk Ferenc József örökölje. A hagyaték állaga nincs felsorolva, egyéb adatokból azonban kitűnik, hogy nem volt jelentéktelen. Volt a hagyatékban két ház, az egyik a „Fehér Kereszt“, a másik a „Patkoló Kovácsról“ nevezett, de arra is következtethetünk, hogy nagyobb pénzszeget is örökölt az ifjabb Falk. Ugyanis rövidesen atyja halála után bérbe vette a pest-budai hajóhidat, majd építkezéshez fogott. Megvette a fogadója szomszédságában levő házat és a két épület helyén egy újat emeltett. Az új fogadóban díszes terem készült, melyben táncmulatságokat tartott. Bérelte még a városi sörfőzödét is. Nagy jövedelmeiből sokat fektetett ingatlanokba. miáltal vagyona a napoleoni háborúk pénzügyi válságait szerencsésen megúszta. Mikor 1814-ben meghalt, hagyatékában a felvett leltár szerint 6 ház, 29 negyed szőlő és 20 hold egyéb ingatlan volt. Falk Ferenc József végrendelete 1814 végén, kevéssel halála előtt készült. Mivel leszármazottjai nem voltak, távoli rokonaival pedig rossz viszonyban élt, vagyonát idegenek között osztotta szét. Rendelkezése szerint mindent pénzzé kellett tenni. Az ingatlanok eladása után 400.000 forintra rúgott a szétosztásra kerülő készpénz. Kegyes célokra kisebb összegeket adott. Tanácsadói, barátai néhány ezer forintot kaptak. Legnagyobb összeget, 100.000 forintot a királynak adott subsidium címén. A nádor 50.000 forintot kapott és ugyanennyit hagyott a napoleoni háborúk rokkantjai javára. Budavárosa nem volt megelégedve a János-kórház építésére adott száz forinttal és per útján igyekezett a végrendeletet érvényteleníteni. A per kiegyezéssel végződött és az egyes örökrészekből nagyságuk szerint elvettek összesen 18.000 forin-

tot a városi szegényház javára s ezt mint Falk-féle alapítványt kezelték.

Falk ingatlanainak eladásánál az „Alkotás“-házat Wurmhörger Ádám volt városi hadnagy vette meg. Ekkor a ház még földszintes volt. Ezt abból is látjuk, hogy Falk haláláig a háznak kevés a lakója. Van azonban közvetlen adatunk is erre, Wurmhörger t. i. engedélyt kért sóárusításra, melynek az engedélyezését a budai tanács többek közt azért is javasolta a kamarának, mert a Falk-tömegből vett házra nagy költséggel emeletet huzat. (...a Falkiani testamenti executo-ribus domum... emisset, hanc cum notabili sumptuum supportatione in altum evehi curat. Acta cam. 1801—1848: 792.) Valószínűleg ezzel az építkezéssel függ össze annak a domborműnek a keletkezése, mely a ház kapujának vonalában emelkedik az emelet fölött. A dombormű háromszögletű és a világ teremtését ábrázolja. Erről a domborműről nevezték a házat „zur Schöpfung“-nak, mely elnevezés a Wurmhörger építkezését megelőző időkből nem fordul elő. A „Schöpfung“ szót aztán anélkül, hogy utána jártak volna, mit jelent a jelen esetben, magyarra az „alkotás“ jelentésében fordították le. Így tehát sem az „Alkotás“-ház, sem a róla vett Alkotás-utca elnevezés nem helyes. Wurmhörger igen vállalkozó szellemű ember volt. Pénzzel nem igen rendelkezett, mégis drága ingatlanokat vásárolt adósságra, adósságait pedig betábláztatta a megvett ingatlanokra. Mivel nem volt képes fizetni, lefoglalták minden vagyonát és elárverezték. Ő még 40.000 forintot fizetett az „Alkotás“-házért, az új vevő a kert nélkül, bár közben a házat emeletessé építették át, csak 7000 forintot adott. Az új tulajdonos Heinrich János kapitány lett, aki a ház körül folyó perek miatt csak 1838-ban kapott rá teleklevelét.

Jelenleg e ház az Építési és Kertészeti r.-t. tulajdona, amely új házat akar emelni a helyén. Bár a házhoz fűződő emlékek közül a három uralkodónak benne való látogatását nem támogatja semmi hitelteljes adat, annál valószínűbbnek látszik az, hogy előtte történt Martinovics kivégzése, amire Kazinczy „Fogságom naplójának“ egy adatából lehet következtetni. Az bizonyos, hogy a régi budai épületek közül egyszerűségében is kiemelkedik. Annál sajnálatosabb lenne, ha alapos megfontolás nélkül engednék meg a lebontását. Városunk úgyis szegény a multat képviselő izléses épületekben. Tereljük az építkezést olyan irányba, hogy az az üres telkeken és a nagyszámú piszkos, dűledező viskó helyén történjék.

Kovács Lajos.

A miniszterelnökségi palota multjából.

Azon a helyen, ahol ma a miniszterelnökségi palota emelkedik, egészen 1803-ig két régi kaszárnya-épület állott, melyek egyike a mai Várszínházzal párhuzamosan épült olyanformán, hogy a kaszárnyák és a színházépület között egy keskeny utca húzódott. A kaszárnyákat időközben megszüntették s a városi tanács mindkettőt bérbe adta egészen addig, míg 1803 október 2-án gróf Sándor Vince meg nem vásárolta a teljesen elavult épületeket. Az adásvételi szerződés szerint (Budai levéltár, Szerződések, 9. szám) a kaszárnyaépületeket (die zwey nebst dem Theater-Gebäude bestehende vorhinig gewest Militair-Cassern nunmehr aber städtische Häuser) a budavárosi tanács 22.000 forintért adta el gróf Sándor Vincének azzal, hogy a lakók a Szent Mihály napig esedékes lakbért még a városnak tartoznak megfizetni. A színházépület és a kaszárnya-épület közötti utcácskát (dasjenige Gassel, welches zwischen dem

Theater-Gebäude und einer der verkauften Häuser bestehet) valószínűleg a színház tűzbiztonsága érdekében meghagyatta a budai tanács, felhatalmazást adott azonban a grófnak, hogy azt áthidaltathassa (über dasselbe einen Mauerbogen zu sprengen) azon célból, hogy a színházépülettel közvetlen összeköttetése legyen. Felhatalmazást kapott továbbá a gróf arra is, hogy a színházépület előtt álló városi víztornyóból a vizet felépítendő palotájába a saját költségén bevezettethesse, e jogcsítvány ellenében azonban évi 25 frtot tartozott a városi pénztárba befizetni. E két utóbbi jogcsítványról kimondotta a budavárosi tanács, hogy az csupán addig áll fenn, míg a megvásárolt épület a grófi család tulajdonát képezi.

A szerződés előzményeképen a budavárosi tanács 1803 április 5-én bejelentette az udvari kamarának Sándor Vince azon ajánlatát, hogy 20.000 forintért hajlandó a kaszárnyaépületeket megvenni, ha a színház felé eső oldalon meghagyandó utcácska fejében a fegyvertár felé eső oldalon a telek egész hosszában három és fél ölnyi szélességű területtel kiegészítettik (ex ratione plateolae inter aedificium isthoc et theatrum relinqu debentis ex vacuo fundi... distantis spatio tres et media adhuc orgiae in longitudine adderentur) a megvásárolandó terület. A budavárosi tanács hajlandó volt az ajánlatot elfogadni azon indokolással, hogy a város már kiépült s a kaszárnyaépületben elhelyezett dikaszterialis tisztviselők másutt is találnak megfelelő szállást; ezenfelül illőnek tartotta, hogy a királyi palota előtti tér, melyet a királyi fegyvertár és a Telekpalota díszítettek, ez oldalon is megfelelően kiépítették. A kamara 1803 július 27-i leiratában megengedte az eladást, kikötötte azonban, hogy a vételár tíz százalékkal felemelendő. (Intimata cameralia 120/1803.)

Ennek megfelelően a szerződést

1804 januárjában a telekkönyvbe is bevezették s a gróf kívánságára feleségét, gr. Szapáry Annát is telektulajdoncsul nevezték meg. A lebontott kaszárnyaépületek helyén 1806-ban gr. Sándor Vince (és nem gr. Sándor Móric, amint a közhit tartja) Pollack Mihállyal azt a díszes palotát emeltette, amely ma is áll még, míg a kir. fegyvertár és a Teleki-palota már régen eltűntek onnan.

Sándor Vince palotájáról az első részletes leírást Schams 1822. évi munkájában olvashatjuk, ahol ki van emelve (240. l.), hogy az építető rengeteg pénzt áldozott a palota kidíszítésére (dass grosse Summen auf die Ausschmückung und Verschönerung desselben verwendet wurden). Különösen a palota keleti oldalához utóbb hozzáépített télikert bájait ecseteli nagy elragadtatással (An der Ostseite steht diese später angebaute Flügel-Abtheilung mit vielen halbrunden Fenstern einzig allein der blühenden Pflanzenwelt gewidmet), amelyet a pazar fényvel kiállított nagyteremtől csupán a játékszoba választott el. De nem csupán a művészet alkotásait, hanem a technika vívmányait is felhasználta a gróf

budai otthonának kényelmesebbé tételére, mert az egész palotát egyetlen központban fűtötték, ahonnan csövek vitték a melegített levegőt az egyes helyiségekbe. Ezenfelül vízvezetékekkel is fel volt szerelve a palota (Eine gleiche Bequemlichkeiten gewährt auch die Wasserleitung, mitteist welcher in allen Theilen des Hauses angebrachte Pippen die unentbehrliche Lebensflüssigkeiten liefern), amelyből a kényelmes fürdőszoba sem hiányzott. Az istálló csodálta meg végül az író, melynek mennyezetét két toszkánai oszlopsor tartotta s a lovak eledele márványmedencékben állott.

Az abszolutizmus korában ebben a díszes palotában lakott Albrecht főherceg, Magyarország akkori kormányzója (Haeufler, 285. l.), míg a kormányzósági hivatalok a szemközti Teleki-palotában voltak elhelyezve.

A Sándor-palota utóbb az örgróf Pallavicini-család mindszentanyási elsőszülöttségi hitbizományi javai közé került s az 1881. évi XXVIII. törvénycikk felhatalmazta a miniszterelnököt, hogy azt 179.142 forintért a miniszterelnöki hivatal állandó elhelyezésére megszerezhesse.

Ismerjük meg műemlékeinket!

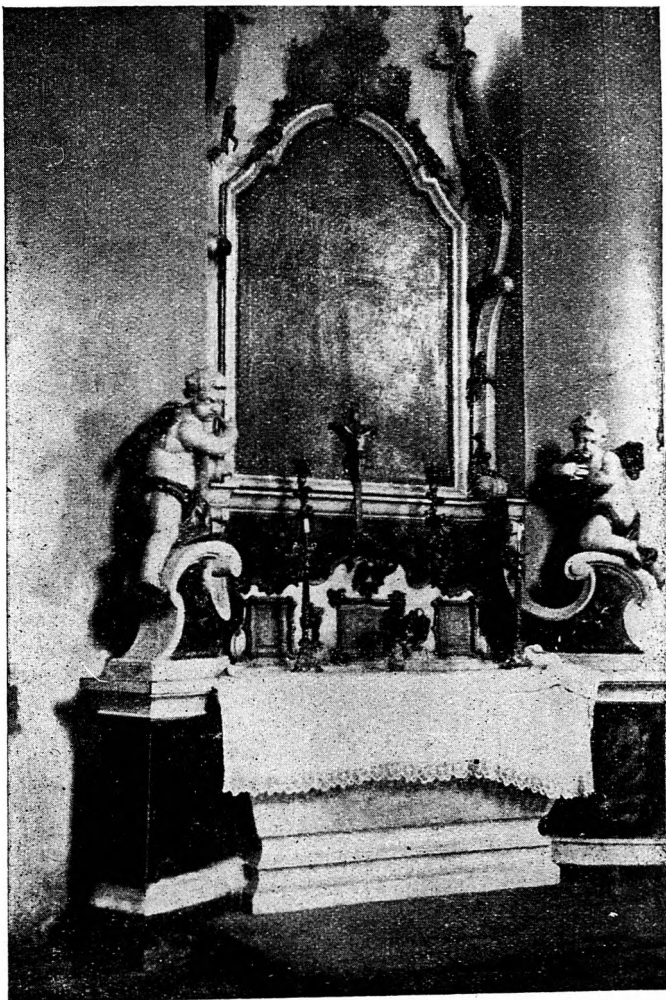
a) *A pilisszántói róm. kath. templom.* A Pilis-hegy alján terül el Pilisszántó község. Most egyszerű tót földművesek lakják, akik azonban mind tudnak magyarul. Bár közel vannak a fővároshoz és bejárnak munkára, mégis istenfélő, vallásos emberek. A vidék a középkorban nevezetes egyházi településekkel bírt. Három kilométernyire van innen Pilisszentkereszt, melyet a középkorban egyszerűen Pilisnek hívtak, a ciszterciák híres monostorának és templomának a földdel egyenlővé lett omladékával. Magán Szántón a magyar remeteszerzetnek, a pálosoknak volt a szentkeresztről nevezett temploma és kolostora. Bizony nem tudjuk, hogy hol állt. Lehet, hogy ez is Szentkeresztben volt, ha a címe után indulunk. És különben is a Csánki Dezső által a „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ (I. kötet, 15. lapcn) idézett 1367. évi okmány is azt mondja, hogy a remete testvérek a Szentkereszt egyházában Szántóhoz közel vannak, de nem azt, hogy Szántón. Pilisszentkereszt 1756-ban épült templomának címe ugyancsak a szentkereszt, aminek hagyományban gyökerező oka lehet. Ha el is pusztult Szántó középkori temploma és monostora, nincs azért minden műemlék nélkül. Római katolikus plébániatemploma, bár csak 1760-ban épült és szerény kis falusi egyház, mégis némi figyelmet érdemel műemléki szempontból, mert egy kis köveeskéje a hazai építéstudomány és felszerelésében találunk egy pár érdekes darabot.

A szántói templom a falusias barokk templomok típusát mutatja. 9-65 m. széles és 16-14 m. hosszú hajója két csehboltózáti cikkelyre van

osztva. A behúzott támpillérekre futnak le a boltcikkelyeket elválasztó, félköríves hevederívek. A hajó nyugati végén levő kapun belül balra az orgonakarzatra vezető lépcsőzet, jobbra a szentsír kápolna-fülkéje van beépítve. Ugy a lépcsőzet kezdetéhez, mint a szentsír bejárata elé kőből faragott, csigás görbületű korlátfejek vannak odaépítve. A kórust tartó boltzat alsó színén jellegzetes barokk stuccomonogramm köti le érdeklődésünket, melyet ha feloldunk, a templom védőszentjének, páduai Antalnak neve kerül elő „St. Anton“ alakban. A torony be van építve az orgonakarzatra. Hagymaalakú, faszindelyes sisakja s ennek csúcsán a vert vaskereszt, a falusi barokk formakészletének zamatos darabja. A hajóhoz csatlakozik kelet felé a keskenyebb (7-82 m. hosszú, 7-12 m. széles tehát majdnem négyzet), kupolás boltzatú szentély, mely a hajótól kőbalusztráddal van elválasztva. A szentély mögött az alacsony boltozott, 6-00 és 3-90 m. méretű sekrestye következik, ami ritkábban előforduló elrendezés. Közönségesen a szentély oldalán van a sekrestye. A kórus vasoszlopokra állított bővítése, az orgonakarzattól kívülről megtámogatott két-két támpillér és a kopott festés újabbkoriak. A berendezésből említésre méltó a XVI. Lajos-stílusának formáit mutató, alacsony főoltár két fából faragott térdelő angyalszoborral. Érdekesebb a jobboldali mellékoltár fából faragott rokokó díszítéseivel, a festett Zichy-Berényi grófi címerrel. Ez tehát még a templom építése korából való. Egykorú vele a falon függő, fafaragású szószék, mely a sást és angyalfejet. Szt. János és Máté

evangélisták jelvényeit, az Isten szemét, két angyalfejet, a Szentlélek galambját hordozza díszítésül, egy faragott függöny is van rajta, hogy a barokk jelleg teljes legyen. A ser-

tette 1711-ben. Augsburgi ötvösmű, mesterjegye vagy IK., vagy IR., melyet nem találtam meg Rosenberg Márk ötvösjegyekről szóló munkájában. A misézőkehely ro-

A pilisszántói r. kath. templom mellékoltára.

legalakú, kőből való keresztút fafedelén a Krisztus keresztelését Szt. János által ábrázoló, félméter magas szoborcsoport áll. Igen érdemes munka. Megemlítem még az áldoztató kelyhet, melynek talpára bevéssett feliratból megtudjuk, hogy Imre János, pestmegyei alispán készít-

kokó formái csinosak. 1740-ben Bécsben készült Moser József ötvösnél, amint a jegyek mutatják.

A templom nyugati felébe illesztett renaissance kőfaragványról levettem a vakolatot és ekkor kitért, hogy egy 1,85 m. hosszú, lágy profillal keretelt gerendáról van szó,

mely alighanem egy kapu szemöldökgerendája volt. Közepén kanyargós körvonalú címerpajzs van, melyet egy vízszintes pólya metsz két-

lentéktelen kőfaragó munka. Mellette és az északnyugati templomsarkon egy-egy római, hengeralakú mérföldmutató kő áll ki a földből.

A pilisszántói r. kath. templom szószéke.

felé. A felső mezőben két hatküllőjű csillag az alsóban közös szárból háromfelé ágazó búzakalász vagy fenyőszerű növény van. A pajzsból kétfelé szalagok lengnek ki. A heraldikusokat kérem, hogy a címer tulajdonosát állapítsák meg.

A templom délnyugati sarkánál egy 1727-ből való kőeszület áll. Je-

Az 65 cm. átmérőjű és 2,70 m. magas a talajtól, ez 40 cm. átmérőjű és 1 m. magas. Római kőfaragványok vannak befalazva dr. Botzenhardt Ferenc, vöröskereszt-kórházi főorvos házának homlokzatába is. Három töredék. Sírkövek. Egyiken áldozati jelenet, másikon aediculában két fej, a harmadikon egy emberi alak

lába. Kettőn felirat van. De sem ezeket, sem a mérföldmutatók feliratait az idő rövidsége miatt nem olvashattam el.

Végül megemlítem, hogy dr. Baross Endre országgyűlési képviselő kastélyát Clark Ádám, a Lánchíd alkotója, építette. Földszintes, kúria-szerű épület, elől és a kert felől 4–4 hasábpilléren álló, háromszög-ormos portikussal. Pilisszántó határában kitűnő követ bányásznak, melyet több budapesti épületen is felhasználtak.

b) *A péteri evang. templom*, Pest megyében, a ceglédi vasútvonal mentén, a Földváryak családi fészkeiben. A község lakói ugyancsak megmagyarosodott tótok, mint Pilisszántón. Ezek is bejárnak Budapestre munkára. A templom 1830-ban épült. Zitterbarth építette. Tanulságos példa arra, hogy a klasszicizmus hogyan alkalmazta formakészletét a falusi templomra, melynek építészeti hagyományai hazánk török hódoltság utáni templomépítkezéseiben a barokk stílusból sarjadtak ki. Azt mondhatjuk, hogy a klasszicizmus külsőségei barokk szerkezetre vannak ráakasztva. A hangsúly itt is a tornyos bejárati homlokzaton van, ez díszes. Ellenben az oldalhomlokzatok egyszerűek, a templomon csak a bemélyített, vízszintes rétegsávok mutatják a sívár símaságtól való menekülésre törekvést. A főhomlokzaton megvan a jellemző háromszögű orom, melynek támjait két, a vakolatba kváderozott lizéna alkotja. Az ormon ül a torony, mely alul nagy ablakkal áttört, négyszögű hasáb. Felső peremén az András-keresztbe rakott pálcákkal átmetszett kettős körökből álló vaskorlát fut körül. A hasáb vízszintes fejből nő ki a keskenyebb, hengeralakú laternája a toronynak s ezen félgömbalakú bádogsapka ül, a kereszt koronázza. A kapu a homlokzat közepén van, szemöldökgerendáján a Földváry és Kubinyi címer. Földíze a homlokzatnak a kapu mellett kétoldalt álló

kettős hengeres féloszlopok, melyeken egy architráv fekszik. A féloszlopok korinthusi fejezetei igen hatásosak, amit barnászvörös színezésük is emel a fal általános sárgaságában. Az architráv fölött a jellemző félkörablak. A templom belseje leplezetlenül mutatja a barokk hagyományok érvényesülését a szerkezetben. A behúzott támpillérek, melyeket két-két, korinthusi fejezetű pilaszter élénkít, hordják a laposítú hevedereket, melyek között a csehboltozatok terülnek el és öt cikkelyre osztják a teret a templom hosszában. A bejárat mögött az orgonakarzat áll két pilléren. Egyéb karzat nincs a templomban, ami szabad térhatásának hasznára van. Az ablakok a hosszfalakon vannak s így a templom nagyon világos és derült. Fokozza ezt a falak színezése. A pilaszterfejezetek itt is vörösesbarnák, mint kívül, a törzsek sárgák, a falsíkok fehérek. Utóbbiak régen halványzöldek voltak, ami még finomabb színösszhang lehetett. Az oltárt egy dór-rendszerben épített két-két oszlopon nyugvó háromszög-ormos aedicula keretezi, magában foglalva az olajfestésű oltárképet, mely Jézust hívei között ábrázolja. Az aedicula kellemes szürkésszínű, az oszloplábakon sárga mûmárvány. Ugyanilyen mûmárvány a baloldalt a falnál álló, hangvető fedélnélküli szószék. Az oltár előtt álló vörösmárvány keresztkút minden dísz nélkül való. Az oltár előtt egyszerű, de mégis jellemzően klasszicista vaskorlát húzódik végig. Az oltáron levő aranyozott fagyertyatartók, a mellette álló két kandeláber és a boltozatról függő két aranyozott fecsillár szintén empirós formákat mutatnak. Ellenben az orgona háza a XVI. Lajos-stílus füzereivel és cernáival van díszítve. A padló kehlheimi kőlapokkal van kirakva, amely bajorországi anyag jó mélyen be a XIX. századba kizárólagos padlóburkolata volt a magyar templomoknak a barokk korától kezdve. Kár, hogy sokhelyütt eltá-

volítják és unalmas, vagy rikító cementlapokkal pótolják. Amint ebből a rövid leírásból kiérezhető, régi mestereink, a szervesen egymásból fejlődő stílusok alkalmazói, egyszerű szakrális építményeikbe is vittek bele művészetet, ha mást nem, keretet. Alkalmazkodó képességük a legkülönbözőbb helyzetekhez és követelményekhez pedig bámulatos. Ezekért az irigylendő tulajdonságaikért, melyeket korunknak is el kell sajátítani, meg kell becsülnünk műveiket.

Ásatások és kutatások az egri várban.

Mint dr. Pálosi Ervin, egri jogakadémiai tanárnak az „Egri Népszerűség“ 1929. február 6. számában közzétett jelentéséből értesülünk, Eger város tanácsa az egri várban folyó kutatásokra tavaly nyújtott segélyét az idén annak kétszeresére emelte s ezzel lehetővé válik, hogy a vár alagúthálózata a tavasszal megnyitható legyen a közönségnek, még pedig nem az eldugott Bolykylágyán lesz a bejárat, hanem a Széplágya mellett, könnyen hozzáférhető helyen. A villanygyár villanyt vezet a kazamatákba és így világítás mellett lesznek ezek az érdekes földalatti helyiségek megtekinthetők. Pálosi tanár szerint még

nagyon sok munka van hátra az egri várban. Nem találták még meg a lejárót ahhoz a kocsikkal járható alagúthoz, mely a Sötét-kapu alatt indult ki és a Sánca vezetett s említve van a szepesi kamara építési naplóiban. Pataki Vidor dr. kutatta fel e naplóban az egri vár 1530—1550-ig tartó átépítésére vonatkozó adatokat. Nincs még felkutatva az egri vár egész északi frontja, a börtönök, a „Halottak útja“, az arzenális céljait szolgált termék, a várost és a várat összekötő folyosó, stb. Pálosi tanár úr évek óta foglalkozik az egri vár felkutatásával. Munkájának máris sok figyelemreméltó eredménye van. Ezek azonban a várra vonatkoznak és annak elrendezését világítják meg. A várban állott Szent János székesegyháznak Ipolyi-Arnold által megrajzolt képen még nem változtattak az ásatások, de itt még nincsenek is befejezve a kutatások. A várfaltól a székesegyház egyetlen épen maradt pilléréig, e körül és tovább a quadrumon keresztül egy 2 m. széles, 3 m. mély és körülbelül 38—40 m. hosszú kutatóárkot ástak, hogy megkeressék az árpádkori altemplomba, hol I. Imre király van eltemetve, vezető lépcsőket.

Az Ezredéves Szövetség tulajdona és kiadása.
Felelős kiadó : GÖRGEY ALADÁR szerkesztő.

HADIMÚZEUMI LAPOK

SZERKESZTI:

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

NY. EZREDES,

A HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM IGAZGATÓJA

2. KÖTET // BUDAPEST, 1929. JÚNIUS HÓ // 1. FÜZET

M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

<i>Dr. Nagy Lajos:</i> Adatok Ulcisia Castra (Szentendre) hadtörténetéhez	3
<i>Palóczy Edgár:</i> Toldi Miklós fegyverei	6
<i>Amant Zoltán:</i> A magyar numizmatika hadi vonatkozásban....	12
<i>Marosi Arnold:</i> A székesfehérvári múzeum új otthona	21
<i>Sgardelli Caesar:</i> „Hadimúzeum“	22
<i>K. P. E.:</i> Ólomkatonák	23
I. M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum közleményei	24
<i>Th. G.:</i> A honvédesapatok emlékgyűjteményei	24
<i>Dr. Karny Rezső:</i> Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum éremtárából	26
II. Intézeti hírek	28
III. Szemle	28
Könyvismertetés	29

Képek jegyzéke:

Schlick-jelvény (27).

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Adatok **Ulcisia Castra** (Szentendre) hadtörténetéhez.

I.

Szentendrén még ma is könnyen körüljárható az egykori római táborhely (castrum). Csak a délnyugati részét tették tönkre az erősfalú, köralakban kiugró tornyával, ahová a Waczek-villa épült. A tábor körülvevő árkok (vallum) nyomai is megvannak, az egyik ma a Római sánc-utca nevet viseli. Mint minden Dunamenti római táborhely, ez is többször épült át, változtatta alakját, amint azt a római hadászat fejlődése magával hozta. A szentendrei tábor neve **Ulcisia Castra** volt, mely az *Itinerarium Antonini* szerint 9 római mérföldre volt alsó Pannónia székhelyétől, Aquincumtól (Óbuda); a mértföldmutatók azonban a két hely egymásközti távolságát csak 8 római mértfölddel jelölik. A tábor egy virágzó kelta (eraviscus) telep mellé épült, mely a tábor és a Duna közti területen foglalt helyet. A rómaiak ezt a kelta telepet, mert fekvése a hadi célokat zavarta s elvette a kilátást a Szentendrei-sziget felé, megszüntették és beolvasztották a tábor mellett megalakult római polgári telepbe.

Ulcisia Castra fekvésénél fogva a Dunamenti táborhelyek között elsőrendű szerepet játszott. Magyarország területén csak két olyan castra volt, melyekben legiók állomásoztak: Brigetio (Ó-Szöny) és Aquincum. Ezek mellett a hosszú Duna-vonal védelmére több nagyobb táborhelyre volt még szükség. A szentendrei tábor is egy védelmi szakasz bázisa, főerőssége volt, olyan kb. mint Intercisa (Dunapentele) Aquincumtól délre. A szentendrei táborra támaszkodott a Szentendrei-sziget nyugati oldalán a Horányi-esárda közelében és a vele szemben a Duna bal partján a dunakeszii révháznál létezett két dunai hídfő, a sziget déli részén, valamint az északi oldalán elhelyezett nagyobb őrtornyok. A Duna jobboldalán pedig kisebb őrtornyok megszállásával tartotta fenn az összeköttetést dél felé az aquincumi helyőrséggel, északra pedig a dunabogdányi erőbben megszállott táborhellyel.

Nálunk Magyarországon a római limes-kutatás még el sem kezdődött. Ami eddig történt, az csak egy-két kisebb táborhely és őrtorony felásására szorítkozott (Pilismarót, Leányvár, Fenék stb.). Így még nincsen oly pontos tudásunk a magyarországi római hadtörténetről, mint azt az egykori Pannónia tartomány a római világbirodalomban elfoglalt fontos helyzeténél fogva megérdemelné. A szent-

endrei római tábor közeljövőben megkezdődő feltárása is sok kérdést fog tisztázni.

Jelen alkalommal a tisztázandó problémák közül kiragadjuk az Ulcisia Castrában állomásozó csapattestek kérdését. Adataink erre nézve a feliratos kőemlékek, a téglabélyegek és írott kútfők.

A tábor alapítását homály fedi, de fel kell tételeznünk, hogy a Kr. u. I. század közepén Claudius császár uralkodása alatt (41—54) már mozgó, kisebb csapatokkal megszállották. Midőn Aquincum állandó légiót kap, a légió II. adiutrixet, ez a légió Szentendrén is megfordult, s a Hadrianus uralkodásával kezdődő nagy határerődítési műveletek idején egyes osztagai itt hosszabb ideig tartózkodtak, miről igen sok téglabélyeg is tanuskodik.

A tábor fontosságára jellemző, hogy nemsokára állandó csapattestje lesz, melynek nevét eddig csak feliratos kőemlékek után ismerjük: a Cohors prima miliaria nova Severiana Surorum sagittariorum (= a Severus császár nevét viselő első új szíriai ijjász ezres csapat).

Ez a csapattest több emléket hagyott hátra, az eddig ismeretesek a következők:

Szentendrén két hálafelirat Alexander Severus császár és anyjának, Julia Mamea tiszteletére,¹ és egy oltárkö.²

Leányfalun egy signifer (csapatjelvénytartó) oltárköve került elő.³

Visegrádról egy felirat töredéke ismeretes.⁴

Ezek a feliratokon a neve „cohors I miliaria n ova Severima Surorum sagittariorum“-ra egészítendő ki. Ez a csapattest a legkevesbbé ismertek közül való. Cichorius⁵ azt állította, hogy a cohors I. Surorumból keletkezett, s ekkor kapta a *nova* megkülönböztető jelzőt. Kuzsinszky⁶ azt mondja róla, hogy a Severiana jelzőt Alexander Severus császártól kapta, s így ezen császár előtt még nem lehetett Ulcisia castrában.

Ismerünk egypár olyan feliratot, melyeken COH.N. (Aquincum)⁷ és CoH. ∞ .N. (Tétény)⁸ szerepel. Ezek szintén tekintetbe veendőek, mert itt e cohorsnál épp a *nova* jelző volt a fontos megkülönböztető, s így ezekben a keveset mondó feliratokban is a mi csapattestünk rejthető. E két felirat lelhelye Szentendrétől délre esik. Ezenkívül találtam 1927-ben egy téglatöredéket Óbudán a Szőlőkert-utcai csatornázások alkalmával, melynek felirata ..NSATSS. Ezek az adatok arra vallanak, hogy e cohors délről jutott felfelé, s közben rövidebb ideig Aquincum környékén, attól délre állomásozhatott.

Több felvilágosítást adnak azonban a Szentendrén talált és még

¹ CIL. (Corpus Inscriptionum Latinarum) III. 3638 és 3639.

² CIL. III. 3640 = 15170.

³ CIL. III. 10581.

⁴ CIL. III. 10587.

⁵ Cichorius, cohors címszó a Pauly-Wiszowa, R. E. p. 334.

⁶ Kuzsinszky, Ulcisia Castra címszó a Pecz-féle ókori Lexiconban, II. 1119.

⁷ CIL. III. 3545.

⁸ CIL. III. 3398.

kiadatlan téglabélyegek. A Corpus 3775.⁶ sz. alatt Rómer után hoz egy CN .. jelzésű téglát. Ez is a mi csapatunktól ered.

Dr. Péchy Henrik szentendrei gyűjteményében vannak a következő téglabélyegek a római tábor területéről:

1. COH

4. C ϵ NSII

2. C + N S S S

5. ϵ NSII

3. N S S S

1928. év december havában magam is több téglabélyeget szedtem össze a tábor helyén a földből kihányt kövek között. Ezeket ma a szentendrei városi múzeum őrzi:

6. COH \triangleright \triangleleft N S A N S

10. N S S S

7. N S S

11. S S S

8. C ϵ N S S

12. S

9. ϵ N S S S

Ezek közül legkorábbi az 1. (csonka) és a 6. számú. Ezeken a cohors neve: coh(ors) (miliaria) n(ova) S(urorum) Ant(oniniana) s(agittariorum).

Az Antoniniana megtisztelő melléknevet Caracallától (211—217) vagy Elagabalustól (218—222) kaphatta.

A 7. számú töredék az előbbinek egy változata; feloldása [coh(ors) (miliaria) n(ova) A]nt(oniniana) S(urorum) s(agittariorum).

A 4. és 5. számúak is ez időből valók, a végén látható fordított I/I betű talán Ant(oninia)-ra egészíthető ki.

A többiek (3. és 8—12.) feloldása: c(ohors) (miliaria) n(ova) S(everiana) (Surorum) s(agittariorum). A Severiana melléknév kétségtelenül Alexander Severustól ered (222—235), akinek korából különben két feliratos követ is ismerünk a csapat megnevezésével, s uralkodása alatt állították fel az egyik Szentendrén talált mérdföldmutatót is.⁹

⁹ CIL. III. 3738.

A feliratos kőemlékeken és a téglabélyegeken olvasható nevek között a császároktól kapott megtisztelő mellékneveken kívül a különbség csak az, hogy a cohors mellől a téglabélyegeken hiányzik a *I (prima)* megnevezés.

Ezek az ismertetett bélyegek mind a tábor területéről valók. Nem rendszeres ásatásból származnak, csak földművelés közben kihányt darabok. De bizonyító erejük így is van. A cohors a III. század elején már Szentendrén van, Severus Alexander uralkodása előtt. Nagyan építkeznek, a tábort lehet, hogy át is építi. Házi ezrede lesz *Ulcisia Castrának*. Ebből következik, hogy a feliratos kőemlékeken, melyek ezen cohors katonáitól erednek, már fölöslegesnek is tartják a csapattest megnevezését. Megelégednek a katonai rang kitételével. Az 1928. évi szentendrei ásatásaim alkalmával a római város későkori (Kr. u. IV. sz.) temetőjében a sírok oldalaiul felhasznált korábbi sírkövek között két olyat találtam, melyek a III. századból valók, s ezeken a név mellett csak a katonai rang: *decurio* (tizedes) és *eques* (lovas) volt kitéve a csapattest neve nélkül.

Dr. Nagy Lajos.

Toldi Miklós fegyverei.

A millenium évében, amikor országszerte összegyűjtöttük dicső történelmünk legbecsesebb emlékeit és az *Ezredéves Kiállítás* felejthetetlen történelmi csoportjában, Vajda-Hunyad várának a fővárosban új életre kelt másában mutattuk be azokat ország-világnak, lerombolták Buda várának egyik évszázadok viharával dacolt, bár 1726-ban részben újjáépített, tiszteletreméltó emléket: a híres-neves budavári *Bécsi-kaput*, melyhez a hajdanvaló Budavár annyi érdekes emléke fűződött.

Ezen kapu közelében halt 1686 szeptember 2-án hősi halált Budavár utolsó török parancsnoka, Abdurramán pasa, bolthajtása alatt pedig a XIX. század elejéig a néphit szerint *Toldi Miklós* fegyverei és ereklyéi függtek.

Most, hogy a Hadtörténelmi Múzeum 1922. évi kezdeményezése nyomán e régi kapunak újra való felállítására gondolnak, aminek semminemű akadályja nincsen, helyénvalónak látom *Toldi Miklós* állítólag itt függött fegyvereinek és ereklyéinek kérdését újból kritikai vizsgálat tárgyává tenni.

Ismeretes, hogy néhai *Tóth Béla* foglalkozott eddig legbehatóbban a magyar lovagkor hőséneke fegyverzetével és ereklyéivel, amelyek évszázadokon át számos hiteles feljegyzés szerint a budavári Bécsi-kapu főlátványosságai voltak. Ebbeli becses kutatásait *Magyar ritkaságok* c. művében összegezte, összehordva ott minden adatot, ami akkor e kérdés eldöntésére rendelkezésére állott.

A művelődéstörténelmi kutatásokban azonban nincs megállás, mivel új meg új felbukkanó kútfők új adatokat szolgáltatnak.

Már *Tóth Béla* megszólaltatta idézett munkájában *Gerlach Istvánt*, *Ungnad Dávid bárónak*, *Miksa* király konstantinápolyi követének (oratórának) udvari papját, aki 1573 június hó 21-én megszemlélte a Bécsi-kapu nevezetességeit, s itineráriumában ekként emlékezik meg róluk: „A Bécsi-kapu alatt függ egy nagy *óriási lábcson*t, egy *állkapca*, egy *kopja*, mellyel *holmi török* egy ekevasat lyukasztott át és egy nagy vastag patkó, amelyet ketté tört vala.“ Ugyancsak *Tóth Béla* munkájából tudjuk, hogy *Ilosvai*

Selymes Péter „Az hírneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história“ 393—395. sorai:

„*Ott vagy on mostan is Miklós feje csontja,
Szertelen temérdek agya-koponyája;
Még most is ott vagy on nagy öklelő-fája.*“

szintén a budavári Bécsi-kapura vonatkoznak.

Tudjuk, hogy *Bél Mátyás* a XVIII. század elején látta a legendás ereklyét a már újjáépített kapu alatt függeni és a *Notitia Hungariae nova historico-geographica* III. kötete 442. oldalán a következőképpen emlékezik meg róluk: „A bolthajtáson felfüggesztve láttuk a csodás erejű Toldi Miklós fegyvereinek maradványait. Ezek között van egy szokatlan temérdekségű, vasból vagy acélból kovácsolt *paizs*, mely akkora súlyú, hogy ma alig-alig viselhetné a legizmosabb férfiú is. Ott látni tovább a megvasalt póznából álló *lándzsát*, mely olyan nagy és nehéz, hogy csaknem azt vélhetnéd, óriások használták egykor. Ott függ láncon a *kögolyóbis*, melyet mint mondják, a harcokban Toldi a szablya-szíján viselt; emberfejnél nagyobb és két kézzel se lehetne könnyen ütésre lódítani. Vaskarikából hálós módjára szőtt *páncélingének* darabja olyan, hogy manapság eliszonyodunk tőle. Mindez olyan nehéz rajta, hogy ha egész volna, alig találnál embert, aki huzamosabban viselni bírná. *Sarkantyúja* és lovának *patkói* szokatlan nagyságúak. Beszélnek, hogy mikor erejének megmutatására kérték, lándzsájának egyetlen lódításával döfött keresztül egy kopatlan ekevasat; ez az ekevas is ott látható a lándzsa vasára szegezve, a Toldi-ereklyék között.“

Korabinsky János Mátyás, a jeles pozsonyi lexikográfus 1786-ban megjelent lexikonjában,¹ amelynek érdekes feljegyzése elkerülte *Tóth Béla* figyelmét, ezeket jegyzi fel a budavári Bécsi-kapuról:

„1726-ban felállítják (t. i. az 1686-i ostrom alatti romhalmazból újjáalkotják) a Bécsi-kaput, ahol azelőtt a *Zsidó-* vagy *Szombat*-kapu és *Zsidó-utca* állott. Van rajta egy dombormíves mellkép: kiöltött nyelvű, balkezének mutatójával homlokán, jobbajával fügét mutat (t. i. a töröknek), továbbá a császári címer következő felírással:

*Carolus VI. R. I. S. A. G. H. B. Rex.*²

A belső kapuban függenek *Tholdy Mihály* (sic) fegyverei, jelesen *buzogánya*, *pajzsa*, *sarkantyúja* és egy nagy *kő*, amelyek által elképzelheti az ember ezen férfiú hihetetlen nagyságát és erejét, aki megvadult bikát megfékezni és kövér tehenet vállán tudott vinni.“

Dugonics András kétszer is látta *Toldi Miklós* ereklyéit, 1756-ban, mint gyermek és 1794-ben. 1794-i leírása, mely nem egyezik meg *Korabinsky* nyolc év előtti leírásával, *Jeles történetek* első könyvének 153. lapján így hangzik:

„Felmentem magam Buda várába 1794-dik esztendőben februáriusnak hetedik napján és Toldi Miklósnak fegyvereiből nem tapasztaltam többet ott függetni, amint mondtam, ezen négyenél, úgymint: ott vannak a *galacsinok*, a *buzogány*, a *szántóvas*, és a *pajzs*, avagy a *karvas*. A többi négy darabok elvesztek, noha éjjel nappal ott az őrtállók.“ A még gyermekkorában megcsodált *lándzsát*, *páncélinget*, óriás *patkót*, és tarajos *sarkantyút* *Dugonics* ekkor már nem találta helyükön.

¹ *Johann Mathias Korabinsky*, Geographisches-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786. 494 l.

² *Carolus VI. Romanorum Imperator Semper Augustus Germaniae Hungariae Bohemiae Rex.*

Utoljára *Schams Ferenc*, a székesfőváros helykegyeletének megteremtője, emlékezik meg *Toldi* fegyvereiről *Vollständige Beschreibung der kgl. freyen Hauptstadt Ofen c.* nagybecsű művében, amelyet egy évszázad alatt sem tartottunk érdemesnek magyar nyelvre lefordítani. *Schams* már csak ennyit ír az állítólagos ereklyékről: „A Bécsi-kapu belső bolthajtása alatt a *babonás* régi kor (ő tehát az első, akinek leírásában megcsendül az ereklyék eredetiségében való kétely!) egy óriásának roppant erőre valló fegyverei függenek. Ezt a hős óriást *Toldinak* hívták és állítólag *Mátyás király* alatt élt Nógrád vármegyében. Amaz emlékek valamikor számosabbak voltak, de most már csak egynéhány *vasgolyó* függ láncon s közöttük egy megvasalt öklelőfa van.“ *Tóth Béla* eddig kísérte útjaiban e híres ereklyéket, melyek szerinte 1830 táján a budavári régi fegyvertárba kerültek, a *Zeughausba*, ahonnan 1849 végén e gyűjtemény többi tárgyával Bécsbe vándoroltak az *Arzenálba*, ahol szorgos kutatás talán még ma is nyomukra vezethetne.³

És most vegyük fel újból *Tóth Béla* kutatásainak fonalát, megszólaltatva új forrásokat, melyek részben csak *Tóth* halála után kerültek napvilágra s tegyük vizsgálat tárgyává az ereklyék eredetiségét, amivel *Tóth Béla* adósunk maradt.

Az új források között időrendben előbbre való *Lubenau Reinhold* königsbergi származású gyógyszerész útinaplója.⁴ *Lubenau* 1587-ben járt Budán a Konstantinápolyba tartó *Petz Bertalan* császári orátornak kíséretében. Tizennégy évvel *Gerlach* látogatása után szemlélte meg e híres kapu ereklyéit és ezeket írja róluk: „A kapu alatt egy *ekevasat* és egy *patkót* mutattak nekünk, melyeket egy török dárdájával (*Renspis*) ütött át, mivel lovagi tetteit akarta bizonyítani. Ugyanitt négyfontos löveg *két kőgolyóbisát* (*Cartaunen Kugeln*) láttuk, melyeket nemes *Rakendorf* (sic! *Roggendorf* helyett) ezredes a város ostromakor lőtt be, gurultukban egy török kézzel fogta meg őket, a városfalra vitte és az ellenségnek gúnyolódva mutogatta azokat, miért is emlékezetül a városkapu boltozata alá akasztattak. Ugyancsak egy erős *bilincs* is van itt (*Fusseisen*), melyet egy fogoly török kezével tört ketté. Ha azt mondaná mármost valaki, hogy ezeket a dolgokat lehetetlen elhinni, azt felelem neki: „Magam se hiszek mindebben, de így mutogatják itten, s így mesélik a csodákat; jómagam bizony nem láttam, hogyan történtek.“⁵

Gerhart és *Lubenaunak* az ereklyékre vonatkozó leírásai között tehát nagy különbség van. *Gerhart* 1573-ban óriási *látat*, *állkapcát*, *kopját* és *patkót* látott, míg *Lubenau* tizennégy év múlva egészen más tárgyakat talál ottan: *ekevasat*, *ágyúgolyókat*, *bilincset* és a régiek közül a *patkót*. Az elmondott mese hasonló ugyan mindkét esetben, de már nincs benne szó magyar hősről: *Toldi Miklósról*, hanem mindkét alkalommal *török* vitéz a legendás tettek hőse.

Még tanulságosabb két más új forrás, amelyeknek különös érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy mindkettő 1663-ból való, az egyik magyar, a másik török ember leírása a kapubeli legendás híru tárgyról.

Evlia Cselebi a török világutazó híres útleírása⁶ csodálatos keveréke a valóznak és a keleti fantáziának. Hetvenhat évvel *Lubenau* után ezeket

³ Nincs nyomuk sem! *A szerk.*

⁴ Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr. IV—VI. 1912—1915. *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*. Herausgegeben von *W. Sahn*.

⁵ I. m. 1. k. 81—82 ll.

⁶ Török-magyarokori történelmi emlékek. II. oszt. írók. *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Fordította *dr. Karácson Imre*. Bpest, 1904. M. T. A. kiadása.

írja a Bécsi-kapuról, miután előzőleg megtudjuk tőle, hogy a budavári kapuk közei ötven lépés terjedelműek, egészen boltozottak és a forró nyári napokon hűsülöhelyei a katonáknak.

Minden kapu fölött a boltozatokra különös fortélyossággal állított vasrácsokat alján alabárdok, *dárdák* vannak, a vasrácsok *láncokon* függenek, úgy, hogy azokat támadás esetén az ellenségre leboesátják, a *dárdák* azok közül többeket felnyársálnak és az utat elzárják. — „Ez a *Bécsi-kapu* — írja *Evlia* — az alsó külvárosba vezető főút, azért ő felsége, Bagdad meghódítója (*IV. Murád* szultán), azt mondva, hogy a jövők-menők azt megnézzék, hat darab láncon függő *pajzsot* egymás mellé helyzetetett és egy rövid lándzsával olyképpen ütögetik ezeket, hogy a hat darab pajzs a másik feléről két arasznyira mozog. El pajzsok mostanában a *Bécsi-kapun belül* a boltozatokra *láncokkal vannak felaggatva*. Erről a tetszetős kopogtatásról *Dsevri Cselebi* ezt a *tárikhot* (emlékvers) mondotta:

Dsevri őszintén imádkozván mondotta tárikhját:
A szultáni kar erejét nagyobbítsa az Úr!

E pajzsok mellett van *Gürz-Eliász babának dárdával átlukasztott hajítóvasa*, száz okára (1 oka = 128 kg) menő *buzogánya*, tizenhat ágú lánccos buzogány ez. E buzogány minden darab tíz okára menő bámulatos munka.⁷

Önkéntelenül felvetődik itt a kérdés, hogy ki volt *Gürz Eliász baba*, akit *Evlia* itt említ. Munkája egy másik helyén maga a török világutazó felel e kérdésre⁸ írván: „*Gázi-Gürz-Eliász baba Baba-Kaszaba* lakói közül való is Budán lett vértanu. Harcokkal teljes hős volt.“ Sírjáról mint a budai törökök búcsújáróhelyéről emlékszik meg, mely ott van a Gellérthegyen, amelyet ő István király vagy *Gürz-Eliász várának* nevez, hol *Geránnisz* (Szent Gellért) mellé temették barátságosan.⁹

Az 1663. évi magyar forrás *Auer János Ferdinánd* pozsonyi nemes polgárnak héttoronyi fogságában írt naplója 1664-ből.¹⁰

Auer szószerint ezt írja a Bécsi-kapu ereklyéiről: „A Bécsi-kapu belső kapuja alatt, ahol bennünket átvezettek, különböző nagy, régi *páncélok* és *puskák* függtek, amelyek állítólag egyes magyar királyok és jeles háborúbeli hősöké voltak valaha.“¹¹ — Íme ugyanaz évből két teljesen eltérő leírás!

Az összes rendelkezésünkre álló adatok alapján felvethetjük már most a kérdést, hogy vajjon tényleg *Toldi Miklós* fegyvereivel volt-e ékes nemes Buda várának híres *Bécsi-kapuja*?

Legrégibb adatunk az 1548 körül irodalmi munkásságba kezdő *Ilosvai Selymes Péter* versezete. Versezetéből ugyan azt is ki lehet olvasni, hogy nem a budavári Bécsi-kapuról, hanem a biharmegyei Nagyfalu kapujáról beszél a *Toldi-ereklyékkel* kapcsolatban, de olyan tekintély, mint *Szilády Áron* kardoskodott mellette, hogy versezete a kérdéses helyen hézagos és csak a budavári Bécsi-kaput értheti. Szinte úgy tetszik, mintha maga is hitte volna, hogy *Toldi Miklós* esontvázának egyes részei és fegyverei függtek a kapuban!

⁷ I. m. 236–237. ll.

⁸ I. m. 252. l.

⁹ I. m. 254. l.

¹⁰ Megjelent a Magyar Történelmi Társulat kiadványaként 1923-ban dr. *Lukinich Imre* kiadásában. A magyar hadifoglyok szenvedéseinek drámai erejű leírása, amelyet mindenkinek el kell olvasnia, akit e kor érdekel.

¹¹ I. m. 148. l.

Ma már *Toldi Miklósról* nemcsak azt tudjuk, hogy a nemzet hőse, a hadi erények megtestesítője volt, s alakja nem a képzelet- és mondavilág szülte mythikus hős, hanem *Nagy Lajos idején tényleg élt*, magas méltóságokat viselt férfiú volt, akinek emléke népmonda és költészet szerencsés találkozására révén örökre élni fog a magyar nép lelkében. *Feltehető-e, hogy a hőseire mindenkor oly büszke magyar Toldi Miklós csontvázának egyes részeit valaha Buda várának egyik kapujába akasztotta volna? Összeegyeztethető-e egyáltalában a középkor és a reneszánsz felfogásával, hogy keresztény életet élt s keresztény halált halt hősnek csontjait ily módon állítják ki közszemlére, olyan helyen, ahol egyébként országos latroknak negyedelt testrészei voltak a középkori jogszokás szerint elrettentő példa gyanánt kiállítva? Micsoda óriás csontok függtek akkor a Bécsi-kapu bolthajtásában és kinek a fegyverei? Megkísérlem e kérdésre válaszolni.*

A középkorban, de még jóval később is Európaszerte az volt a szokás, hogy a föld gyomrából előkerült ritkaságszámba menő leleteket feltűnő helyekre akasztották, hogy ott mindenki láthassa azokat.

Elsősorban áll ez a Duna medencéjében sok helyütt akkor is napfényre került *diluviális állatvilágnak* maradványaira. Óriási állati lábcsontok, állcsontok és egyebek kerültek ekként templomok kapui fölé, városkapuk boltozatai alá. Hadd rémítsék a misera plebsét. A budavári Bécsi-kapun függött csontoknak érdekes analógiáját találjuk — hogy csak egyet említsek a sok közül — Bécsben is. A bécsi Szent István vértanuról nevezett székesegyház egyik kapuja ma is az *Óriás-kapu* nevet viseli. Korántsem arányai miatt, hanem azon egyszerű okból, mivel 1443-ban ezen kapu fölé akasztották egy Bécs környékén akkor kiásott *óriási mammoth*-nak jobb lábszárcsontját. A corpus delicti még ma is megvan a bécsi tudományegyetem világhírű természetrajzi gyűjteményében, melynek a múlt századbeli 70-es évekből való egyik ismertetése részletesen megemlékezik róla.¹² Egy-egy oldalára hosszában iratszalagot festettek, rajta az 1443-as évszám és III. Frigyes szimbolikus jelmondatának kezdőbetűi: A. E. I. O. V.¹³ Ezekről a kiakasztott óriáscsontokról azután a nép mesemondó ajkán idővel eredetinel eredetibb mesék és mondák keletkeztek. Így egy régi bécsi krónika ekként emlékezik meg a székesegyház kapuja fölé akasztott óriási lábszárcsontról:

„Vom Frauenbild im Eck hinein,
Sieht man hangen grosse *Riesenbein*
Da sieht man, was vor alter Zeit
Gewesen sein vor *grosse Leut*“.

Így lesz a nép ajkán az ősi állatvilág csontmaradványából az embercsont, a monda tovább fűzi szálaít s csakhamar azt is tudni véli, hogy kinek a csontjáról van szó.

Lehet, hogy *Ilosvai Selymes Péter* Biharországban, *Toldi Miklós* szülőföldjén, diluviális leletek gazdag termőföldjén vagy szűkebb pátriájában valamelyik templom vagy község kapuja fölé látott akasztva először ilyen óriás csontokat, hiszen épp hazánkából, a Duna völgyéből egy *másik* helyről is van analog feljegyzésünk. A már említett *Lubenau Reinhold* 1587-ben *Komárom* várában járva, látta közszemlére kitéve „egy nagy óriásnak 25 bécsi font súlyú lábszárcsontját“.¹⁴ Lehet, hogy *Ilosvai* tényleg a Bécsi-kapu

¹² V. ö. *Bermann*, Alt- und Neu-Wien. 660—661 ll.

¹³ Az *Austria erit in orbe ultima* magyarázata ma már nehezen állhat meg, sőt az *Aller Ehren ist Österreich voll* sem.

¹⁴ *Lubenau* i. m. I. k. 69. l.

híres csontjait szedte rigmusokba. Végeredményben egyre megy. Bizony *semmi közülük* se volt azoknak jó *Toldi Miklóshoz*, Pozsony vármegye XIV. századbéli alispánjának, majd Szaboles vármegye főispánjának csontjaihoz. Ott nyugodtak azok háborítatlanul valahol a családi kriptában, míg nem azokat is szét nem hányták kincskereső császári martalócok. Igaz ugyan, hogy 1359-ben királyi ura, mint nagy erejéről ismeretes vitézt, őt bízta meg két orosz-lánkölyöknek Firenzéből Budára való szállításával, azt azonban még sem álmolta valaha jó *Toldi Miklós*, hogy századok múltával holmi mammuthnak földi maradványait fogják neki vindikálni.

Hogy a budavári Bécsi-kapu belső bolthajtása alatt hosszabb ideig tényleg függtek óriási nagyságú csontok, az — a felemlített források tanuságtétele szerint — kétségtelen. Ki tudja, az ország melyik vidékéről küldték azokat, ritka csodaként, Budavárba? Lehet, hogy Mátyás király idejében, az első nagyszabású építkezések idején kerültek elő a földből és a nagy király egyenes kívánságára helyeztetek el az ősi kapuban. A reneszánsz kora gyűjtötte össze először a régi idők érdekes maradványait és a bécsi analog eset is a Hunyadiak korára utal bennünket. A néphit Budán is később mesét fűzött hozzájuk, s naiv képzeletével összehoronzta őket a sámsoni erejű *Toldi Miklóssal*. A meséhez persze bizonyítékok is kellettek *s így kerültek a csontok mellé a régi kapuk táján amúgy se ritka fegyverek*. Ezért mutogattak később ott még kőből való parittyaköveket, és kőgolyós buzogányt is, mint *Toldi* egykori fegyvereit, s csak arra nem gondoltak, hogy oly előkelő lovag, mint amilyen *Toldi* volt, bizony nem parittyával és kőgolyós buzogánnyal, hanem dömöcki acéllal szállt hareba.

A török megszállva Budát, nem bántotta az ereklyéket. Idővel egyszerűen csak változtatott egyet a régi mesén, melynek hőségévé török vitézt tett meg. Hadd rémítse ez is a hitetlen gyaurokat, kiknek megfélemlítésére egyébiránt is szívesen használt fel minden rendelkezésre álló eszközt.

Marad azonban eldöntésre még egy kérdés. Vajjon az említett fegyverek nem voltak-e *Gázi Gürsz Eliász babának* az *Evlia* említette török hősnek fegyverei?

Gázi Gürsz Eliász baba alakját *Evlia Cselebi* szertelenül csapongó keleti fantáziája szülte a muzulmán hitvalló harcosok fényének öregbítésére. Szent Gellért hegyét ugyanis a törökök régi neve elferdítésével Gürf Eliasz-hegynek nevezték el. *Evlia*, aki e hegy leírásánál a történeti hűség kedvéért megemlékezett *Gerániusz*nak, azaz *Szent Gellértnek* mártíriumáról és állítólagos gellérthegyi sírjáról, holott Csanádon nyugodtak hamvai a törökidulást előtt, ismét képzeletéből merítve, a nemlétező sír halottja mellé egy sohasem élt török hőst temetett el: *Gázi Gürsz Eliászt*. Ebbeli állítása is olyan fantázia szülte koholmány, mint IV. Murád szultánnak amaz állítólagos intézkedése, hogy a Bécsi-kapuban felfüggesztett pajzsokat dárdaikkal kell döngetni, hadd nézze meg mindenki az érdekes kaput. IV. Murád szultánnak bizonyára kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy ilyesmivel törődjön.

Az átlukasztott *ekevas*, a kettétört *patkó* és a szétszakított *bilincs* mindenkor nagyerejű emberek szimbólumai voltak és lesznek. Azért mutogatták a budavári Bécsi-kapuban is őket. Évszázadról-évszázadra szállt a régi bolthajtás alatt a *Toldi Miklósról* szóló rege. Akik el-el mondogatták és az utódokra továbbhagyták, bizonyára maguk is szentül hittek benne.

¹⁵ A hatalmas kőgolyók is Mátyás korára vallanak. A múlt évben a budai Fiume-szállodával szemben a hegyvoldal lábánál végzett alapozási munkálatok alkalmával is előkerült néhány hasonló XV. századbéli kőgolyóbis.

Ős-Budavár romantikájának mindenesetre érdekes emléke *Toldi Miklós* ereklyéinek története s ha poraiból fönixmadárként új életre kél majd a *Bécsi-kapu*, szobrászi díszként örökítsük meg rajta a régi hírnevét meg-alapozó ereklyéket, hiszen amúgy is felette szegény már Budavár régi emlékekben.

Palóczy Edgár.

A magyar numizmatika hadi vonatkozásban.

A numizmatika sokoldalú tudomány. A numizmatikusnak jártasnak kell lennie nemcsak az érmészet közvetlen szaktudományaiban, hanem a földrajzban, történelmi-földrajzban, a történelemben és hadtörténelemben, valamint számos más tudományban is. Mert a pénz nem csupán az állam gazdasági életének a vérkeringése, lelke, hanem minden más életmegnyílvánulásának is érzékeny szeizmográfja. Így a hadsereg és a hadviselés is mély nyomot hagyott a numizmatikánkban.

Mars hatását a numizmatikára két csoportra oszthatom: az egyik az anyagi hatás, a másik az erkölcsi. Az előbbi a pénz belső fémértékének csökkenésével jelentkezik háborús időkben, azonkívül *szükség- és tábori pénz*ek keletkezésében. Az utóbbi a pénzek *külső kiállítására* sűti rá bélyegét.

A magyarság történelme háborúban gazdagabb, mint bármely más nemzeté. Épp ezért numizmatikánk hadi vonatkozásokban annyira bővelkedik, hogy minden egyes ilyen pénzt e helyen leírni nem tudok, csupán a típusok ismertetésére szorítkozom.

A honfoglalás előtt és az utána következő első században, *a vezérek korában*, történelmünk kalandozások és harcok sorozata. Természetesen, pénzünk nem is lehetett ebben a korban, fizetési eszközül a környező népek pénzeit, yers nemes fémeket használtak és főleg cserekereskedelmet folytattak.

A *Szent István* által megépített új államrendben jelenik meg az első magyar pénz, *az ezüst denár*. Szent István nagy alkotásai a kereszténység, a béke jegyében születtek meg s így az ő pénzein hiába keresnénk hadi vonatkozást, annál kevésbbé, mert a szent királynak alig volt háborúja.

Szent István XI. századbéli utódai, az iránta való kegyeletből nem változtattak semmit a pénz típusán, bár az első német háborúk, kun betörések, belső villongások, a készülődő első kereszties hadjárat szinte állandóan fegyverben tartották a nemzetet.

Hogy a XII. századbéli Árpádházi királyok pénzein sem találunk még hadi vonatkozást, azt az e században hanyatló éremtechnika okozta, jóllehet e században is gyakran kellett a magyarnak kardjához nyúlania. Csupán *IV. István* rézpénzei, melyek előfutárjai e fémnek a magyar numizmatikában, utalnak *III. István*, *II. László* és *IV. István* testvérháborújára.

A XIII. század hozza meg a első pénzt, melyen hadi vonatkozást állapíthatunk meg. Az okok, melyek ezt elősegítették, a következők voltak: Először az ismét fellendülő és magának a szépet célul tűző éremtechnika; másodsor a *Lucrum Camerae*, mely abban állott, hogy évente a forgalomban levő pénzt beszédtek, újat vertek s a pénz névértéke és fémértéke közti különbözet a kinstár haszna volt. Mivel így minden esztendőben új éremrajzról kellett gondoskodni, az eddigi sablonos rajzlehetőségek csakhamar kimerültek s mindenféle egyszerű ábrázolások is felhasználtattak.

II. Endre pénzein jelennek meg ezek az ábrázolások, melyek közül nem hiányoznak a katonai vonatkozásúak sem. Ezeknek a hadi vonatkozású pénzeknek az aktualitását egyrészt a király szentföldi hadjárata adta meg, másrészt a lassan kialakuló hűbériség várendrszerpolitikája, mely a központi hatalom ugyanazon módon való ellenhatását váltotta ki, ami végeredményben az egész hadszervezet bizonyos mértékű módosulását vonta maga után. Pénzeken ezek a katonai, tulajdonképpen heraldikai vonatkozású ábrázolások a következők voltak: egyenes kardos alakok, sematikus rajzú várkapuk, vártornyok és címerrel ékített pajzsok.

IV. Béla és **V. István** pénzein — a gyászos emlékü tatárjárás következményeképp — megmaradtak ezek az ábrázolások. *Kun Lászlónak*, kit morvamezei diadala legvitézebb hadvezéreink közé emel, hasonló ábrázolású pénzei közt olyat is találunk, melyen egy vitéz egyik kezében kardot, a másikban pajzsot tart.

Ezekkel az ábrázolásokkal **III. Endre** sem szakított, sőt egyik pénzén megleljük az első kardot tartó koronás fejű lovast is; ugyancsak hasonló kardos lovast és kardos gyalogost vertek *Venczel király* pénzére is.

Róbert Károlynak kevés hadjárata volt, viszont átültette olasz szülőföldjéről az ott virágzó lovagi tornákat, azon kor közelharcgyakorlatát. *Róbert Károly* újonnan bevezetett pénzfajai: az arany és a garas közül, az egyik garason ezeknek a lovagi tornáknak találjuk emlékét éspedig tornasisakban és sisaktakaróban. Ez a motívum egyes denárain is megjelenik, néhány denárján pedig várkapukkal és tornyokkal találkozunk.

Nagy Lajos aranyainak hátlapjára Szent Lászlót verette, jobbkezeiben hosszúnyelű alabárdal, az akkori gárdaszerű gyalogalakulások jellegzetes harceszközével. Utolsó aranyán Szent László rövidnyelű esatabárdot tart jobbában s a szent királynak ez az ábrázolása megmaradt aranyainkon **II. Ulászlóig**. Egyes garasain és denárain ugyancsak tornasisakok és Szent László alabárdos alakja láthatók.

Ezután hadi vonatkozású pénzünk **II. Ulászlóig** alig van, pedig ezidőben folynak dicsőségteljes küzdelmeink a török ellen. Oka az ezidőben fel lendülő s főképp a pénzre kiterjeszkedő, lovagkori heraldikában keresendő. Azonban a heraldika is szolgáltat hadi vonatkozást: a várnai csatában hősi halált halt **I. Ulászló** legtöbb pénzén ott díszlik a címerében lévő, kardját magasra emelő litván lovas. A folytonos hadjáratok általában egész a mohácsi vészig a kisebb ezüstpénzek anyagát igen silánnyá tették.

Hunyadi János kormányzó két pénzének hátlapján a köriratban *Bran-kovics György* szerb hűbéres despota neve áll s valószínű, hogy őt akarja ábrázolni az az alak, aki baljában országalmát, jobbában pedig rövidpen-géjű egyenes kardot tart, hegyével felfelé.

II. Ulászló, II. Lajos egyes aranyain, *Szapolyai János* minden aranyán Szent László páncélingben jelenik meg; mindhárom király egyes aranyain Szent László ismét hosszúnyelű alabárdal van ábrázolva. Érdekes, hogy egyes alabárdok nyelének szabad végén valami kockaszerű (talán kolonc) van, valószínűleg, hogy ellensúlyozza a hordásnál az ellenkező végén levő bárd súlyát.

II. Ulászló kísérletezett elsőül a tallérszerű érmek verésével. Ezeknek a hátlapján Szent László először s utoljára szerepel a magyar numizmatikában lóháton. E tallérkísérleteken igen szépen lehetne tanulmányozni a letűnő magyar lovagkor fegyverzetét, felszerelését, lóanyagát és lófelsze-relését, azonban e típus oly sok ismert és eddig ismeretlen variációt szám-lál, hogy míg mindegyik leszögezve nincs, csak általános bírálatnak vehető alá.

E tallérokön a fegyverzet az egyiken sem hiányzó, oldalra felkötött

kard, mely hol szabályos hosszúságú, hol egész rövid, hol túlhoszszú. Mind-egyik fajtában előfordul egyenes és görbe. A legtöbbször a király kezében csatabárd van, amely hol sujtáshoz van emelve a fej fölé, hol úgy tartva, mint a lobogó „lobogtatva“, hol pedig, mint a mostani lovassági gyakorlati szabályzat megjelenése előtt a „támadáshoz“ kardtartás. Egyes darabokon a csatabárd helyett igen kis bárdal ellátott hosszúnyelű alabárdot tart a király, még pedig a bal kézben úgy, mint a lándzsa: a nyél a közepen fogva, a lóval majdnem párhuzamosan, hegygel kissé fölfelé. Felszerelés: nehéz, teljes páncél, kivéve a sisakot mely a korona miatt hiányzik. Lovak: jól fejlett példányok, ábrázolásuk ágaskodva vagy vágásban. Lófelszerelés: hol csikó, hol nagykantár. A nyereg magyar nyereg; szüggyszám és farhám soha nem hiányzik, de ahány, annyiféle és rendkívül díszes.

Az 1521-i török háború, mely Nándorfehérvár esztével végződött, előrevetette a fiatal uralkodó és az egész ország sorsát megpecsételő mohácsi vész sötét árnyékát. E háborúra való — sajnos, igen lanya — előkészülésnek a megszemélyesítője a numizmatikában *II. Lajos* kettőstallér kísérlete, melyen magát a királyt látjuk lovon, harci mezben.

E darabon a fegyverzet hosszú, egyenes, oldalra kötött kard. Felszerelés: nehéz páncél, nyitott koronával ékesített sisak, melynek dús toll-dísz a ló hátáig csüng le. A ló lépésben haladó csontos állat, melyből jóformán csak a lábái látszanak, mert szügyét, nyakát, fejét páncél fedi, azonkívül törzse díszes takaróval van letakarva. Fején hatalmas toll-dísz, farka is toll-díszrel van befonva. A nyeregtakaró azon a részen, ahol a mostaniakon a térdpárnák feküsznek, hátra vonva mintegy a térd és a comb védelmezésére. Ebbe a homorú „pajzs-nyeregbe“ pontosan illeszkedik be az ábrán a comb s hogyha a valóságban is így volt, akkor még odakötözés nélkül is kétséges lett volna a szegény király nyeregből való szabadulása, amikor a Csele-patakba zuhant.

A mohácsi vész után pénzrendszerünk is nagy átalakuláson ment keresztül. A magyar országgyűlés tiltakozása ellenére *I. Ferdinánd* a birodalomban használatos súlyban vereti tallérjait, ennek részeit és többszöröseit, hogy egységes pénzrendszerrel is hozzákösse hazánkat a német-római szent-birodalomhoz. Azt azonban nem tudta elérni, hogy az ősi magyar pénz: a denár és ennek fele, az obulus megszűnjön, amelyek — egy második, párhuzamos pénzrendszert alkotva — Mária Teréziáig fenn tudták magukat tartani.

Az aranyak külalakja nem módosult semmit *Rudolfig*; Szent László alabárdos alakja változatlanul megmaradt. *I. Ferdinánd* tallérjainak előlapján saját mellképe jelenik meg; testét dísztelen vért fedi, balkeze kardjának feltűnő vastag markolatán nyugszik, fején házi korona, jobbáiban jogar.

Miksa tallérjai hasonlóak atyjáéhoz, azonban fején a császári korona van s a vért nyakrésze fölött megjelenik a Stuart-gallér.

Rudolf egyes nagybányai tallérjai is ugyanezen mintára készültek, csupán a Stuart-gallér hiányzik a vértől; körmöci tallérjain feje fedetlen, kard nincs az oldalán s a Stuart-galléros vértén még díszes német katonaköntös is van.

II. Mátyás, ki bizonyos mértékben a magyaroknak bátyja iránti elégtelenségének köszönhetette trónját, hogy népszerűségét növelje, magát első tallérjain Szent István koronájával a fején ábrázoltatta; bátyjához hasonló vértjén első alkalommal pompázott az aranygyapjas rend. Midőn azonban a császárságot is sikerült elnyernie, már csak korona nélkül engedte arcképét kiveretni. *II. Mátyás* a régi aranyat megváltoztatta s az új típus — amely egész 1848-ig megtartotta jellegét — előlapján a koro-

názási díszben lévő páncélos királyt örökítette meg, hátlapján a magyar kis címer fölé Szűz Máriát a kisdéd Jézussal helyezte.

II. Ferdinánd tallérjai hasonlóak az előbbiekhöz, míg *III. Ferdinánd*-nak csupán nagybányai tallérjain látjuk a királyt vértben.

I. Lipót, ki eredetileg papnak készült s csak bátyja, *IV. Ferdinánd* korai halála révén jutott a trónra, első tallérjain egyszerű vértjén a papos benyomást keltő Richelieu-gallérú talárt viselte. Későbbi tallérjain a vért fölött rendkívül díszes, csipkés XIV. Lajos ízlésű ruhában szerepel.

II. Rákóczi Ferenc összes pénzeit méltán hadi vonatkozásúaknak tekinthetjük, mert hiszen a szabadságharc hívta őket életre. Pénzei a következők voltak: arany, ezüst forint, XX-as és X-es réz „libertások”, ezüst és réz poltúrák; mind e pénzeket a körmöczi, nagybányai, kassai, munkácsi és szepesváraljai pénzverdékben verték. Az aranyak, ezüst forintok, ezüst poltúrák és XX-asok előlapját a magyar kiscímer és felette a fejedelmi korona, a hátlapot Isten anyja díszítette; a XX-as hátlapján még a „pro libertate” jelszó is helyet kapott. A réz poltúra és réz X-es előlapját a magyar kiscímer, felette egyszerű ötágú nemesi korona, az előbbi hátlapját szintén Isten anyja, az utóbbiét az értékjelzés és a „pro libertate” írás alkotta.

Természetesen a szabadságharc alatt, mivel a portyázó haremodor folytán egyes területek gyakran cseréltek gazdát, — több helyütt helyi réz szükségpénz is keletkezett. Ilyeneket készített Lipótvár, Nagyvárad és Eperjes.

I. József összes és *III. Károly* első tallérjaikon kevésbé merev, igen sok ízből álló páncélokban örökítődnek meg, a páncél felett panyókára vetett s a mellén egy csattal összefűzött lovagköpeny van.

A pozsareváci békével *III. Károly* is leveti tallérjain a páncélt és német-római császári ornátusban ábrázoltatja magát. Az ezután következő hosszas békeidőben csupán a *pesti katonai rokkantház* hatfajtájú szükségpénze őriz hadi vonatkozást.

Az örökösödési és hétéves háború ellenére *Mária Terézia* pénzein nem találunk hadi vonatkozást. De e helyen megemlíthető, hogy a királynő uralkodásának utolsó éveiben vert tallérok előlapjára, a mellkép helyére, az angyalos magyar kiscímer került, melyet az általa alapított magyar Szent István-rend díszített. Ez a tallértípus *II. József*, *II. Lipót* alatt és *I. Ferenc* első uralkodási évében is változatlan maradt.

A török ellen, Laudon vezette 1789-i hadjárat semmi nyomot nem hagyott numizmatikánkban. Úgyszintén a hosszú francia forradalmi és napoleoni hadjáratok sem hagytak nyomot pénzeink külsején, de nem is hagyhattak, mert a bécsi kormány még a nagy világégésből is tőkét kovácsolt magának s hogy még évszázados, híres jó pénzeink révén se tudjon rólunk a világ, a monarchia közös nagy háborúja címén megszüntette a magyar nemzeti pénzverést.

Kiváló verdéink 1793-tól kezdve 1830-ig csak a „Gesamtmonarchie” részére ontották a pénzeket, csupán az udvari pénzügyigazgatás által elrendelt verdejegyek utalnak magyar eredetre. Így „B” Körmöcbánya, „G” Nagybánya és „S” Szomolnok. E pénzek közül a nemesfém-ből készültek a háború előhaladásához mérten mind kevesbedő mennyiségben, a rezekek pedig mind kisebbedő súlyban verettek. Így 1799-ben egy új típusú, kisebb súlyú sorozat verése rendeltetett el, minek alapján 1800-as évszám-mal, de több éven át vertek ilyen 6, 3, 1 és ½ krajcárosokat.

1807-ben a bécsi bankocédulák váltópénzeként újabb típusú és aránylag jóval kisebb súlyú 30 és 15 krajcárosokat vernek, melyeknek a kisebb, vagyis a 3, 1, ½ és ¼ krajcáros értékeit egy még újabb típusban 1812-ben verték ki. Az említett 30 és 15 krajcárosok a gyászos emléké ú. n. „Schus-

tertallérok“, melyek a nagy devalvációval 2, illetve 1 váltógarasra csökkentek s melyek ezen értékben a napoleoni háborúk keserű utóízeként még sokáig kísértettek a forgalomban.

Meg kell még említenem, hogy Lengyelország tervbevett harmadik felosztására, mely 1795-ben meg is történt, Ferenc király nagyobb katonai erőket összpontosított a lengyel határon. A hadműveleti terv anyagi előkészítése oly tökéletes volt, hogy a megszálló csapatok részére külön pénzről is gondoskodott: Szomolnokon veretett lengyel 3-as és 1-es rézgarasokat, melyeknek előlapján az érték és „GROSSUS POL.“ (oniae) írás, valamint az 1794-es évszám, hátlapján a kétfejű sas, alatta zászlók s a „MONET. AER. EXERCIT. CAES. REG.“ körirat helyezkedett el.

Az 1825-ben megindult reform-országgyűlések lehetővé tették, hogy 1830-ban a nemzeti pénzverés újból életre keljen s így, bár az idő elhaladt s a hadviselési eszközök ugyancsak megváltoztak — a király koronázási díszében ismét páncélban jelenik meg aranyain.

V. *Ferdinánd* aranya hasonló volt atyjáéhoz. Az 1848-i törvények szentesítéséig pénzei latin köriratot viseltek, de ez az esztendő meghozta a nemzeti nyelvet a pénzre is.

*

Itt álljunk meg egy kissé és nézzük meg a *János király* alatt különvált *Erdély* igazán nemzeti numizmatikáját.

Az aranyak hasonlóak — vagyis Szűz Mária és Szent László által ékítették — maradtak a királyságéihoz. I. *Ferdinánd* — *Castaldó* zsoldosai általi — rövid uralma, *Báthori István*, *Báthori Kristóf*, *Báthori Zsigmond* és *Rudolf király* 1598-i háromhónapos uralma alatt és *Bocskai István* uralkodása kezdetén.

Castaldó serege részére egyoldalú, szabálytalan alakú tábori csegeleket veretett, melyeken csupán a császári sas és az uralkodó monogramja volt. *János Zsigmond* meg egyoldalú tábori tallérokat veretett többféle variációban, melyeknek rajza csupán az évszámmal ellátott Szapolyai-címer és a fejedelem monogramja voltak. Hasonló tábori csegelei és tallérjai voltak *Báthori Kristófnak* is, persze saját családi címével ékesítve.

Báthori Zsigmondot első talléresegelyén díszes páncélban találjuk, balkezeben kócsagtollas magyaros sisakot tartva. Későbbi tallérjain hol egyszerű, hol díszes, hol meg ízekre osztott mellű páncélban van ábrázolva, bal keze kardjának markolatát fogja. A törökökön aratott győzelmei után egyes pénzeire a moldvai és havasföldi fejedelmi címet is ráverette.

1602-től *Rudolf király* nevében *Basta György* kormányozta Erdélyt, míg 1605-ben *Bocskai* hadával együtt ki nem kergette. *Basta* uralma alatt *Kolozsvárott* vert aranyat *Rudolf* nevével, melynek előlapján a király páncélos-kardos alakja a kolozsvári várkapu felett, hátlapján a kétfejű sas nyert elhelyezést. Azonkívül megengedte *Nagyszebennek*, hogy a „császársja“ nevével pénzt verjen. *Nagyszeben* élt is az engedéllyel s veretett 10-es, 5-ös és 1-es aranyakat, 2-ös 1½-es, 1-es és ½-es tallérosokat, melyeknek előlapján a kétfejű sas, hátlapjain két keresztbetett egyenes-pengéjű kard felett ötágú nemesi korona kapott helyet. Az idegen uralommal elégedetlen rendek *Székely Mózes*t választották meg fejedelemnek 1603-ban, hogy felszabadítsa az országot. Azonban e lelkes, vitéz fejedelem rövidesen elesett a *Basta* elleni küzdelemben, melynek emlékéért őrzí egyetlen pénze, egy 10 aranyos, melynek előlapját két oroszlán által tartott, karddal átszúrt háromágú nemesi korona díszíti, hátlapját a „Deus protector meus“ jelszó.

Bocskai István mellképe minden pénzén hol egyszerű, hol díszesebb vértben jelenik meg, kezében a jogar tulajdonképen csillagos buzogány, fején majdnem mindig a róla elnevezett főveg van.

Első tallérjának hátlapján sisakdíszes — nyilat tartó oroszlánt ábrázolt — nemesi címere a magyar és az erdélyi címer között helyezkedik el. Egyes későbbi tallérjai kimondottan a vallás- és szabadságharcra utalnak: hátlapjukon felhőből kibontakozó páncélos kar rövid, egyenes kardot tart, mely körül szalag fut „Pro Deo et Patria“ felírással, maga a körirat pedig: „Dulce est pro Patria mori“. 1605. (Édes a hazáért halni.)

Rákóczi Zsigmond pénzein hajadonfővel, páncélban ábrázoltatta magát. Bal keze kardja markolatán pihen, jobbában gömbalakú tollas buzogányt tart.

Báthori Gábor is mindig páncélban ábrázoltatta magát pénzein, kezében tollas buzogánnyal. Az egyik tallérján előtte tollas, forgós, magyaros sisak van, jobbában pedig gömbalakú buzogány. Ő is veretett egyoldalú tábori tallérokat, melyeken a Báthori-címer, a fejedelem monogramma, a verdehely és a „Pro Patria Aris et Focis“ jelszó talált helyet.

Brassó és szász lakóinak pártütése és harca a fejedelem ellen — melynek csak Bethlen Gábor trónralépése vetett véget — a Brassó által vert pénzeket hagyott nyomot a numizmatikában. E pénzek főmotívuma a brassói címer, vagyis a fagyökéren lévő stílusos nemesi korona és a város jelmondata, illetve Szűz Mária, vagy az erdélyi sas.

Bethlen Gábor gazdag éremkincsében szintén páncélban jelenik meg. A páncéljait többnyire gyönyörű magyar motívumokkal díszítették, melyeken néha még fejedelmi köntös vagy mente is van. Feje többnyire fedetlen, de kalppal, sőt koronával is látjuk ábrázolva.

A vallásszabadság melletti fegyveres állásfoglalására utal egy tallérjának hátlapja, melyet felhőből kibontakozó páncélos kar által tartott, koronával ékített kard, mellette a „Consilio firmamenta dei“ feliratú lobogó szalag díszít.

II. Ferdinánd elleni győzelmes hadjárata után, mely majdnem az egész országot meghódította számára s a rendeket a korona felajánlására bírta, a királyság verdéiben is — Körmöcbányán és Kassán — veret képével pénzt, még pedig magyar királyi címmel. A nikolsburgi békében Oppeln és Ratibor hercegségekért s a birodalmi hercegi címért lemondott a magyar királyi címről, de a pénzeiről ez csak 1623-ban tűnt el.

Bethlen István egyetlen pénzén páncélban és kalppal van megörökítve.

I. és II. *Rákóczi György* pénzeiken oly dúsan díszített páncélokban foglalnak helyet, hogy ezek első pillanatra díszmagyarnak látszanak. A Bocskai és Bethlen által hordott alacsony fővegek ezidőben süvegszerűekké alakulnak át, buzogányaik pedig kifejezetten jogarokká.

II. *Rákóczi György* a lengyel királyságért való küzdelmével a Porta haragját vonta magára, amely megtorlásként ellenfejedelmül *Barcsai Akost* nevezte ki. Barcsai török segítséggel küzdött törvényes fejedelme ellen, aminek gyászos emlékét egyes pénzei a következő hátlati köriratban őrzik: „Sub Rakocziana oppressione regni Transilvaniae et obsidione Cibiniensis“.

Barcsai hol dísztelen brokátruhában, fődetlen fővel, hol pedig díszmagyarszerű páncélban, fején kalppal van ábrázolva.

Az ellenség könyörtelen dülása és egyéb háborús csapások nagy nyomorúságot hoztak Erdélyre. Keserűen fohászkodik pénzein: „De profundis clamamus ad Te Domine“.

I. *Rákóczi György* hősi halála után a tatárabságból hazatért *Kemény Jánost* választották meg fejedelmül. Pénzein felső testét díszes

páncél fedí, mely alatt még páncéling is van. Kemény is hősi halált halt a török elleni küzdelemben.

Bár *Apafi Mihály* a szultán pártfogása alatt teljes békében uralkodott, gazdag és szép pénzsorozatának egyetlen darabján sem vetette le a páncélt. Apafi uralkodása végén, 1683—1690-ig, *Thököly* is Erdély fejedelme volt, bár váltakozó szerencsével vívott folytonos harcrai miatt fejedelmi jogait alig gyakorolhatta. Mindössze két aranyat ismerünk tőle. Az egyik csupán Erdély forgalmi pénze, díszítve Thököly páncélos képével. A másik, bár az előlap köriratán erdélyi fejedelmi címe áll, körülövezvén 26 éves korabeli páncélos képét, tulajdonképen a Thököly-szabadságharc pénze, amit a hátlap bizonyít, melyen egy páncéloskar a következő felírással ellátott szalagú kardot tart: „Pro Deo et Libertate“. A körirat is a harcra utal: „Dulce et Decorum pro Patria mori“ és az erdélyi címer helyett kivert magyar kiscímer a nemesi koronával.

Apafi államférfiai 1689-ben Erdélyt a császár s nem a magyar király kezére játszották át. Ezzel megszűnt Erdély nemzeti numizmatikája, csak *II. Rákóczi Ferenc* díszes, páncélos-kalpagos pénze vitt bele rövid időre nemzeti és hadi vonatkozást. A *Habsburg-uralkodók* erdélyi pénzei nagyjából hasonlóak az egykorú magyarokéhoz, csak a Szűz Mária nem szerepel többé s a magyar címer helyett a kétfejű sas gyomrában foglal helyet az erdélyi címer.

Ami a magyar numizmatikánál csak I. Ferenc alatt, a napoleoni háborúk idején sikerült — vagyis a birodalom pénzrendszerébe való ideiglenes beolvasztás —, az a bécsi kormánynak kényére-kezdvére kiszolgáltatót erdélyivel már Mária Terézia halálával megtörtént. Tehát ettől fogva Erdélynek sincs hadivonatkozású numizmatikája, csak a francia és napoleoni háborúk alatt tárgyaltaknál Gyulafehérvárt jelentő „E“ verdeggyel.

*

1848-as évszámmal, magyar körirattal, magyar, horvát, tót (szlapon), dalmát királyi és erdélyi nagy-fejedelmi címmel az eddigi típusban jelennek meg *V. Ferdinánd* új nemesfémpénzei, de már a *honvédelmi bizottmány* rendelkezése. Váltópénz gyanánt réz 1 krajcárost verettek. Mind e pénzeket annál is inkább tekinthetjük hadi vonatkozású pénzeknek, mivel csak december végére tudott a körmőci verde belőlük nagyobb mennyiség kiverésével elkészülni, melyet Görgei ezer veszély között tudott csak feldunai hadtestével, bányavárosi útja alkalmával, egyéb hadászati érdekek feláldozásával megmenteni. E pénzekkel és a még fel nem dolgozott arany rudakkal megrakott hosszú kocsisor követte Görgei visszavonuló seregét, nevezetesen az északi hadoszlopot. Ez megszorította az amúgyis nagy vonatot s ez a kalandos szepességi út után, csak tavasszal jutott el a Debrecenben székelő kormányhoz.

Mivel a honvédelmi bizottmány nem győzte a körmőci szállítmányt bevárni, a haldokló nagybányai verdét hívta életre. Veretett is itt, mint magyar királyi váltópénzt, 1849-es évszámmal ezüst 6, réz 3 és 1 krajcárosokat. Azonkívül erősen foglalkoztatta a bankóprést, mely pedig eddig nem lépte túl túlságosan a fedezetet. Ezek az első magyar bankjegyek a következők voltak: 100, 10, 5, 2 és 1 forintosok Kossuth, mint pénzügyminiszter, részint kelet nélküli, részint 1848 szeptember 1-én kelt aláírásával, azonkívül 30 és 15 krajcáros „kinestári utalványok“ Völgyi Ferenc kinestári főpénztárnok Budán, 1849 január 1-én kelt aláírásával.

A függetlenségi nyilatkozat után újjáalakult kormány a kormányzónak és pénzügyminiszterének, Duschek Ferencnek Budapesten, 1849 július 1-én kelt aláírásával egy új típusú 2 forintost bocsátott ki, melyen a címerből a korona már hiányzik. Egyízben pár napra Szemere Bertalan minisz-

terelnök helyettesítette az aláírásban a pénzügyminisztert s ezek a bankók igen keresett darabjai gyűjtőinknek.

Mivel e háborúban is egyes területek hol saját, hol ellenséges kézben voltak, másrészt a nagy aprópénzhiány miatt, egyes polgári és katonai közigazgatási szervek, sőt magánvállalatok is készítettek *szükségpénzeket*, persze a korral haladva — papírból.

Különböző értékű szükségpénzeket készítettek *magyar közigazgatás alatt*: Dobsina, Eger, Erdőbénye, Hú-szeben, Kisszeben, Losonc, Mád, Murány, Nagytolcsva, Rimaszombat, Rozsnyó, Sárospatak, Sátoraljaúj-hely, Szabadka, Szakolca, Munkács-Ungvár és Szomolnok. *Magánosok* közül Bethlérén a gróf Nádasdy-uradalom, Edelényben a Coburg hercegi uradalom és Szegeden a Ströbl-cég. *Osztrák közigazgatás alatt*: Lőcse és Poprád. Különösen katonai vonatkozásúak a komáromi és pétervárad *magyar várórségek* szükségpénzei, az előbbieket Ujházy László kormánybiztos aláírásával, az utóbbiak Szentpétery és Wenzler honvédszázadosok aláírásával; azonkívül az aradi és temesvári *osztrák várórségek* szükségpénzei.

A szabadságharc valamennyi papírpénzére a megsemmisítést rendelte el az osztrák közigazgatás. Így Pesten is, másutt is, nyilvános máglyán égettek el felbecsülhetetlen értékű bankót s a nép ökölbe szorított kézzel és könnyes szemmel nézte vagyonának pusztulását.

A szabadságharc szükségpénzeit még az ú. n. „hazaárulási pénz“-sorozat egészíti ki, amely a megszálló haderőkhöz beosztott gróf Almássy császári biztosnak Budán, 1849 augusztus 1-én kelt aláírásával vonult be a forgalomba.

A szabadságharc idején használt *rézpénzek* között találunk olyanokat, melyek belül üresek s kicsavarhatók. Ezeket állítólag kémek használták titkos iratváltások közvetítésére.

Nem érdektelen, hogy a pártütő Jellachich is veretett, még pedig *horvát* feliratú pénzt, mely legfrappánsabb tükörképe a kamarilla működésének.

A komáromi kapituláció után, miként már Ferenc király alatt, a nemzeti pénzverés ismét megszűnt, illetve a magyar verdék megint az osztrák pénzverés szolgálatára kényszerültek.

A kiegyezés végre meghozta a magyar veresű pénzt, de ettől fogva hadi vonatkozással már nem találkozunk, csupán az aranyak előlapján áll Ferenc József koronázási díszben és Szent István palástja alatt a magyar tábornoki ruhát, oldalán Szent István kardját viseli. A milléniumi 1 koronáson a *honfoglalás* allegóriája nyert helyet.

*

A világháború pénzeinken külső nyomot nem hagyott, de anyagi szempontból annál többet. 1914-ben verték utoljára a magyar aranyakat. 1915 elején a nikkel 10 fillérest — amikor erősen vegyítették rézzel — a kukoricaliszt befolyása alatt álló keserű néphumor „kukoricapénznek“ nevezte el. A háború fokozódó anyagi terhei alatt még ugyanazon év második felében a 10 filléres vassá degradálódott. 1916-ban a 20 filléres anyaga is a vas lett, úgyszintén a 2 filléresé is, amely új típusban és még hozzá kisebb alakban jelenik meg. Ez évben vernek utoljára ezüst pénzt is. Az 1 fillérest már nem is verték, mert a fokozódó drágaság miatt nem volt már ekkor oly tárgy, ami ezért a pénzért kapható lett volna.

IV. *Károly* királynak nevével ellátott pénze már nem is volt, csupán vas 20 és 10 filléreseket vertek uralkodása alatt.

Szükségpénzeket a világháború alatt hazánkban csupán *hadifogolytáborok* részére készítettek. Rézből vertek 1915-ben *Kenyérmező* számára

1, 2, 10, 20 és 50 fillérest magyar és német felirattal, azonban a nagyfokú fémhiány miatt a következő évben, 1916-ban az 1, 2 és 10 koronást már papírból készítették. Ugyanezen évben a többi fogolytáborok részére a következő értékű papírszükségpénzeket nyomták: *Boldogasszony*: 2 és 20 f, 1 és 10 K; *Csót*: 10 és 20 f, 5, 10 és 20 K; *Dunaszerdahely*: 20 f, 1, 2 és 5 K; *Hajmáskér*: 10, 20 és 50 f, 1, 2, 5 és 10 K (valamint egy évszámnélküli 10 K-ás); *Nagymegyer*: 20 és 50 f, 2 és 5 K; *Nezsider*: 10 és 20 f, 1, 10 és 20 K; *Ostffyasszonyfa*: 10 és 20 f, 1, 2, 5, 10, 20 és 100 K; *Somorja*: 10, 20 és 50 f, 1, 2, 5, 10 és 20 K; *Sopronnyék*: 2, 10 és 20 f, 1 és 2 K; *Zalaegerszeg*: 10, 20 és 50 f, 1, 2, 5, 10 és 20 K.

Mivel a *szegedi kormány* és a *kommün* pénzei és szükségpénzei nem a vörösháború, hanem a *politikai helyzet* szülöttei voltak, e helyen nem foglalkozom velük. Úgyszintén mellőzöm a különböző *megszállások* idején készített, illetve az Osztrák-Magyar Bank jegyeinek lebélyegzése útján nyert szükségpénzek leírását, mivel épp az elszakított részekkel való nehézkes érintkezés miatt nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy ezekről tiszta képet nyerhessünk. Ezeknek hiteles feldolgozása még idő kérdése.¹

Tárgyamat kimerítettem. De élek az alkalommal és egy magyar katonai vonatkozású numizmatikai ötletet vetek fel, mely hitem szerint a legszélesebb körökre kiterjedő helyeslésre számíthat. Megesonkított hazánknak jelenlegi megfogyatkozott és béklyókba vert honvédsége, amely első katonáját adta az országnak kormányzóul, *saját megbecsülését is látná benne, ha pénzeinken az államfő, egyben legfelsőbb Hadura is szerepelne.* Tudjuk mindnyájan, hogy nagybányai vitéz Horthy Miklós kormányzó úr Öföméltósága közismert szerénysége háritotta el magától ezt a jogot, amellyel pedig elődje, *Hunyadi János*, a másik katonakeretű országkormányzó élt, amikor pénzeit saját nevével és címerével verette és amely jogot *Kossuth Lajos* országkormányzó — mivel ércpénzt rövid kormányzósága alatt nem vertek — papírpénzen legalább kormányzói eláírásával gyakorolt.

A magyar Numizmatikai Társulat, magyarságunk egyik serény és lelkes kultúrkatona, ezen eszmét szintén magáénak vallja és rövidesen országos propagandát tervez megvalósítása érdekében.²

Amant Zoltán, huszárfőhadnagy.

¹ Nagy szeretettel foglalkozván a numizmatikával, minden valamirevaló külföldi éremkatalógust járatok. De napról napra ritkábban találem meg a tartalomjegyzékekben Magyarországot. Miért? — Mert „jóakaróink“ propagandája jóformán eltörölte a föld színéről a magyar numizmatikát, azzal az álokoskodással, hogy minden régi pénzverdék jelenleg más állam területén van, tehát az ottan valaha is készült pénzek a jelenlegi ottlévő államalakulásnak éremkincsét gazdagítják. Így lett e katalógusban a szomolnoki, körmöci, pozsonyi és kassai veretekből „szlovák pénz“ és az Anjouktól kezdve uralkodóházaink összes tagjaiból „szlovák uralkodó!“ Így lettek máris e katalógusok révén az egész gyűjtővilág előtt Nagybánya, Kolozsvár, Fogaras, Nagyszében, Beszterce, Nagyenyed, Brassó, Gyulafehérvár a „román pénzek“ szülőhelyei s velük egyes királyaink és összes erdélyi fejedelmek „oláh államfők“... A magyar numizmatikának csak az Árpád-házi pénzeket, melyeket a Dunántúl vertek és az összeomlás óta Csepelen, valamint a volt József Főherceg lovassági laktanyában vert, jelenlegi pár darabot hagyták!

Nekünk magyaroknak — kiket sovinsztáknak állítanak be a világ előtt — sohse jutott volna eszünkbe, hogy pl. a hajdani sisciai (Sziszek) római pénzverde termékeit a magyar numizmatikába sorozzuk és a rajtuk megörökített római császárokat magyar uralkodóknak deklaráljuk. Ehhez is gusztnus kell!

² A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum már 1920-ban tett legfelsőbb helyen ilyértelmű előterjesztést. Ezt most felújítani annál inkább időszerű, mert közeledik 1929 november 16, a budapesti bevonulás és 1930 március 1., a kormányzóválasztás tizedik évfordulója, melyet ilykép is meg kellene ünnepelni. *A szerk.*

A székesfehérvári múzeum új otthona.

A székesfehérvári múzeum, mely eddig szűk bérhelyiségben szorongott, új otthont kapott, ahol már értéküknek megfelelő módon lesznek felállíthatók becses gyűjteményei. A múzeumot Székesfehérvár szab. kir. város áldozatkészsége juttatta az új helyiséghez. A város ugyanis méltányolva a múzeumnak innen-onnan húsz éves, eredményes működését történelmi emlékeinek összegyűjtésében és megőrzésében, átengedte neki a régi városi árvalházat, egyben 17.000 P rendkívüli segéllyel lehetővé tette, hogy a múzeumot fenntartó egyesület az épületet rendbehozassa és a múzeum céljaira megfelelően átalakíttassa. A másik érdekelt törvényhatóság, Fejér vármegye is készséggel sietett a terv mielőbbi megvalósítására, 10.000 P segélyt juttatva a múzeum belső munkálataira. Székesfehérvár társadalma is kivette részét a támogatásban úgy, hogy magánosok adományaiból eddig mintegy 4000 P gyűlt össze a rendezési költségekre.

Az átadás alkalmával ütött-kopott épület rendbehozva, ma már megnyerő külsejével is felhívja magára a figyelmet, belső beosztása pedig ideálisan megfelel múzeumi céloknak. Tágas előcsarnoka, rácskerítése, udvara, melybe szabad belátás nyílik az utcáról, az őskoronázó templom faragványos köveinek és egyéb köemlékeknek nyújt kényelmes helyet. Lépcsőházának magas falai, a régi, műértékkel bíró cégerek, ablakrácsok mutatós elhelyezését tették lehetővé. Harmónikusan csatlakoznak ehhez az emeleti előterében a céhemlékek.

A belső helyiségek sorozatát az őskori és római gyűjtemények két tágas szobája nyitja meg. Utána a népvándorláskori leletek és a hadtörténeti emlékek következnek a következő csoportokkal: Kétélű egyenes kardok a XI—XV. századig, csata-

bárdok, harci csákányok a középkorból; görbe kardok a vegyesházi királyok korából; a török hódoltság és kuruc korszak kardjai, fokosai, buzogányai; zabla, patkó és sarkantyú gyűjtemény; a székesfehérvári vár festményekben, metszetekben, alaprajzokban való bemutatása. Ebből a kisebb szobából háromablakos terembe jut a szemlélő, az újabbkori kardok, pisztolyok és puskák gyűjteményébe, melynek kiemelkedő részlete gróf Eszterházy Mórca XVII., XVIII. századi arany, ezüstveretes vadászfegyvereinek le-tétje. Ugyanitt lesznek kiállítva a 48—49-i szabadságharc, az abszolutizmus korának, meg a világháborúnak Székesfehérvárral és Fejér megyével kapcsolatos emlékei.

Külön szobát kapnak Székesfehérvár nagy püspökének, Prohászka Ottokárnak emléktárgyai. Az ezután következő négyablakos terem Székesfehérvár történelmét lesz hivatva szemléltetni. Ide kerülnek a honfoglaláskori sírleletek, Szent István bazilikáját, a királýsírokat és királyi palotát szemléltető képek, a török időkbeli Székesfehérvárt ábrázoló metszetek és ama műemlékek rajzai, melyek a városnak a török dúlás után való újjraéledését mutatják. A műtörténelmi részbe kapcsolódnak be a múzeumnak szép- és iparművészet körébe eső tárgyai. Az irodalmi, színházi, közéleti emlékeknek is külön helyisége lesz, épp így a népművészeti és természetrajzi gyűjteménynek is.

A földszinten könyvtár, iroda, tanásterem, dolgozószoba és raktárhelyiségek foglalnak helyet és adnak kényelmes otthont annak a sokoldalú szükségletnek, ami a múzeum életében felmerül. Most folyik a rendezkedés, melynek befejezése és ezzel együtt a múzeum ünnepélyes megnyitása a nyárra várható.

Marosi Arnold.

„Hadimúzeum.“*

Szándékosan írtam e sorok élére *Hadimúzeum* és nem *Hadtörténelmi Múzeum*. Meggyőződésem ugyanis, hogy ez a túlságosan hosszú hivatalos cím egyik akadályja annak, hogy a mi szeretett intézményünk nem tud mélyebb gyökereket verni a köztudatban. Talán aprólékosságnak látszik ezt a kérdést egyáltalában érinteni, de aki propaganda-ügyekkel foglalkozott, jól tudja, mennyire fontos az a körülmény, hogy milyen név alatt megy át a köztudatba egy intézmény. Bizony nem hiába találták ki a MOVE, EMKE, NYUKOSz, MANSz, KANSz és egyéb összevont elnevezéseket. Sőt merem állítani, hogy az egyes címek megállapításánál már eleve figyelemmel voltak a rövidítések eshetőségeire. A Hadtörténelmi Múzeum egyébként is könnyen összetéveszthető hasonló, bár rokon intézményekkel, bizottságokkal, folyóiratokkal és egyéb, végeredményben más célt szolgáló alakításokkal. Tudtommal minden nemzet csak a rövid *Hadimúzeum* elnevezést használja. Legyen bár *Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum* a hivatalos elnevezés, de minden nyomtatványon használjuk a rövid, mindent megmagyarázó *Hadimúzeum* címet.

Sőt a gyönyörű fekvésű, valóban hadtörténelmi környezetben felépített intézetünk ormára csak ezt az egy szót írnám ki arany betűkkel: *Hadimúzeum*. Az természetesen egészen mellékes, hogy a körpecsétnek, vagy a hivatalos fejbélyegzőnek mi is a részletes címe. De még oda is rányomnám legalább zárójelben a rövid *Hadimúzeum* szót.

Lám, az elterjedésére számottartó szaklapunk ösztönösen megérezte ezt a súlytöbbletet és nem mint Hadtörténelmi Múzeumi Lapok, hanem egyszerűen mint *Hadimúzeumi Lapok* indult el propaganda-útjára. Ezen helyen legyen szabad utalnom azon körülményre is, hogy a Hadimúzeum propagálását szolgáló egye-

sület egyszerűen és érthetően szintén csak mint (Országos Magyar) *Hadimúzeum Egyesület* alakult meg. Rá kell mutatnom a *Tiszti Kaszinó* címére is. Ennek hivatalos címe a következő: „*Magyar Királyi Honvéd Tisztek Országos Tudományos és Kaszinó Egyesülete*“. Szép és hosszú cím. A köztudatban mégis csak egyszerűen mint *Tiszti Kaszinó* szerepel. Sőt ezen intézmény legtöbb nyomtatványán, meghívókon, moziműsorokon, programcédulákon csak egyszerűen a *Tiszti Kaszinó* címet használja. A moziját is úgy nevezte el: *Tiszti Kaszinó Mozi*, mert érezte, hogy a nagylélekzetű hivatalos címekkel intézményt népszerűvé tenni úgyszólván lehetetlen.

De különben is a Hadtörténelmi Múzeum cím igen alkalmas arra, hogy a kevésbé tájékozott laikusokat megtévevessze. Csakugyan azt lehet, hogy ez az intézet csupán a hadtörténelmi emlékeket gyűjti. „Ugyan mi közte a haditörténelemnek az én átlótt véres ingemhez?“ — mondta a világháborúban megsebesült derék kiscsapa. „Az még nem haditörténelem, ha József főhercegnek édesanyámhoz írott sajátkezű levelét beadom. Hadimúzeumba való az, kérem!“ Úgy kellett megmagyaráznom, hogy az egy és ugyanaz. Bólogatott, de éreztem, hogy nem győztem meg és valami csalafintaságot sejtethetett hadtörténelmi vonatkozású előadásomban.

Talán akkor könnyebb lesz azokat a felbecsülhetetlen értékű muzeális kincseket megmozgatni és megindítani méltó helyükre, a Hadimúzeumba.

Egyébként ne vétessék szerénytelenségnek, ha megemlíteni merésze-

* *A címkérdés ily értelemben való megoldását 1918 óta többször tárgyalták, jelenleg az intézet új szervezeti szabályzatában tervezzük. Lapunk lelkes barátjának felszólalása mindazonáltal értékes okfejtéssel támogat a kitűzött cél felé. A szerk.*

lem, hogy Hadimúzeumunk érdekeinek lapomban már több hasábot szenteltem, de tudatosan és következetesen kerültem a „hadtörténelmi“ jelző használatát. Talán csupán azért, mert attól féltem, hogy nem tudom megértetni olvasóimmal akaratomat.

Sohasem tudtam túltenni magam azon az idegenszerű érzésen, amely elfogott, ahányszor ezt a címet ol-

vastam. Úgy hatott reám, mint egy zeneileg hamis hang. Ezért és mert oly nagyon szívemen hordom a mi nehéz küzdelmeinknek, vérünkkel szentté avatott templomának jövőjét, írtam le ezeket a gondolatokat.

Hadimúzeumunk érdekében.

Sgardelli Caesar,
az „Örszem“ szerkesztője.

Ólomkatonák.

Az örök harcra teremtett ember már a legzsengebb gyermekkorban nyilvánult meg mindnyájunkban s így lesz ez még számtalan generáción át. A gyermeki psyché a legnagyobb érdeklődéssel fordul minden felé, ami a versengéssel, verekedéssel összefügg, legkedvesebb játéka a kard, puska s az ólomkatonák. Évek multával sokunknál a játék komoly hivatássá nemesedett s ha néha ólomkatonákra esik tekintetünk, egy futó, kedves emlékképzetnél többet nem vált ki.

Külföldön — főleg a németeknél — azonban, hasonlóan a szintén gyermekkorban kultivált bélyeggyűjtéshez, komoly gyűjtés tárgyai e „figurino“-k. Ott már kifejlett szakirodalom foglalkozik ezekkel a kedves kis játékszerekkel, melyek megkövetelik a vele foglalkozótól, hogy a hadtörténelem, népviselet- és egyenruhafejlődés terén otthonos legyen.

Évezredek történelmünk számos csatát, ütközetet, ostromot, harei epizódot mutat fel, melyeknek ólomkatonákkal történő felállítására — ami a haretér egyszerű vázlatrajzán történik — nemcsak kicsinynek s nagy-nak szórakoztató játék, de egyúttal tanulásra és ismeretszerzésre is alkalmas nyújt az említett tudományok terén.

Intézetünk az Ernst Heinrichsen nürnbergi cégtől legutóbb kb. 500 darab, a különböző országok XIX. századbeli huszárságának egyenruháit

szemléltető ólomkatonát szerzett be.

Ez első lépést fokozatosan fogja követni a többi. A figurinók három szempontból gyűjtés tárgyai: mint katonai témájú ipari termékek, mint ugyanilyen gyermekjátékok, végül mint katonai viselet-történelmi ábrázolások. Ennek megfelelően intézetünk könyvtára a következő két folyóiratot is járattja:

„*Die Zinnfigur.*“ Monatschrift für Freunde und Liebhaber von Zinnfiguren, Trachten, Geschichte und Völkerkunde. Bundesblatt des deutschen Zinnfigurensammlerbundes „Clio“. Előfizetési ár: negyedévre 4 M. Megrendelések címe: O. Hermann, Berlin, Lichterfelde, Hortensierstrasse 15.

„*Der Standhafte Zinnsoldat.*“ Nachrichten für Liebhaber der Zinnfigur. Előfizetési ár: negyedévre 3 M. Megrendelések: Joachim Ritter, Leipzig-Raschwitz, Raschwitzerstrasse Nr 4. címre küldendők.

Mindkét folyóirat széles alapossággal és nagy hadtörténelmi tudással tárgyalja mindazon kérdéseket, melyek a figurinogyűjtéssel a legcsekélyebb vonatkozással is bírnak. Egy-egy füzet 20—30 oldal terjedelmű, számos szövegközi rajzzal és képpel.

A „*Gyűjtés*“ rovat alatt találjuk nemcsak a gyűjtésre, a figurinok helyes kezelésére vonatkozó praktikus utasításokat, hanem szakszerű tanulmányokat egyes csataterek, vidékek megrajzolása, illetve azok plasztikus felállítására is.

A „*Történelem*“ rovata az ókortól

kezdődőleg a világháború befejezéséig számtalan csata, ütközet, vár-ostrom, harc szerszám és fegyver, hadtörténelmi apróság leírásának gazdag tárházát nyújtja.

Az „Egyenruhatörténet“ közleményei az aprólékossáig menő precizitással írják le az összes katonai egyenruhákat, ami alatt nem száraz adatfelsorolás értendő, hanem a fejlődés egyes fázisainak érdekes magyarázatai.

A „Játék“ rovat a katonailag nem készített gyűjtőt igen ügyesen, az érdeklődést felkeltve vezeti be a hadijátékokba, végigjátszatva vele egyes csaták lefolyását.

További rovatok még: az ólom-

katona típusainak ismertetése, mely gyakran ad hírt újabb és tökéletesebb gyártmányokról; beszámolás a figurino-irodalomról, különböző és egyesületi hírek.

Megmlítendő, hogy intézetünk igazgatója régebben Bécsben és tavaly télen (1927 december) a Majna melletti Frankfurtban, Berlinben, Lipesében és Nürnbergben a helyszínen is folytatott tanulmányokat, a mozgalom vezetőivel tárgyalt, gyárakat, üzleteket látogatott, múzeumi kiállításokat szemlélte meg stb. Nálunk is meg akarjuk csinálni. Suhay tábornok foglalkozik vele, akit az ügy élére megnyerni remélünk.

K. P. E.

I. A HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

A

honvéd csapatok emlékgűjteményei.

A m. kir. Hadtörténelmi Múzeum kezdeményezésére 1927-ben a honvédelmi miniszter úr elrendelte a honvéd csapatok emlékgűjteményeinek megszervezését.

A Hadtörténelmi Múzeum javaslata lényegében az alábbiakból állott:

„Általában: Minden csapatot saját történetét az írásbeli feldolgozás mellett tárgyakban is örökítse meg.

Ezek a tárgyak az ezred-emlékgűjteményt alkotják.

Az ezred-emlékgűjtemény kezelésével egy megfelelő tiszt bízandó meg.

Az ezred-emlékgűjtemény távolabbi célja a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum munkájának megkönnyítése.

Részletekben: Minden honvéd csapatot, intézet, hivatal alakulásától kezdve működésére, belső életére vonatkozólag adatokat gyűjt és pedig:

- a) írásbeli,
- b) tárgybéli adatokat.

Az a) alattiak közül: a fontosabb különleges parancsok, kiadványok, dícséretetek stb. mint múzeumi *kiállítási anyag* kezelendő. A többi *levéltári anyag*, melybe a kiállításnak szánt példány másolata kerül.

A b) alattiak lehetnek: a csapat-stb. élethez tartozó kinestári felszerelési tárgyak,

dísz tárgyak,
ereklyék,
festmények, rajzok, fényképek stb.,
könyvek,
sportemlékek, érmek, oklevelek,
stb., stb.,
valamint

a csapat stb. egyes tagjainak beadott emlékei.

2. *Gyűjtési módozat.* Az egyes tárgyak az ezredgyűjteménybe kerülnek:

- a) a parancsnokság rendeletére,
- b) adományozás,
- c) letét útján.

3. Nyilvántartás.

A tárgyakról leltárkönyv és cédulakatalógus vezetendő. (Minta: a Hadtörténelmi Múzeum törzslapja.)

4. *Elhelyezés.* Az ezred-emlékgűjtemények lehetőleg külön helyiségben helyezendők el.

Irodáknak, étkezőknek kiadott díszítő képek stb. nyilvántartandók.

Étkezőkben oly módon helyezendők el a tárgyak, hogy azokat a legény-ség is időnként megtekinthesse.

5. *Tulajdonjog.* Határozatilag kimondandó, hogy az ezredgyűjtemény tulajdonosa végső fokon a Hadtörténelmi Múzeum. Kimondandó, hogy a tárgyakat esetleges megszűnés, átszervezés esetén eladni nem szabad, azok teljes egészében a Hadtörténelmi Múzeumba beszállítandók.

Ezzel a javaslattal az intézet azt célozta, hogy a mostani honvédség már a fennállás első éveitől kezdve rendszeresen gyűjtse *saját történetét* megörökítő emléktárgyait. A múzeum javaslatának elfogadása után a minisztérium által kiadott „Csapattestek és intézetek stb. emlékgyűjteményeihez irányelvek“ alapján a honvédalakulatok ezirányú munkája meg is indult, s már az első év, tehát 1927 végén szép eredményt mutathatott fel, amely eredmény a második évben, 1928-ban még nagyobb lett.

Ma a helyzet az, hogy az első két évben a m. kir. 1. honvéd vegyesdandár csapatai összesen 887, a m. kir. 2. honvéd vdr. csapatai összesen 1181, a m. kir. 3. honvéd vdr. csapatai összesen 358, a m. kir. 4. honvéd vdr. csapatai összesen 132, a m. kir. 5. honvéd vdr. csapatai összesen 229, a m. kir. 6. honvéd vdr. csapatai összesen 24, a m. kir. 7. honvéd vdr. csapatai összesen 332, a Ludovika és különféle alakulatok összesen 3899 darab emléktárgyat gyűjtöttek össze, melyek egyrésze ugyan a régi hagyományok ápolásához való, nagyobb része azonban az egyes csapattestek történetét felállításuk időpontjától kezdve szemlélteti.

Az emlékgyűjteményekben találunk tiszti fényképeket, gyakorlatokról csoportfelvételeket, sportversenyek fényképfelvételeit, díjait, okmányait, személyek, alosztályok dícséreteit, fontosabb parancsait, ok-

tatóeszközöket, jellegzetesebb felszerelési tárgyat, öltözeti cikkeket.

Igen értékesek a legújabb történet szempontjából pl. az ilyen emlékek:

az 1. honv. gy. ezr. 1927. évi zászlószentelési ünnepélyének fényképei,

a 2. honv. gy. ezr. 1926. évi zárógyakorlatának fényképei,

a 2/I. zlj. tisztikara által sportvándordíjként alapított ezüstserleg, az 1. honv. huszárezred 1—3. ezredparancsnokának olajfestménye,

az 1. honv. tüdőosztály 1/3. üteg téli menetgyakorlatának fényképei,

a 3. honv. kp. zlj. Tiszti kaszinó emlékkönyve,

a m. kir. 4. honv. kp. zlj. dícsérete (1928. évi 72. sz. vdd.-psági parancs),

az 5. honv. kp. zlj. gp. szd. oklevele az 1928. évi országos lövőversenyről, az 1. h. utászlj. 1926., 1927., 1928. évi eü. statisztikai adatai,

az 1. honv. vonatostag 1927. évi Hubertus-lovaglásáról készült filmfelvételei,

a 3. honv. gy.-ezr. által elnyert Veszprém városi sportvándordíj,

a 2. honv. kp. zlj. Szent László-ünnepélyén készült csoportképek,

a 2. honv. huszárezred oklevele az 1926. évi lovasjárőr-versenyéről,

a 3. honv. vdr. parság tiszti labdarúgó csapatának fényképe (1921-ben),

az 5. honv. gyalogezred ezüst bábérkoszorúja az 1922. évi lövőversenyéről, melyet a III. zlj. csapatai nyertek el,

a 4. honv. vdr.-parság története, a 8. honv. gyalogezrednél a Kormányzó Úr Ö Főméltósága pécsi látogatásának fényképei,

a 4. honv. gk. osztag 1927. évi őszi gyakorlatainak fényképei,

a 4. sz. vonatostagnál a lófajták tanulmányi képsorozata,

a 9. gyalogezrednél bronzszobor, távirászszerény-vándordíj,

a 10. gyalogezrednél hadseregő-parancsnoksági dícsérő elismerés a békésmegyei árvíznél való segédkezésről, fényképek, újságcikkek,

az 5. honv. táborig tüzérezred felhívójele (szöveg és kotta),

a 13. gyalogezrednél Pleplár Ferenc ezredes, volt ezr.-parnok által adományozott ezüstserleg, vándordíj,

a 7. honv. atuóosztagnál a gépkocsivezetők hősi emlékműve,

a 7. honv. híradószázad oklevele és ezüstplakettje a fajgalambtenyésztők orsz. kiállításáról,

a 7. honv. táb. tüzérosztály 1928. évi Szent Borbála-ünnepi meghívói,

a 14. gyalogezrednél mezei futóversenyéről fényképek stb. stb.

A felsorolt példákblól kivehető, hogy az emlékggyűjtemények valóban megörökítói a jelenlegi honvéd csapatok történetének, mert azoknak minden jelentősebb mozzanatát szemléltetik.

Az eddigi gyűjtés eredménye azért is értékes, mert úgyszólván semmi-

ből teremtdött. Átalány rendszerű pénzbeli támogatás tervbe van véve, azonban ennek megkezdésére még nem volt mód. Dícsérőleg mondhatjuk tehát, hogy a tisztikarok és egyesek áldozatkészsége teremtette meg az emlékggyűjteményeket.

A Hadtörténelmi Múzeum hivatott munkatársával, a m. kir. honvédség alakulataival karöltve, így munkálkodik nemesak a mult emlékeinek összegyűjtésén, de a jövő előkészítésén is.

Azak, akik a csapatok stb. emlékggyűjtemény-bizottságaiban fáradoznak, néhány év mulva meglegegedéssel szemlélhetik munkájukat, az emlékggyűjtemények tárgyait, melyek írásbeli adataikkal együtt, a jövőben a hadtörténelem tanulmányi forrásai lesznek.

Th. G.

Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum éremtárából.

Az 1848/49. évi magyar szabadságharc 80. évfordulója alkalmából időszerű, hogy azon dicső korszakot megörökítő emlékérmeknek a múzeum éremtárában meglevő igen gazdag és változatos sorozatából a következő darabokat említsük meg:

I. Személyi érmek.

1. Magyar államférfiak és szabadsághősök.

Gróf Batthyány Lajos emlékérmek:

2 drb ónérem „Alkotmány és törvény“ felírással (Gohl: Budapest újabb emlékérmek, 436. sz.).

1 drb bronz- és 1 drb ónérem „Egy korona, egy Isten, egy honunk, e háromságnak híven hódolunk“ felírással.

Egykorú karton jelvény, bádogg hátlappal, eredeti nemzeti szalaggal és tüvel (halála alkalmából).

Ovális ezüstérem, füllel (*ritka!*).

Klapka György honvédtábornok, „Komárom hős védője“ emlékérmek (Szirmai Tónitól, a genfi ünnepélyre),

ezüst- és bronzpéldányban (Num. Közlöny, IX. évf. 1. tábla).

Kossuth Lajos emlékérmek, a következő felírásokkal:

„Gott beschütze Ungarn“ (ón). Gohl: B. U. E. 489;

„Magyarország kormányzója“ (ón). Num. Közlöny IX. évf. 13. l. 54. sz.;

„Dicső korszak lánglelkű alkotója“ (ón). Gohl: 493;

„Egy korona, stb. (mint Batthyánynál), ón. Gohl: 499;

„Szabadság, egyenlőség, testvériség“ (sárgaréz). Gohl: 491;

a halálára vert nagy bronzérem (2 péld.). Gohl: 497;

születése 100. évfordulójára vert bronzérem. Gohl: 498.

Kossuth-jelvény: celluloidból készült, nemzetiszínű virágszirmok között Kossuth Lajos mellképe, tüvel.

Kossuth és Bem emlékérmek: „Des Ruhmes unwerkbaren Lorbeer windet die Geschichte Euch Beiden“ felírással (ezüst- és ónpéldány).

Petőfi Sándor ezüstérme 1823—1849

(Weinberger Antaltól). Gohnál nincs említve, ezüstben *igen ritka*. (Num. Közl. IX. évf. 1. tábla.

Petőfi Sándor plakettje (Beck Ö. Fülöptől), az „Éremkedvelők Egyesületének“ 1905. évi kiadványa (számozott példány).

Schweidel József bronz emlékérmé 2 példányban (Num. Közl. IV. évf. 98. l.).

Vasvári Pál emlékérmé (Szántó G.-tól).

2. Az osztrák hadvezérek emlékérméi:

Gróf Haynau Gyula tábornagynak a temesvári csatára vonatkozó bronz emlékérmé (Scharff A.-tól). Mont. 2638. 2 példány;

2 drb ón emlékérmé „Für Kaiser u. Gesetz durch Beharrlichkeit zum Siege“ (2 drb ónpéldány).

Báró Jellachich József horvát bán emlékérméi:

„Für Österreich, Gesetz, Freiheit u. Gleichberechtigung“, 2 drb ónpéldány;

„Für Kaiser, Gesetz und Gleichberechtigung der Nationalitäten“ (ónpéldány);

Bronzérem horvát felírással: „Sto. Bog. Dade, i. Sreča. junačka“;

Jellachich ú. n. ezüstforintosa (2 péld.).

Gróf Schlick Ferenc tábornagynak emlékérméi:

„Quot pugnae, tot victoriae in Hungaria, 1848 et 1849“ felírással (Seidantól, bronzpéld. Mont. 3220);

„Für Kaiser u. Gesetz, durch Beharrlichkeit zum Siege“ (ónból, 2 péld. Mont. 3219);

Arany medaillon Schlick gróf színes zománcos mellképével. (Lásd az ábrát.)

Windischgrätz herceg emlékérmé:

„Des Aufruhrs hell lodernde Flamme erdrückt er mit kräftiger Hand“ felírással (ezüst- és ónpéld.).

II. Eseményekre vonatkozó emlékérmék.

Az aradi vértanúk nagy emlékérmé (Scharfftól). Az előlapon: a

13 vértanú neve, a hátlapon az aradi vértanúsobor Hungariája. Ezüst- (*igen ritka!*) és bronzpéldány.

„A nemzet 13 vértanúja 25 éves gyász emlékére“ vert érmek, ezüst-, bronz- és ónpéldányokban.

Ugyanazok, de kisebb és vastagabb alakban (2 példány bronzban és 1 péld. aranyozott bronzban). *Ezen érmek rendkívül ritkák* és csak az

Schlick-jelvény.

előbb említett nagyobb és vékonyabb alakban ismeretesek.

A budavári honvédszobor leleplezésének emlékérmé (1893).

A szabadságharc 50 éves évfordulójára vert réz emlékérmé (Petőfi a „Talpra magyart“ szavalja).

Emlékérmé „Szabadságharcunk dicső emlékére“ felírással (a hátlapon: „Istenért, királyért, hazáért“).

Az aradi nemzeti szövetség ón- (jelvény-) érme, eredeti nemzetiszínű szalagesokkal (*schol sincs leírva!*).

A szabadságharc 50 éves évforduló-

jára vert emlékérem (*Petőfi és Bem* arcképével).

Arad város esegelyalakú 3 krajcáros réz-szükségpénze (évszám nélkül).

Magyar címerrel ellátott egyoldalú ezüstérem 1848-ból (*ritka!*).

Ezenkívül több szétcsavarható és egymásba rakható ú. n. kémpénz, köztük egynéhány: belül Radetzky daguerreotyp mellképével.

Magyar ezüst vitézségi érem, nemzetiszínű szalagon (*igen ritka!*).

Ugyanaz sárgarézből, ezüstözve, vörös szalagon.

Orosz ezüst vitézségi érem 1849-ből, a magyar szabadságharc leverése alkalmából (Mont. 2642).

Végül mint a múzeum kiváló darabját említjük meg Lüders gróf

orosz hadvezérnek ugyancsak a magyar szabadságharc leveréséért adományozott nagy aranyérmét (átmérője 65 mm, peremvastagsága 8 mm és súlya 172 g). (Vétel unokájától.)

Az itt felsorolt emlékérmek csak kis részét képezik a múzeum éremtárában meglevő és a magyar szabadságharcra vonatkozó emlékérmeknek és kitüntetéseknek, mely utóbbiak közül szintén több darabot őriz a magyar vértanúk személyi ereklyéi között. A többi európai országokban lezajlott 1848—1849. évi szabadságmozgalmakra vonatkozó emlékek közül szintén számtalan emlékérmet, kitüntetést és szükségpénzt tartalmaz éremtárunk.

Dr. Karny Rezső.

II. INTÉZETI HÍREK.

Július 2-án beköltöztünk végleges otthonunkba!

Az intézet pontos címe: *M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum*, Budapest I, Bástyasétány 40. Telefon: Automata 601—60.

A múzeum gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították:

Lenz Albin altábornagy, Szegfy István ny. huszárezredes, Czébán István, Aage Gyldenfalk dán miniszteri titkár, Kopenhága, Iván Kornél vállalati igazgató, szentkereszthegyi Kratochwil Károly ny. altábornagy, Möller István, v. Czekeházy Ernő szds., Szegfy István ny. huszárezredes újabb adománya, Barcsay Árpád alezredes, dr. Holländer György ügyvéd, Fischbach József szds., Marosi Károly, Melezer Ala-

dár ny. tábornok, Liptay Béla, Iván Kornél, Pinterits Sándor, dr. Takács József, Krausz Kálmán tábornok-hadbíró, Feller Mór Mihály, Csák Antal, Eisenstädter Ödön, Glatz Győző ezredes, Tepliczky Aladár, Rainer Károly, Kőrösi Ferenc, Agyagfalvi Goró Lajosné, Paláskáry Péter alezredes, Zsille Kálmán, Haas István, ifj. báró Szterényi Sándor, Brém Ferenc, Krucsay József.

A felsoroltaknak az általuk beküldött hősi emlékfényképekért, a különféle metszetek, füzetek, könyvek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozitívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek és egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet igazgatósága.

III. SZEMLE.

Leleték — ásatások.

Az *cgrí* ásatásaink folyamán történelmi és műtörténeti szempontból érdekes emlékeket tártunk fel újabban. Imre király 1205 körül kőtemplomot emeltetett, a Szent István ki-

rály korában épült fabazilika helyett. A románstílusú székesegyházat 1330 és 1490 között gótstílusban építették át. A most feltárt romok ebből a korból valók.

1922. év végén *Szentendrén* a római

kort megelőző leletekre bukkantak. Strazsinszky László dr., Szentendre polgármestere ügybuzgalmából most az Aquincumi Múzeum vezetése alatt folytatják az ásásokat. Jelenleg egy ókeresztény telep temetőjét tárták fel, ahol kelta őslakók, római katonák és keresztény polgárok sírkövei kerülnek felszínre.

Bajtársi összejövetelt tartottak:

Márciusban:

9-én a volt szabadkai 6. honvédegylet gyalogezred,

a volt m. kir. kassai 9. honvédegylet gyalogezred,

12-én a volt szatmári m. kir. 12. honvédegylet gyalogezred,

a volt 12. népfőlkelő gyalogezred,

a volt 46. honvéd gyalogezred,

20-án a volt krasznójarszki hadifoglyok,

21-én a volt cs. és kir. 4. huszárezred,

23-án az egykori przemysli helyőrség volt tisztjei,

24-én a volt 29. honvédegylet gyalogezred egykori tisztikara,

Áprilisban:

6-án a volt 83-asok Szombathelyen.

12-én a cs. és kir. 12. tábori ágyúszereget.

Halálozás.

Siménfalvi vitéz *Siménfalvy Tihalmér* ny. tábornok, a székelly hadosztály volt vezérkari főnöke, számos harcéri kitüntetés tulajdonosa, a hadsereg vezérkari osztályának volt vezetője, a 7. sz. vitézi törzsszék törzskapitánya, március 21-én Budapesten meghalt. Intézetünk hathatós támogatóját vesztette el a kiváló tábornokban; emlékéért kegyelettel fogjuk megőrizni.

*

Kirchner Hermann ny. honvédtábornagy április hó folyamán Budapesten meghalt. Úgy békebeli, mint háború alatti működésével maradandóan írta be nevét a honvédség történetébe; emlékéért kegyelettel fogjuk megőrizni nagyérdemű katonáink Pantheonjában.

Könyvismertetés.

„A magyar nemzet hadtörténelme.“*

Breit altábornagy, aki nemzetünket már sok kiváló történelmi és hadtörténelmi művel ajándékozta meg, most hosszú évekig tartó fáradozásainak újbóli termékével nyitotta meg azt a könyvsorozatot, amelyben hadtörténelmünket szándékozik leírni. A nagy mű két első részét, úgy, mint a szerző előbbi műveit is, a tudós lelkiismeretessége, a kritikus tiszta látása, a magyar katona törhetetlen hazafiassága, a kiváló író történelmi emelkedettsége, tárgyilagosságra valló sikeres törekvése, stílusának színpompája, a fölépítésnek példátmutató

rendszeressége, végül gondolatmenetének fegyelmezettsége és átlátszó tisztasága jellemzik. *József királyi herceg*, tábornagy, aki a szép művet előszóval látta el, a többek között így nyilatkozik: „E mű mint olvasmány érdekfeszítő, végtelenül tanulságos, mint történelmi munka örökbecsű. Megtalálunk benne mindent, amit tudni jó és szükséges!“

A kötet *első része* a magyarok eredetét, régi hazáikat, a honfoglalás előtti kalandozásokat, végül a magyar haza megszerzését ismerteti részletesen, a *második rész* pedig azokkal a kalandozásokkal foglalkozik, amelyeket őseink nyugaton a Pyreneus-hegységig, délen Nápolyig és majdnem Athénig, északon Brémáig és keleten Bizáncig több ízben végrehajtottak, Árpád, Zsolt és Taksony fejedelm idejében.

A tudós szerző feldolgozott minden

* Írta Doberdói Breit József ny. altábornagy. I. rész: A honfoglalás. II. rész: Külföldi kalandozások a vezérek korában (898—970-ig). A két rész egy kötetben 230 nyolcadrés oldal; négy melléklettel. Budapest, Athenaeum. 1929.

eddig ismert, vagy hozzáférhető, magyar, latin, német, görög, olasz, francia stb. forrásművet, kezdve *Anonymusnak, Kézainak, Márknak* krónikáitól, *Konstantinos Porphyrogenetos* írásaitól a legújabbkori történetíróinkig, *Hóman Bálint* és *Gombos Albin* historikusainkig. Ahol szükségét érezte, művében bátran megmondotta, ha véleménye a forrásokkal nem egyezett. Erre a fejezetek végén olvasható talpraesett „Megjegyzések és elmélgedések” nyújtottak a szerzőnek igen jó alkalmat. A könyv minden fejezete tanulságos és érdekes. Tanulságos, mert igen sok olyan adatot találunk a fejezetekben, amelyek földérítése elsősorban *Breit* altábornagy érdeme; érdekes, mert a történelmi leírásokat politikai, stratégiai, taktikai megvilágítások is kiegészítik és mert a szerző — minden objektivitása mellett — izzó fajszeretétét lángoló sugarakban érvényesíti. Büszkéek lehetünk őseinkre, akiknek vitézi tetteit *Breit* altábornagy kiváló tolla örökidőkre lelkünkbe vési.

A könyv jellemzését *József királyi herceg* következő — további — szavai-

val fejezzük be: „Csak azt kívánom, hogy folytatódjék e munka napjainkig... Nemcsak katonának ajánlom, hogy olvassa gondosan el, tanulmányozza figyelmesen e kiváló művet, hanem mindenki, akit a magyar mult érdekel...”

Gabányi tábornok.

„A magyar királyi honvéd 1848–1918.”

Január-februári számunkban csak röviden emlékezhettünk meg honvédségünk s egyben intézetünk nagy-eredemű barátjának, Móricz Pálnak illycímű remekművéről. Akkor kilátásba helyeztük, hogy júniusi önálló füzetünkben közlünk részletes méltatást róla. E szándékunk — sajnos — a jelen szám anyagtorlódása miatt ismét halasztást szenved. Azt azonban nem mulaszthatjuk el, hogy olvasóink figyelmét újból felhívjuk ennek a 212 oldalas és 88 képpel díszített Athenaeum-kiadványnak (12 pengőért való) megszerzésére, mely a honvédségnek eddig nem létezett és talán többet utól sem érhető apológiáját tartalmazza!

(AK)

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

1. KÖTET // BUDAPEST, 1929. JÚNIUS HÓ // 1. FÜZET

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

<i>Czakó Károly</i> : A Kisrédei Rhédey-család	3
--	---

Melléklet:

A Rhédey-család leszármazási táblázata.

A Kisrédei Rhédey-család.

Címerük: 1. (nemesi) kék pajzsban, zöld téren ágaskodó koronás kétfarkú oroszlán, jobbájában aranymarkolatú görbe kard. Nemesi leveles korona. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst.

1. (grófi) Vízszintesen három egyenlő részre osztott pajzs, vörös szív pajzsral, melyben egy ágaskodó farkas van. A felső és alsó mező közepén két részre van osztva. A felső jobb és a bal aranymezőben kétféjű sas van, úgy nekifeküdve a harántvágásnak, hogy a felsőben csak a bal, az alsóban pedig a sasnak csak a jobb fele látszik. A felső bal kék mezőben lépkedő egyfarkú oroszlán, az alsó bal s a középső jobb ezüst csúcsok egy-egy piros pólyával vannak kettévágva, a középső jobb kék mezőben végül egy lépkedő kékfarkú oroszlán. A pajzs felett leveles korona két sisakkal. Takarók: arany-vörös, ezüst-kék.

A Rhédey-család Magyarország legrégebbi családainak egyike, mely eredetét az egykor oly hatalmas Aba-nemzetségből veszi. E nagy nemzetség, melyről országunk egyik (Abauj) megyéjét is elnevezték, Aba Sámuel, Szent István király sógora személyében 1041—1044-ig királyt is adott Hazánknak.

A család legrégebbi birtokairól keveset tudunk. Övék volt 1302 előtt Gyöngyös is, röviddel ezután erőszakoskodásaik miatt elvesztették. Ettől nyugatra fekszik Réde község, hol a nemzetség egyik ága lakott, mely birtok után vette fel a Rédei (Rhédey) nevet.¹ Ugyanis az idők folyamán elszaporodott nemzetség tagjai megszórtak az ősi birtokokon s megszüntetve a köztük fennállott köteleket, külön családot alapítottak, birtokaik nevét kezdték megkülönböztetésül felvenni, s ezzel kialakult az egyes ágak családi neve is. Így lett a Réde községben lakó Aba-nemzetségi ágból Rédei, majd Rhédey.

A Rhédey névvel legelőször 1275-ben találkozunk,² midőn IV. László király György fia, Péter, Hethiruh és Sándor részére több hevesmegyei birtok határát megjáratta. Ennek eredményeként a jelentésben említett birtokok szomszédaiként a többek között Rédei „Garduán“ László és Dezső említetik.³ Majd 1347. június 25-én⁴ Rédei Dezső és fia, Jakab van megemlítve. Ugyanezen Jakabbal találkozunk 1351. április 3-án,⁵ ki fiaival, János és Istvánnal osztva, Réde helységet három részre osztja. Ez alkalommal mint rokonok és szomszédok, Demeter fia, Olivér, rédei „Garduán“ László, szentmártonrédei „Wanyarch“ János és „Wanyarch“ Mykocha em-

¹ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek, 64. l.

² Hazai okmánytár VI., 10. l. és Wenczel: Árpádkori új okmánytár, 135., 156. l.

³ Wertner I. 4. l.

⁴ Anjoukori új okmánytár, V., 98. l.

⁵ Anjoukori új okmánytár, V., 454. l.

lítettnek. E szétosztás után, miután mindenik birtokos külön bírót tartott, rövidesen három külön község (Nagy-, Kis- és Szentmárton-Réde) keletkezett.⁶ Röviddel később, 1351. április 26-án⁷ említetik Rédei Dezső fia, Jakab leányának, Annának, eljegyése Czudar Istvánnal.

A család ősi birtoka, Réde község, melyre 1420-ban Zsigmond királytól újabb adományt kap. Ezenkívül azonban már a legrégebb időkben is még több más helyen volt birtokuk. Így Szurdok-Püspökön (1290), Fancesalon és Hídvégen (1345), továbbá a nógrádmegyei Vanyarcon, majd Tasson és Bercelen.⁸

A XIII. században a családnak hét tagja élt, akik egy-egy különálló ág törzseit képezték: 1. Szentmártonrédei Rhédey Demeter; 2. Boldogasszonyrédei Rhédey Rufus Rezső; 3. Berceli Rhédey László; 4. Kisrédei és Szentmártonrédei Rhédey Miklós; 5. Tassi Rhédey Péter; 6. Csekei és Nagyrédei Rhédey Garduan László; 7. Boldogrédei Rhédey Péter. Azt, hogy az itt felsoroltaknak ki volt a közös ősük, megállapítani mindezideig nem sikerült. A felsorolt ágak, a negyedikként említett kisrédei és szentmártonrédei Rhédey Miklós ágát kivéve, hosszabb-rövidebb idő alatt kihaltak. Ezek tagjai számottevő szerepet sem vittek s így róluk érdemlegesebb megemlíteni való nem is maradt fenn. A családnak a legutóbbi időkig szereplő, vagy még ma is élő tagjai ezen Miklóstól származnak. (Lásd a mellékelt leszármazási táblát.)

Nem célunk e munka keretén belül a család teljes történetét megírni, csupán az egyes kimagaslóbb tagokról megemlékezni s ennek keretében a már annyi beszéd tárgyát képező angol-magyar rokonságról is, mely talán nem lesz érdektelen ma, midőn a család egy késői leszármazottjának, a jelenlegi V. György angol király Öfelsége nejének homlokát az angol királynéi korona díszíti.⁹

A Rhédey-család egyes tagjai több ízben történelmi szerepet is vittek s bár hazájuk Magyarország volt, mégis a család dicsősége, fénypontja Erdély történetéhez fűződik. Az erdélyi ágból származtak a politikusok, hadvezérek, sőt egy ízben ezen ág adott fejedelmet is Erdély trónjára, végül pedig Rhédey Clodina grófnő unokája személyében angol királynét is.

A családból az első címeres levelet Nagyrédei János, Szentmártonrédei Bertalan és Miklós Diósgyőrön, 1466. február 6-án Mátyás királytól nyerték. I. Lipót király 1654. június 13-án III. Ferencet és fiát, IV. Lászlót grófi rangra emeli, majd Mária Terézia királynő

⁶ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek, I., 64. l.

⁷ Anjoukori új okmánytár, V., 579. l.

⁸ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek, I., 64. l.

⁹ Nem egyedül álló eset, hogy magyar családok tagjai uralkodócsaládok tagjaival házasodtak össze. Már az Árpádház idejében is fordult elő két ilyen eset. Majd Alsóindvai Bánffy Miklós 1480-ban Margit sagan herceegnővel, Szapolyay István Hedvig tescheni hercegnővel, Szapolyay lánya, Borbála pedig Zsigmond lengyel királlyal kötött házasságot. A Czilleyek ősanyja Kotromanovich István bosnyák király leánya volt; Czilley Borbálával Aachenben, 1414. nov. 8-án Zsigmond német-római császár lépett házasságra, Szendrői Török Karolint (a későbbi Nidda grófnőt) pedig Hessen-Darmstadt György uralkodó herceg vette nőül.

lítettnek. E szétosztás után, miután mindenik birtokos külön bírót tartott, rövidesen három külön község (Nagy-, Kis- és Szentmárton-Réde) keletkezett.⁶ Röviddel később, 1351. április 26-án⁷ említetik Rédei Dezső fia, Jakab leányának, Annának, eljegyése Czudar Istvánnal.

A család ősi birtoka, Réde község, melyre 1420-ban Zsigmond királytól újabb adományt kap. Ezenkívül azonban már a legrégebbi időkben is még több más helyen volt birtokuk. Így Szurdok-Püspökin (1290), Fancesalon és Hídvégen (1345), továbbá a nógrádmegyei Vanyarcon, majd Tasson és Bercelen.⁸

A XIII. században a családnak hét tagja élt, akik egy-egy különálló ág törzseit képezték: 1. Szentmártonrédei Rhédey Demeter; 2. Boldogasszonyrédei Rhédey Rufus Rezső; 3. Berceli Rhédey László; 4. Kisrédei és Szentmártonrédei Rhédey Miklós; 5. Tassi Rhédey Péter; 6. Csekei és Nagyrédei Rhédey Garduan László; 7. Boldogrédei Rhédey Péter. Azt, hogy az itt felsoroltaknak ki volt a közös ősük, megállapítani mindezideig nem sikerült. A felsorolt ágak, a negyedikként említett kisrédei és szentmártonrédei Rhédey Miklós ágát kivéve, hosszabb-rövidebb idő alatt kihaltak. Ezek tagjai számottevő szerepet sem vittek s így róluk érdemlegesebb megemlíteni való nem is maradt fenn. A családnak a legutóbbi időkig szereplő, vagy még ma is élő tagjai ezen Miklóstól származnak. (Lásd a mellékelt leszármazási táblát.)

Nem célunk e munka keretén belül a család teljes történetét megírni, csupán az egyes kimagaslóbb tagokról megemlékezni s ennek keretében a már annyi beszéd tárgyát képező angol-magyar rokonságról is, mely talán nem lesz érdektelen ma, midőn a család egy késői leszármazottjának, a jelenlegi V. György angol király Öfelsége nejének homlokát az angol királynéi korona díszíti.⁹

A Rhédey-család egyes tagjai több ízben történelmi szerepet is vittek s bár hazájuk Magyarország volt, mégis a család dicsősége, fénypontja Erdély történetéhez fűződik. Az erdélyi ágból származtak a politikusok, hadvezérek, sőt egy ízben ezen ág adott fejedelmet is Erdély trónjára, végül pedig Rhédey Clodina grófnő unokája személyében angol királynét is.

A családból az első címeres levelet Nagyrédei János, Szentmártonrédei Bertalan és Miklós Diósgyőrön, 1466. február 6-án Mátyás királytól nyerték. I. Lipót király 1654. június 13-án III. Ferencét és fiát, IV. Lászlót grófi rangra emeli, majd Mária Terézia királynő

⁶ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek, I., 64. 1.

⁷ Anjoukori új okmánytár, V., 579. 1.

⁸ Karácsonyi: Magyar Nemzetségek, I., 64. 1.

⁹ Nem egyedül álló eset, hogy magyar családok tagjai uralkodócsaládok tagjaival házasodtak össze. Már az Árpádház idejében is fordult elő két ilyen eset. Majd Alsóindvai Bánffy Miklós 1480-ban Margit ságani hercegnővel, Szapolyay István Hedvig tescheni hercegnővel, Szapolyay lánya, Borbála pedig Zsigmond lengyel királlyal kötött házasságot. A Czilleyek ősanja Kötromanovich István bosnyák király leánya volt; Czilley Borbálával Aachenben, 1414. nov. 8-án Zsigmond német-római császár lépett házasságra, Szendrői Török Karolint (a későbbi Nidda grófnőt) pedig Hessen-Darmstadti György uralkodó herceg vette nőül.

1744. november 13-án VIII. László, V. János és III. Mihály testvéreket, nemkülönben rokonait, V. Zsigmondot, IX. Pált és I. Józsefet emeli grófi rangra. Ez utóbbi rangemelésről szóló diploma a család régebbi történetéről is megemlékezik felemlíti, hogy a Rhédeyek leszármazásukat 1340-ig tudják megszakítás nélkül visszavezetni. Végül 1808. október 28-án I. Ferenc király I. Lajost emeli grófi rangra.

A grófi ág azonban már kihalt s jelenleg e szépmultú család csak nemesi ágban él.

A család számottevőbb tagjai voltak:

A gazdagságot megalapító, nagy vagyonszerző Rhédey Dósa Miklós (II.), aki nejével, Szentdomokosi Chelényi Klárával kötött házassága révén is további tetemes vagyonhoz jutott. Még 1459-ben iktatják Belléni Alberttel — bár ellentmondással — Varannó és Szentdomokos birtokába, s ez — a feljegyzések szerint — 1466-ban is tulajdonában volt.

II. Péter, már 1442-ben szerepet vivő egyén, aki — ugyan több főúrral együtt — I. Ulászló részéről Erzsébet királynét biztosította arról, hogy a béketanácskozás végett Esztergomba sértetlenül utazhat.

II. János, 1467-ben Heves megye alispánja.

I. Sandrin (Sándor), 1447-ben a budai országgyűlésen Nógrád megye követe.

III. Péter, 1559-ben a pestmegyei Megyer és szolnokmegyei Györgye helységekre adományt nyer, feleségével, Muthnoki Brigidával pedig Abony, Bélték és Szentmiklóson kap jószágokat. Halála után gyermekeit Ferdinánd király e birtokokban megerősíti.

A Rhédeyek igazi szereplése, főként a katonai pályán, Budának a törökök által történt elfoglalása után kezdődik. Ezideig szűk otthonukat nem igen hagyták el s a közéletben is alig szerepeltek. Mint jó gazdák inkább vagyonuk gyarapításával voltak elfoglalva. A török uralom kezdetével azonban kilépve megyéjükből, a hon védelmében találjuk őket. Így:

I. Ferenc, ki 1551-ben Eger hős védelmében vesz részt. Ugyanitt tünteti ki magát II. Pál, aki vitézségeért Ferdinánd királytól 1561-ben Saar helységet kapja, majd 1582-ben a csanádmegyei Székegyházban részjószágot. Fia:

IV. Pál, szintén harcol Egernél s valószínű, hogy ő kapja adományul a békésmegyei Öcsödöt. Feleségével, Swtha (vagy Sucsa) Annával pedig szép birtokokat Gömör és Szepes megyékben. Fiaiban vált a család széjjel a magyarországi és erdélyi ágakra. Bár még előbb II. Ferenc személyével egy másik erdélyi ág is alakult.

A magyarországi ágból V. István, ki Lomnicán lakott, fivéréből, Páltól reájutó jószágokat (Solymosfalva, Toplica és Körtvélyes) János öccsének adja el. 1638-tól Szepes megye alispánja, mely tisztességét haláláig viseli. Unokája:

V. László, a Thököly-féle felkelés alkalmával minden vagyonát elvesztette s Csarodán élt mint szegény ember, nővérével, Juliával. Ily szegény sorsból vette őt nőül gróf Bethlen Miklós. Később a

felkelés után azonban sikerült vagyona egy részét visszaszereznie. Ennek unokája:

VIII. Ferenc, Piskolton lakott, királyi udvarnok és II. József tanácsosa. Feleségétől, Csemniczei Csemiczky Gábor és Felsőkubinyi Kubinyi Johanna leányától, Máriától származó legidősebb fia:

I. Lajos, mint katona kezdte életpályáját, majd Bereg vármegye főispáni helytartója, cs. kir. kamarás és a Lipót-rend vitéze. Ő építtette a kistrédei kastélyt, mely úgy neki, mint feleségének, Kohányi Kacsándy Teréznek kedvenc tartózkodási helye volt. 1808-ban grófi rangra emeltetett. Meghalt Budapesten 1831. május 21-én 71 éves korában. Jóságát hirdeti s nevét megörökítette a Nemzeti Múzeumra és a bécsi katonai iskolára hagyott alapítvány. Gyermekekük nem volt. Fivére:

XII. Ferenc, 1819-ben Bihar megye alispánja. Neje, Báji Patay József és Fáji Fáy Borbála leányuktól, Katinkától származik le a táblán látható és ma is élő nemesi ág.

A család egyik legkimagaslóbb személye és az erdélyi idősebbik ág megalapítója:

II. Ferenc, 1560 körül született. Mint a füleki vár parancsnoka nagy szerepet vitt, de a rendekkel ellenkezésbe jutván, menekülni kényszerült. Így jut Erdélybe, hol az ottani elégületlen nemzeti párthoz csatlakozva, hamarosan annak vezéralakjává lesz. Szolgálatait Székely Mózesnek ajánlja fel, de a szerencsétlen végű szentpáli csata után onnan is menekülnie kell. Ezután Bocskay Istvánhoz csatlakozik s a magyarországi hadjárat egyik vezére. Érdemei elismerésül Bocskay Kassán, 1606. május 2-án az ország főurai közé emelte s az ez évben lefolyt béketárgyalások alkalmával megbízottként kiküldve, jelentékeny szerepet vitt. Tehetséges és nagy befolyású ember lévén, mindenki — így a bécsi udvar is — igyekezett pártjának megnyerni.

Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelemmé történt megválasztása alkalmával már ott találjuk Ferencet, akinek, hogy őt megnyerje, a szentjohbbi várat összes uradalmaival együtt adományozza. Nemsokára Bihar megye főispánja, a fejedelem udvari tanácsosa, majd váradi kapitány. 1608. április 4-én Pályi-Újlak nevű helységet már II. Mátyástól kapja s még ez évben (december 24.) a király arany-sarkantyús vitézzé üti. Nősülésével lesz Bethlen Gábor sógora s későbbi fejedelemsége alatt legfőbb támasza. Mint azt Bethlen Gábor politikai levelezései is bizonyítják, köztük, mint sógorok közt, a viszony igen őszinte s a lehető legbizalmasabb. Érdemeit Bethlen nemcsak jutalmazta, de mindenkor el is ismerte. Egy 1616. június 22-én kelt levélben többek között ezt írja Rhédeynek: „Az kegyelmed becsületes jó híre neve, noha mindenkor fénylett, de ennyivel inkább fog ezután fényleni, mivel hazánk ellenségeit Isten kegyelmed gondviselése, vigyázása által szegyenítette most egyszer meg. Az úr Isten kegyelmedet sok szentendeig éltesse jó egészségben és adjon erőt kegyelmednek ő felsége az ő nagy nevének és szegény hazánknak oltalmára való szolgálatára.”¹⁰ 1617. május 18-án kapja Bethlentől a

¹⁰ Szilágyi S.: Bethlen Gábor politikai levelezései.

zsáki várat és uradalmat, majd nemsokára Zilah város birtokába iktatják be; de mindezeket kívül ő maga is sok birtokot szerez. Így 1614-ben Thoti nevű biharmegyei helységet, 1618-ban Magyar-Ludas, Örvend, Rév, Révelő és Bánlak helységeket. Ezekhez hozzávéve az ősi heves- és nógrádmegyei birtokokat, képet alkothatunk szinte mérhetetlen vagyonáról. Ezzel egyidőben volt legmagasabb pontján Rhédey Ferenc pozíciója, úgy befolyás, mint vagyon szempontjából is. De ez természetesen is volt. Hiszen nagyon fontos lehetett Bethlennek, hogy éppen ezen időben Erdély kapujának (Váradnak) kulcsa oly egyén kezében legyen, mint Rhédey, aki minden tekintetben független s aki — már a rokoni kapocs következtében is — nemcsak teljesen megbízható, de emellett kiváló tudású férfiú is. Várad tehát biztos kezekben állott s midőn Bethlen Gábor hadjárata Magyarországra áttért, biztos háttér és bázis volt mögötte. Midőn pedig Rhédey megfelelő és megbízható helyettesről gondoskodott, a mozgó hadseregnél teremtett s annak egyik vezére lett. De nem sokáig, mert 1621. március 5-én már beteg találgatjuk Nagyszombatban, hol végrendelezik. Minden vagyonát fiának s feleségének hagyja, azzal a kikötéssel, ha fia utódok nélkül halna meg, szálljon a többi Rhédeyekre.

Midőn Bethlen elhagyja Nagyszombatot, Rhédey elszállítását is elrendelte, de az árulás útján időközben ellenséges kézre jutott Füleki várának csapatai Rhédeyt és kíséretét elfogják és a várba zárják. E meglepetés annyira hatott az amúgy is öreg és beteg hadvezérré, hogy ott másnap már meghalt. A várbeliek nem adták ki a holttestet s csak később hosszú tárgyalások után sikerült azt elszállíttatni s kívánsága szerint a szentjobbi (Bihar megye) templomban eltemetni. Fia:

III. Ferenc még gyermek volt, midőn atyja elhalt. Anyja és mostohaapja, Bethlen István, a fejedelem fivére azonban a leggondosabb és legjobb nevelésben részesítették őt. Fia nevelésén kívül anyjának egyetlen gondja a vagyon gyarapítása volt. Midőn Ferenc fia megnősült s elvette Bethlen Druzinát, mostohaapjának első házasságából származó lányát, melynél jobb és előnyösebb házasságot ezen időben elgondolni sem lehetett, oly óriási vagyonhoz jutott, melynek legszebb része Huszt vára és tartozékai voltak. De elmondhatjuk róla, hogy ezt meg is érdemelte. Nagyeszű, nemesszívú s hazáját rajongásig szerető férfiú volt, ki amellett, hogy vagyonát szintén gyarapította, a jótékonyságról sem feledkezett meg. Úgy életében, mint végrendeletében sokat áldozott az egyházakra és iskolákra. Mint máramarosi főispán a környék legtekintélyesebb ura, aki 1641-ben magához váltja Bocskó, Lonka, Rahó, Polyána, Roszesuka és Karácsony falut is.

Rákóczy György lengyel hadjáratában, melynek kezdete előtt nyert lengyel indigenátust és lovagi rangot, Rhédey már mint dandárvezér vesz részt. Ennek szerencsétlen befejeződése Rákóczy György fejedelemségébe került. Ekkor a rendek Gyulafehérváron, 1657. november 2-án Rhédeyt választották meg Erdély fejedelmének, aki pedig erre igazán nem vágyakozott, jóllehet, képességeinél és személyi érdemeinél fogva a legméltóbb volt. S amily nehezen vállalta,

oly könnyen mondott le a fejedelemségről 1658. január 9-én. Lemon-
dása után (1659. június 13-án) fiával, Lászlóval együtt Lipót király
grófi rangra emeli. Apaffy trónralépése után annak legbefolyáso-
sabb tanácsosa s csak fia halála után vonult vissza mindinkább a
közélettől. Élete hátralevő idejében e veszteség felett érzett fájda-
lomtól valósággal búskomor volt.

Végrendeletében vagyona nagy részét rokonainak hagyja. Nem
feledkezett azonban meg menyéről, Bánffy Ágnesről sem, aki előbb
Barcsay Ákos fejedelemnek volt az özvegye. Egyéb vagyonából a
szatmári, sárospataki és debreceni iskoláknál, a kassai és szatmári
ref. egyházaknál tett alapítványokat, Mármarosszigeten közkórházat
építtetett s megemlékezett végül mindenkiről, aki életében környe-
zetében volt, vagy akinek szolgálatait igénybevette. Meghalt Huszton
1667. május 13-án. Fiának:

IV. Lászlónak — aki az 1648—63. évről szóló „Diarium“ szer-
zője — két felesége volt. Az első Szentjobbi Szunyogh Zsuzsánna,
ki azonban rövid házasság után család hátrahagyása nélkül elhalt
s a második a fent említett fejedelmi özvegy: Bánffy Ágnes; utódot
utóbbi sem adott s így Lászlónak mindkét házassága gyermektelen
maradt.

Az Erdélybe költözött II. Ferenc fivérének, IV. Pálnak nyolc
gyermeké közül csak kettő terjesztette tovább a családot, és pedig:
V. István, a már ismertett magyarországi ágat és III. János, az
ifjabbik erdélyi ágat. III. János utódai közül kerülnek ki
VIII. László, V. János, III. Mihály, V. Zsigmond, IX. Pál és
I. József, akik 1744-ben grófi rangra emeltettek. A többi testvér
közül még V. Pál is Erdélybe költözik, hol 1616-ban Bethlen Gábor
főkincstárja volt s mint ilyen kapja adományul Szt. Péterszeget;
utódai nem maradtak.

Azt, hogy III. János ága mikor került Erdélybe, pontosan nem
tudjuk. A feltevések az átköltözést 1612—13 közötti időre teszik,
amennyiben az átköltöző, fent említett III. Jánost az okmányok sze-
rint 1612-ben még Magyarországon, de 1613-ban már Erdélyben
találjuk. A következő évben róla mint Bethlen Gábor komornikjáj-
ról emlékeznek meg a feljegyzések, ki urától 1624. október 12-én
kapja adományba Petenyefalvát és egyéb részjóságokat. Nem-
sokára megnősül, feleségül véve Szentpáli Kornis Ferenc udvarhely-
széki királybíró és neje, Kápolnai Bornemissa Judith leányát,
Margitot, kivel a homoródszentpáli és erdőszentgyörgyi uradalmat
kapja, melyekről a Fejedelem Fogarason, 1629. január 16-án
részére adománylevelet is ad. Nemsokára ezután Udvarhelyszék fő-
királybírója. Rákóczi Ferenc fejedelemsége alatt azonban sok
anyagi kárt szenved. Feleségétől ugyanis, kit anyja a szombatos val-
lásban nevelt, de ki leányvállását később elhagyta, az 1638. évi
országgyűlési végzés alapján összes birtokait elkobozták. Ezen bir-
tokokat, melyekből csupán az erdőszentgyörgyi uradalom ez időben
akkora volt, hogy az Maros, Udvarhely és Küküllőre is kiterjedt,
Rhédey csak később, nagy váltságpénzek árán tudta visszaszerezni.

Ennek megtörténte után azonban Gyulafehérváron 1651. május 1-én ezen birtokok részére donációt kapott. Ennek fia:

IV. Ferenc, tanácsúr, Kolozs megye főispánja, Kolozsvár kapitánya és Udvarhelyszék főkirálybírája. Nagy befolyását azonban csak mások iránti jótéteményekre használja fel. Apaffynak legmeghittebb tanácsosa s mint ilyen majd minden útjára elkíséri. Résztvesz a füleki táborozáson s ő adja át Telekinek a marsalbotot.

Kétszer nősült. Első házassága Toroczkószentgyörgyi Toroczkay Erzsébettel gyermektelen maradt. Másodszor nemes Serédy Zsófiát vette nőül, kitől két leánya volt s így a család ezen ága IV. Ferenc 1684. március 25-én bekövetkezett halálával kihalt. Kolozsvárott temették el. Fivérének fiai:

VIII. Pál és II. Ádám, mindketten II. Rákóczy Ferenc hívei. Előbbi azonban visszatér a császárhoz, ki is 1717. június 20-án a táblához assessornak nevezi ki. VIII. Pál fiai:

I. József, kit többi — fent említett — rokonával együtt 1744-ben grófi rangra emeltek. Unokája:

IV. Ádám, Doboka megye főispánja, 1835-ben táblai elnök, 1837-ben tartományi kincstárnok, 1808-ban cs. kir. kamarás. Mint igen vagyonos ember 1849. január 27-én halt el. Két leányában, Klárában (báró Radák Ádámné) és Máriában (gróf Mikó Imréné) ezen ág is kihalt.

IV. János, erdőszentgyörgyi birtokos főként gazdaságával volt elfoglalva s a közéletben nem is szerepelt. Négy fia közül ágát csak kettő (VI. László és V. Ferenc) vitte tovább.

Az utóbbinak, V. Ferencnek, Vargyasi báró Dániel János és Nagybaresai Barsay Judit leányával, Máriával kötött házasságából született fiú, V. Zsigmond, Hadadi báró Wesselényi Ferenc és gróf Rhédey Zsuzsanna leányát, Katát veszi nőül. E házasság egyetlen fiúgyermeké, XI. Ferenc, aki utódok nélkül hal el.

VI. Lászlónak nejétől (Toroczkay István és Kapivári Kapy Borbála leányától) Máriától négy gyermeke volt, kik a családot a legutóbbi időkig tovább vezették. Közülük a legkimagaslóbb:

V. János, 1713-ban született s már 20 éves korában a gróf Gyulai-ezredbe lépett. Mint kiváló katona keltette fel maga iránt a figyelmet. 1744-ben kapitány és gróf lett, 1750-ben cs. kir. kamarás, 1750-ben Alsó-Sziléziában harcol, 1754-ben a gróf Haller-ezredben őrnagy, 1756-ban Schweidnitz-erőd ostrománál tünteti ki magát annyira, hogy elnyeri a legmagasabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia-rendet, 1765-ben tábornok s a felállított magyar testőrségben főhadnagy. 1767-ben betegségére való hivatkozással szolgálatai alól felmentését kéri, s ekkor a királyné sajátkezűleg írt levelében megadva a felmentést, kéri, hogy „lelke üdvének megmentésére térjen át a katolikus vallásra...“. Ezt azonban János hódolattal, de önérzetes szavakkal elhárította. Bár Bécsben lakik, mégsem hanyagolja el erdélyi birtokait, melyeket onnan vezet és irányít. Öccsének és jószágigazgatójának írt levelei nagy tudásról és tiszta magyarságáról tesznek tanubizonyosságot. Meghalt 1768. jan. 10-én Bécsben, mint altábornagy. Felesége, gróf Bethlen Klára, még 1757-ben Nagyszébenben halt el

és Hévizen temették el. Családjuk nem lévén, a nagy vagyont a testvérek örökölték. Fivérének gyermekei:

IV. Mihály, az 1809. évi nemesi felkelő sereg 2. lovasezrede III. osztályának parancsnoka. 1808-ban cs. kir. kamarás. Ennek egyetlen fia:

VIII. János, 1827-ben cs. kir. kamarás. Leányaiban, Stefánia (báró Wesselényi Istvánné) és Johanna (báró Petrichevich-Horváth Ödönné), ezen ág is kihalt.

X. Ferenc, az 1809. évi nemesi felkelő seregben a 3. gyalogezred I. zászlóaljának parancsnoka. Kétszer volt nős. Első feleségétől, Hilibi Gál Agnestől fia: II. Lajos, kinek felesége Nagyajtai Cserey Ilona. E házasságból két fiú és két leány születik. Közülük csak Lajos, kinek felesége Kézdiszentléleki Kozma Ida, viszi tovább a családot. Egyetlen leányával Gabriellával (gróf Bethlen Pálné) ezen ág is kihalt.

X. Ferencnek második felesége, gróf Toldalaghy Zsuzsanna, kiktől két fia, — kik nőtlenül haltak el, — és egy leánya volt. Utóbbi Zsófia, Herglotz Antal pancsovai törvényszéki elnökhöz megy nőül. Egyetlen leányuk, Erzsébet, — jelenleg paksi Paksy József kir. főügyész özvegye, — királyi engedéllyel, de grófi rang nélkül, a „Rhédey-Herglotz“ kettős nevet viseli.

Célzattal hagytam utoljára X. Ferenc idősebb fivérét, X. Lászlót, kinek egyenes leszármazottja Mary, a jelenlegi angol királyné. E leszármazással részletesebben foglalkozunk. László, ki 1808-ban lett cs. kir. kamarás. Tulajdona volt az erdőszentgyörgyi uradalom. Közügyekkel nem igen foglalkozott, inkább kedvteléseinek és gazdaságának él. Nagy pártolója az irodalom s művészetnek, különösen pedig a színészetnek. Kolozsvárott egyik házát színháznak alakítja át, s azt a városnak ajándékozva, megveti a kolozsvári Nemzeti Színház alapját. Főként a nyarat töltötte Erdőszentgyörgyön, télen pedig hol bécsi, hol pedig kolozsvári palotájában lakik. Mint az egykori feljegyzések említik, igen szép ember, kinek kiváló nevelése, műveltsége, nyelvismerete s finom modora sok jó barátot szerz nemcsak a magas körökben, de a bécsi udvarnál is. Feleségét, Nagyváradai báró Inczedy Gergely és Nagybaresai Baresay Karolin leányát, Ágnest, 1811-ben vette nőül. E házasságból született gyermekeik Wilhelmína és József, akik kiskorukban haltak meg, továbbá:

Clodina Zsuzsanna, ki Erdőszentgyörgyön 1812. szept. 12-én született. Az erdőszentgyörgyi birtok ezidőben már nem volt oly nagy kiterjedésű, mint annak idején. A kastély azonban, melyet kb. az 1700-as években építettek, a hatalmas ősi parkban, Erdély legszebb kastélyainak egyike. A fiatal grófnőt, kit nemcsak szépsége, de kedvessége és finomsága is igen népszerűvé tett, szülei a legnagyobb gonddal nevelték. Elbűvölő szépségének és rendkívüli műveltségének híre csakhamar Bécsbe is eljutott, s egész fiatalon már be is mutatják az udvarnál. Itt a főúri világ rajongja körül a fiatal grófnőt s rövidesen három herceg szinte egyszerre kéri meg kezét. Ő azonban a negyediket választja: Württemberg Lajos uralkodó herceg és neje, Nassau-Weilburgh Henriette hercegnő fiát, az osztrák-magyar

hadseregben szolgáló Sándor herceget, kivel 1835. május 2-án meg is esküszik. A Württemberg hercegi család uralkodó család lévén, e házasság csak morgantikus (nem egyenrangú) lehetett. Ezért I. Ferenc császár nejének, Rhédey Clodina grófnőnek, 1835. május 16-án a „Hohenstein grófnő“ címet adományozza.

Sándor herceg akkoriban Graeban állomásozik s ide viszi fiatal feleségét is, akivel legnagyobb boldogságban élnek. Felesége kedvéért azonban többször jön Pestre, sőt Erdélybe, Kolozsvárra és az erdőszentgyörgyi kastélyba is ellátogat. Később Sándor herceget Bécsbe helyezik és huszárezredparancsnokká nevezik ki. Itt is a legnagyobb boldogságban élnek, míg egy tragikus eset ketté nem töri a boldog családi életet. Ugyanis Sándor herceg különös szeretettel hódol a lovaglás sportjának. A jó hitves, — ki szintén kitűnő és vakmerő lovaglásairól volt híres, — férjét majd minden útjára elkíséri. Egy alkalommal, midőn a herceg gyakorlat közben ezredét rohamra vezette, a gyakorlótéren sebesen vágató lovas jelent meg. Ez Clodina grófnő volt. E sebes vágta közben kiesett a nyeregből, lába fennakadt a kengyelben s a megvadult ló a rohamozó huszárok közé vonszolta lovasát. Mire segítségére siettek, már halott volt. A kétségbeesett férj, a szerencsétlen végű imádott hitvest, kívánsága szerint az erdőszentgyörgyi ref. templom sírboltjába szülei mellé temetteti el. E templom falán még a világháború előtt emléktáblával örökítette meg nagyanyja emlékét az angol királyné. E táblán magyar és angol nyelven a következő felírás olvasható: „Rhédey Clodina grófnő, Hohenstein grófnő, Sándor württembergi herceg ő királyi fensége hitvesének emlékére. Meghalt 1841. évben. Emeltette: unokája Viktória Mária walesi hercegnő.“ A felirat fölött a herceg Württemberg- és a gróf Hohenstein-címer.¹¹

Sándor herceg és Clodina grófnő házasságából három gyermek született. És pedig 1836. febr. 11-én Clodina grófnő, 1837. aug. 27-én Ferenc gróf és 1838. nov. 12-én Amália grófnő.

E három testvérnek 1863. dec. 1-én a württembergi király a „Teck“ württembergi hercegi címet adományozta. A Teck-hercegi címet egyidőben a württembergi hercegi család tagjai viselték. Azonban 1806-ban királyi rangra emelkedvén, elhagyták. Így lettek Rhédey Clodina grófnő gyermekei Teck-hercegek, ezzel tulajdonképen csak apjuk családjának egy régebbi címét újítva fel.

A három testvér közül Amália hercegnő 1863. okt. 24-én Bécsben megy férjhez báró Hügel Pál cs. kir. kamarás, huszárkapitányhoz, kit 1871. jún. 13-án grófi rangra emel az uralkodó. Unokáik, az 1897. okt. 8-án született Huberta grófnő és 1901 márc. 11-én született Ferdinánd gróf, jelenleg is élnek.

Amália hercegnő egyetlen fivére, Ferenc gróf, illetve herceg, többször ellátogatott Erdélybe anyja sírjához s az erdőszentgyörgyi

¹¹ Ugyancsak az erdőszentgyörgyi ref. templomban az alábbi sírfelirat olvasható:

„Néh. Kiss Rhédei Gróf Rhédei Lászlónak Eö Cs. és Ap. Kir. Fels. aranykulcsos hívének, ki élt 70 esztendő, és két kedves gyermekének Gróf Rhédei Wilhelminának, Gróf Rhédei Józsefnek, egyetlen egy fiának négy évi élete után hamvait a szerető feleség és édes anyja Báró Intzédi Ágnes kiömlő könnyek között nyugodni ide zárva 1835-be.“

kastélyt az 1850-es években ő restauráltatja. 1866. jún. 12-én nősül, elvéve Mary Adelaide angol kir. hercegnőt. E házasságból négy gyermek születik:

1. Mary Viktória, ki 1893. júl. 6-án a walesi herceghez — jelenleg V. György néven Anglia királya — megy férjhez.

Mary hercegnő ezen házasságát fájdalmas családi tragédia előzte meg. A hercegnő ugyanis eredetileg jelenlegi férje bátyjának, Albert hercegnek volt menyasszonya. A herceg azonban oly szerencsétlenül esett le lováról, hogy szörnyet halt. Egy évvel a tragikus eset után lett György herceg felesége. Ferenc herceg többi gyermekei, illetve a jelenlegi angol királyné fivérei a következők:

2. Adolf herceg, született 1868 aug. 13-án (1917 óta Marquess of Cambridge). Neje: Margit westminsteri hercegnő, kitől négy fia született.

3. Ferenc herceg, ki utódok nélkül halt el és végül

4. Sándor herceg, született 1874. ápr. 14-én. Neje: Alice angol kir. hercegnő, kitől egy fia és egy leánya van.

*

Igy jutott királyi trónra e szép multú család egyik utóda, ki mögött 1000 év dicsősége, nemessége, nagyszerűsége áll. Ősei között a magyar erények minden tündöklő megnyilvánulását megtaláljuk: jeles vezért, országa sorsáért aggodó fejedelmet, jó családfőt, gondos gazdát, nemesszívű jótévőt és kultúrbarátot egyaránt. Vajha a sok dicsőség, mellyel méltán dicsekedhetnek és a sok pusztulás, melyet végigszenvedtek s mely nemcsak az embert, de az anyagot, okiratokat, levéltárak anyagát sem kímélte meg, nemzetünk jövőjében adna kiegyenlítődést, hogy ismét magyarrá váljon a Föld, melyből lettek s melybe örök pihenőre évszázadokon át visszatértek.

Czakó Károly.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI:

DR. LUKINICH IMRE

EGYELEMI NY. R. TANÁR

II. KÖTET // BUDAPEST, 1929. JÚNIUS HÓ // 2. FÜZET

M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

<i>Dr. Balogh Albin:</i> Néhány vonás az árpádkori Esztergomról	35
<i>Péchy-Horváth Rezső:</i> Honfoglaláskori magyar telepek Szlavóniában	43
<i>Divéky Adorján:</i> »A Lengyelországnak elzálogosított XVI. szepesi város visszacsatolása 1770-ben«. Ism.: <i>Görgey Aladár</i>	48

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Néhány vonás az árpádkori Esztergomból.

A mai földrajzi és gazdasági viszonyok között szinte érthetetlen, miért lett éppen *Esztergom a középkori Magyarország fővárosa*: Árpádházi királyainknak Géza fejedelemtől IV. Béláig állandó székhelye s ezzel kapcsolatban a magyar katolikus világ első egyházfejedelmének metropólisa. A római időkben Solva nem játszott különös szerepet, a római uralom pusztulása után az átvonuló népvándorlásnak legfeljebb ideig-óráig lehetett tanyája, melynek nevét sem említik. Az avar gyűrűknek Esztergomban nincs nyoma s a várhegy kis Szent István-kápolnájáról ránk maradt apróbb följegyzések az egyetlen nyomai a Szent István király előtti kereszténységnek is Esztergom földjén.

Más képet kapunk azonban, ha az akkori földrajzi és gazdasági elemeket vesszük vizsgálat alá.

Esztergom *települése* egyrészt a *Duna* és a *hegyek*, másrészt a római korból fennmaradt *utak* által adva volt. A Duna mentén Szentendrén át erre vonult az *Aquincum—Bregetio—Carnuntumi* katonai út, a római limes egyik legjelentékenyebb nemzetközi közlekedési vonala, melybe nem messze innen torkollik be az *aquincum—bregetioi* vonal, mely a hegyeken át haladt. Vezet e vidékről egy út *Fehérvár* felé is, az Árpádok koronázó városába, a törzsi birtokok centrumába és itt torkollik a Dunába a Felvidék egyik legjelentékenyebb folyója, a *Garam*, mely akkor közvetlenül Párkány alatt, tehát a várhegygel szemben folyt dél felé. Így Esztergom a szárazföldi és vízi közlekedés természetes középpontjának bizonyul, mely akkor forgalmi szempontból határozottan kedvezőbb helyzetben volt, mint Buda, mely a Duna—Tisza közének homokos-erdős mondanivalóval volt szemben, vagy mint Komárom, melyet a Csallóközbe szorítva egyrészt a Duna elválaszt a Dunántúl nagy térségeitől, másrészt a széles és rendkívül sebes Vág közlekedésre kevésbé alkalmas volta nem sokban gyarapíthatott.

Az akkori *politikai helyzet*, a Hont- és Poznan-nemzetség szövetsége járult még e kedvező tényezőkhöz, melyek együttvéve az ország fővárosává, a középkori kereskedelem legjelentékenyebb gócpontjává avatták Esztergomot.

A kialakulás *két középpont* körül történt: egyik a várhegy, másik a királyi város.

A *várhegy* akkor még minden oldalról meredeken emelkedett a Kis-Duna és a Nagy-Duna meg a Garam összefolyásánál. Városi élet eszerint a kis platón és közvetlen szomszédságában nem jegecesedhe-

tett ki, ellenben annál értékesebb katonai szempontból, amihez vallási jelentősége járult. Természetes kiegészítője az aljában elterülő keskeny *Dunapart*, mely mind a vár építése, mind a birtoklás szempontjából a várhegygel egy egységet alkotott.

Polgári település — iparosok, kereskedők — számára alkalmatlan hely a meredek és terméketlen, víz nélkül szűkölködő *Szenttamás-hegy* is, valamint az alatta elterülő *mocsaras síkság*, amely a hegy aljában lévő Hévíz-tó és a belőle kifolyó patak sáros partjain szolid épületek emelésére, forgalom lebonyolítására már csak azért sem volt használható, mert a nagy nyári záporok alkalmával a hegyi vizek ide zúdulnak alá és még ma is nagy károkat okoznak.

A polgári település szempontjából kevésbé alkalmas azután a *hegyek alja* a Dunától való távolság, viszont a hegyi vizek közelsége miatt, továbbá a talaj egyenetlensége következtében. Kiesik végül a *sziget* is, mely egyrészt nehezen közelíthető meg, másrészt a Duna áradásai ellen alig védhető.

Esztergom városi települése eszerint csakis a mostani Széchenyi-tér és Kossuth-utca környékén, az Előhegy és Kálváriahegy meg a Kis-Duna között kisebb dombokkal változatossá tett, de nagyjából sík területen történhetett, amerre a régi római út a forgalom irányát már megszabta.

Igy alakult ki a középkori Esztergomban a *várhegy vára* és a *királyi város*. Az előbbi magában foglalta a bazilikát két más templommal és temetővel, az érsek és a király palotáját udvari emberekkel és testőrökkel. Ehhez csatlakozott a XIII. századtól az *érseki Víziváros* a Dunaparton húzódó hatalmas falakkal, templomokkal és kolostorokkal. A *királyi város* ezzel szemben csak a tatárjárás után kap várfalakat, az ásott része, mely addig körülvette, inkább a határ megjelölésére szolgált. Középpontja a *piac* (forum), amelyhez a Kis-Duna kikötőpartja járul. Itt állanak a kőből vagy inkább fából készült raktárak (tabernae, camerae mercimoniales), ide hozzák a város és a környező falvak lakói nyerstermékeiket és ipari készítményeiket, Kakat (Párkány) révje ideszállítja a külföldi kereskedőket árucikkeikkel. A fórumon építik fel később a tanácsházat is (domus iudicialis), amikor már — a XIII. század II. felében — kialakul az egységes város. Előfordul azonban, hogy a városban nem lehet vagy szabad megtartani a vásárt (pl. interdictum esetén). Ilyenkor a csúti monostor birtokterületén, nem messze a dominikánusok templomától tartották a vásárt, ahol nagy térség (locus campester) volt.

Az Árpád-kor elején ugyanis Esztergom elsősorban *királyi birtok*, melynek jellegét a forum mellett levő nagy palota, *Zenie palotája* adja meg a királyi udvarnokok házaival. (Királyaink azonban a szolganépeket egymásután elajándékoztatták, főként az érseknek és káptalannak.)

Ettől csak a „latinok negyede“ (*vicus latinorum*) különbözik, melynek jogállása mindjárt kezdetben a városi polgárság autonómiájának — és terheinek — jeleit mutatja és amely a tatárjárás után lassankint a várfalakon belül lakó összes vendégeket egységes városi polgárságba vonta. Polgármestere (iudex) már nem falusi bíró (villi-

cus), mellette van a tanácsosok (iurati) hat tagból álló testülete, lakói pedig polgárok (cives). Hatalmát igyekeznek kiterjeszteni a város többi lakóira is és ebben nem riad vissza az erőszakoskodástól, véres verekedéstől sem. Ezért az érsek és a káptalan összeiratja még megmaradt jobbágytelkeit, aminek a lakosokra vonatkozó rendkívül értékes adatokat köszönhetünk. (1294.) Pedig ez az oklevél is elismeri, hogy amit törvényes úton szereztek, abban jogaikat is érvényesíthetik (pl. a *Zenie palotájában*, melyet megvettek).

A város, mint gazdasági középpont körül egy esomó *község* keletkezett. Egy részük régi alapítás. Ilyen *Abony* (Obon¹), melynek már neve is ilyet igazol. Később a neve *Szentkirály* lett a johannita lovagoknak itt épült templomáról és kolostoráról, mely a szent királynak (Szent Istvánnak) volt szentelve. A legelső Árpádok idején megvolt már *Kovácsi* is, ahol a királyi pénzverők (monetarii: villa monetariorum²) és kovácsok (fabri: villa fabrorum) laktak. A város falain kívül laktak az örmény vendégek is (*Ermen: terra Armenorum*). Egyéb községek, melyek a káptalan birtokában voltak: *Pégény* (Peghen, Peygen), *Lipád* (Lybav), *Hévíz* (Aque Calide, *Tapulcha*, *Toplycha*), a *Szent Anna-kerület* (contrata sancte Anne), *Újfalva*, másként Szt. Domonkos egyházának kerülete (Nova villa), Kovácsin túl a hegyek alján *Bajon* (Boyon), meg (a *Nyírföldön* túl) *Dorog*, melynek egy része a királyné birtokát képező *Szt. Pál-falva* érseki birtok, *Bille-föld* pedig a szentkirályi keresztes lovagoké volt, akik *Zsidódot* is megszerezték. A várhegyen túl a Nagy-Duna és a Balahegy (Vaskapu) között eredetileg szintén királyi birtokok voltak: *Urkuta* (később részben a tihanyi apáté, részben az esztergomi bazilikáé), *Zamárd* (későbbben magánbirtok), *Akospalotája* ellenben a híres Ákos-nemzetség birtokában volt.³

Esztergom városhoz tulajdonképpen csak *Szt. Egyed földje* tartozott a várostól délre, de egyes esztergomi polgárok különböző falvakban szereztek maguknak birtokot a város közelében és távolabb, a Dunától északra (pl. Muzslán) vagy Epölyön, Csolnokon stb.

A polgárok ugyanis nemcsak iparral és kereskedelemmel foglalkoztak, hanem földműveléssel is. Elsősorban jön itt számításba a *szőlő- és gyümölcstermelés*. A határleírások alkalmával szőlők (vinea) és kertek (hortus) szerepelnek a domboldalakon, ahol présházról (torculare) és benne pihenőhelyről (reclinatorium, sive tugarium) gondoskodtak. A Hévíz partján a gyümölcstermelésre különösen kedvező volt a talaj. A birtokos káptalan pl. egyik telkét Aranyos Miklósnak adta négy évig bér nélküli használatra azzal a föltétellel, hogy ott gyümölcsöskertet létesít és házat épít. Igaz ugyan, hogy Aranyos Miklós egyiket sem tette meg, hanem ehelyett két árokkal elvezette

¹ Érdekes tévedésre adott alkalmat egy oklevélnek hibás közlése (Mon. Hung. Hist. VII. 282.): „unam unciam auri, que dicitur Obon“. Tulajdonképpen itt a mi Abonyunkról van szó, az egy uncia arany az évenként fizetendő pénzösszeget jelenti.

² Ismeretes, hogy Szent Istvántól kezdve királyaink századokon át itt verették pénzeiket Esztergomban, amikor is a munkások „otthon a műhelyben“ (domi in fabrica) dolgoztak. De hogy a műhelyek a várban vagy a városban lettek volna: nincs semmi adat. Így csak Kovácsira gondolhatunk, nevezetesen a Rozália-kápolna környékére.

³ A falvak fekvéséről, Esztergom topográfiájáról más cikkem számol be.

a malmok és a fürdő vizét és nagy mocsarat csinált, amiért ki is dobta a bérletből.

A *bortermelés* Esztergomnak nagy jövedelmi forrása volt. Bora akkor a szerémivel együtt a legismertebb és legkedveltebb. Nem esoda, hogy a káptalan pontosan megkívánta a bortizedet, mely őt illette. Kún László ezért megállapította (1276), hogy a polgárok ne otthon, saját házukban adják ki a bortizedet, amikor kevesebbet és rosszabbat adnak a kelleténél, hanem a szőlőkben épített leveles szineken (foliata) vagy kunyhókban (tabernacula) adják le a tizedet borban vagy mustban (mustum). Ha pedig valaki mégsem engedelmeskednék, termésének kilenczizedét veszítse el büntetésképen.

A környező falvak lakossága más-más foglalkozást űzött. Szentkirály, Szentpálfalva, Billeföld elsősorban *mezőgazda* volt és ide tartozik a latin telepesek birtoka, Szt. Egyed földje is. Bajon, Újfalú lakói leginkább *szőlősgazdák* lehettek, Hévízen *kertgazdaságot* művelnek, Párkányban *halászok és révészek* laknak, a többi községekben királyi és káptalani szolganépek: *Nyírföldön* pl. négy királyi udvarnok, négy tárnok és a királyné pohárnokai (bucharii) laknak, amely utóbbiakon nem éppen felszolgáló személyzetet, hanem faedények (és talán szerszámok) készítőit kell értenünk. Iparosok voltak *Kovácsi* lakói is: kovácsok (fabri) és pénzverők (monetarii). A *dorogi* királynéi birtokon szakácsokat (coci, coqui) találunk, míg az örmények bizonyosan kereskedelemmel szerettek foglalkozni.

A város polgárainak főfoglalkozása természetesen az *ipar és kereskedelem* volt. A „latin“ vendégeknél ez magától érthető: van közöttük kereskedő (mercator), hentes (macellarius), mészáros (carnifex), varga (sutor), szabó (sartor) és külön említendő a speciarius, a fűszeres, aki alighanem gyógyszerésznek is vehető, meg a vendéglős (albergator), aki 1279-ben már közismert egyéniség.

A környezetben az egykori udvarnokok, illetve a káptalani stb. telkekre költöző más vendégek is hasonló foglalkozást űztek, mint erre 1294-ből részletes felsorolásunk van. E szerint az érsek, a káptalan és a szenttamási prépostság telkein laknak egyszerűen jobbágyok, akiknek más foglalkozása nincs említve; van azután két kereskedő (institor, tehát nem önálló), egy vászonkereskedő (venditor lineorum panorum), három szabó, három szücs (pellipacius), egy cipész (calcifex), egy csapó (fullo), egy kovács, egy aranyműves (aurifaber), végül egy harangozó (pulsator). (Érdekessége miatt megemlítjük itt azt az „asszonyállatot“ is, akit Szt. Margit legendája aranyfonó és penitenciatartó asszonynak mond.)

Az említett telkeken laknak azután *censualisok* (censust = bért fizetők), rendszerint kereskedők. Foglalkozásuk nincs ugyan külön jelezve, de az egyiknél azt olvassuk, hogy a kamarák során van a ház és az üzlet (camera), egy másiknál meg éppen három üzlethelyiségről van szó, amelyekért a házzal együtt évi négy márka ezüstöt fizetnek lakbér fejében (census), forgalmi pénzben (de Pagamento).

A *bérbeadást* érdekesen jellemzi az a szerződés, mely a latinok kerületében levő káptalani kőházat olyan föltétellel adja bérbe, hogy a bérlő öt éven belül köteles a telken fölépíteni egy faházat négy fa-

fallal. E célra a bérösszeg felét évenként megkapja, míg az új épület becslésszerű értékeit el nem éri. A ház karbantartása, renoválása a bérlő feladata; ő köteles újjáépíteni, ha ott támad tűz, más házból támadó tűz vagy ellenséges pusztítás esetét kivéve.

Az Árpád-kor vége felé már bőséggel vannak *kőházak*, paloták, de sok a *fából* épült is, amelyen pl. a Zenie palotája közvetlen szomszédságában is akad.

Adásvételnél néha megadják a házak méreteit is rőfben (Reyf): az egyiknél pl. 36×23 , csak hogy ebben alighanem az udvar is benne van. Egy-egy telken nem ritkán több család lakik, esetleg zsellérekkel (seldenarius), akiken többször segédek, alkalmazottakat kell értenünk (cum suis seldenariis; ezeknek néhol külön épületeket emelnek).

A lakosok *társadalmi állása* eléggé különböző. Mint udvarnokok és egyéb szolganépek eleinte királyi ispán (comes) alatt állottak és tizedesek meg századosok (decurio, centurio) tartották számon őket. Később, az Árpád-kor vége felé a városi polgárok között mind sűrűbben tűnik föl a comes-cím, nevezetesen a polgármester és a tanácsosok neve mellett, de másoknál is, akiket a király vagy az ügyesbajos felek mind gyakrabban bíznak meg fontos ügyekkel. Viszont akadt comes és magister (mester = egyetemet végzett ember), akinek nem volt saját háza, hanem bérelt házban lakott. Ezzel szemben háza, sőt házai és telkei voltak a városban az érseken és káptalanon kívül a szenttamási prépostságnak, a lovagrendeknek, a csúti (Fehér vm.) monostornak, a majki (Mayk, Komárom vm.) prémontrei prépostságnak is; a dömösi apátság egy sütőt (pistor) kapott Esztergomban. Paznannak kertje és kúriája volt (Kovácsi felé), a Csák-nembeli Ugron a Zenie-palotáját szerezte meg egy időre. Nem hagyhatjuk továbbá említés nélkül azokat az előkelő családokat, melyeknek a város körül levő falvakban birtoka volt. Így az Ákos-nemzetiségnek (Ákospalotája), Déda ispánnak (Zamárd), a Nyírieknek (Nyírföld) birtoka, a Miskóc-nembeli Bors ispánnak palotája (Újfalu) volt és e falvakban egyre-másra találkozunk a várhegy templomainak, egyes oltárainak, plébánosainak, kanonokoknak és más papoknak nevével, mint kisebb birtokosokkal és háztulajdonosokkal.

A *papság* nemesak a birtokosok között szerepel tekintélyes számban, hanem a tudományos képzettség terén egyenesen vezető szerepet tölt be. A káptalanok és kolostorok (különösen a székesegyházi káptalan és a szentkirályi lovagok) vagy egyes papok és szerzetesek közjegyzői szerepet töltenek be, okleveleket állítanak ki és peres ügyekben nagyon fontos megbízásokat kapnak. Mint klerikus, mindegyik pap tanult a hit- és erkölcsstan mellett egyházbjogot, de sok közöttük az egyetemet (pl. Páduában: Thomas scholaris Paduanus) végzett magister, sőt akad doctor is (pl. Cognoscens esztergomi kanonok legum doctor 1233, magister Andreas doctor decretorum 1284), ami akkor az egyetemi tanárságot jelentette. Ők tartották fenn és vezették az iskolát (mesterkanonok, éneklőkanonok). A breviáriumon kívül szükségük volt tehát más könyvekre is. Különösen érdekes ebből a szempontból *László esztergomi prépostnak végrendelete* (1277). ...

A végrendelet megemlékezik a káptalanról, más papokról, rokonairól és a szegényekről, legrészletesebben azonban könyveiről. Hagy belőlük a dominikánusoknak, a ferencrendieknek, a szenttamási és a pozsonyi prépostnak és más papoknak, egy részüknek pedig eladását rendeli, hogy leégett malmát újra fölépítsék, illetőleg hogy áruk-ból adósságait kiegyenlítsék, a fölösleget pedig a szegények között szétosszák. A prépost úr fiatalabb korában katonáskodott is:⁴ volt egy vértje (lorica), bár zálogban volt száz dénárért. Ugyanígy zálogban volt egy bundája (clapnis), melyet a szakácsnének (pistrix) hagyott, míg a vértet szolgálja kapta. Az utazásokra két sátora is volt (tentorium): egy nagyobb (travatia, agleria) meg egy kisebb: az akkori közlekedési viszonyok és közjegyzői, határjárási teendők mellett mindenképen szükséges felszerelés, amihez szörméssel bélelt bundák járultak.

A papság vezet a *műpártolásban* is. Az érsek építteti a nagyszerű székesegyházat, a „szép templomot“, királyaink (IV. Béla a ferencrendiek számára) és egyes főuraink (Bors ispán felesége a dominikánusoknak) nagy adományokat tesznek, a legtöbb templomot mégis a szerzetesek emelik vagy a káptalan mint kegyúr építteti. A papok gondoskodnak belső berendezésükről, amiben adományok és hagyományok segítik őket. Így adnak munkát az aranyműveseknek, de házi szükségletük fedezésével is. Az említett László prépost hagyatékában pl. volt egy kb. 5 márka (több mint 1 kg) súlyú ezüstkorsó (urceus), két lábakon nyugvó „igen szép“ serleg (cyphus), az egyik födeles, mindkettő „értékes munka“ (opere precioso) meg egy tál (scubella), mely szintén súlyos volt (3 márka: ½ kg-nál nehezebb).

A *papság és a polgárság viszonya* nem mindig a legjobb. A szolganépek iparkodnak szabadulni helyzetükből, mint pl. a tihanyi apát-ság úrkutai udvarnokai, akiket hajuk lenyírásával büntettek s a felbujtók még egyenkint 50 pentát (= 1500 dénár, akkor óriási összeg) fizettek (1184). A városiak a tized meg a vásárvám fizetése alól szerettek volna kibujni. Egy alkalommal pl. két éven át nem fizették a tizedet. Erre kétszáz márkára büntették és tizenöt hordó bort kellett volna beadniok. A polgárok könyörgésére a káptalan 60 márkára szállította le a fizetendő összeget és tizenöt helyett nyolc hordó borral is megelégedett, mire a városi hatóság a jövőben minden jót ígért (1282). Csakhogy tizenkét év múlva (1294) a káptalan adószedő embereit egyszerűen megverték és kiverték, a lefoglalt zálogokat elvették és a káptalan népeit zaklatták, sőt többeket börtönbe vetettek. A rendet csak nehezen lehetett helyreállítani.

Bizonyára része volt ebben a politikai helyzetnek is III. Endre és az Anjou-párt küzdelmeinek idején. Mert egyébként Esztergomon is érvényesült a németországi mondás: a görbe bot (pásztorbot) alatt virágzik a jólét. Elismerték ezt a polgárok is. Nemcsak mikor a tatárjárás idején menedéket kaptak a várhegyen (ahonnan aztán többen nem is akartak leköltözni), hanem később is, pl. mikor tanácsház építésére a káptalan adott telket a városnak (1284).

⁴ Máskülönbén a papság táborigi papi szolgálatot teljesített, pl. az augusztinusok Kún László háborújában a cseh Ottokár ellen.

Az ellentéteket legtöbbször egy-egy izgága ember szította. Ilyen volt az *Aranyos Miklós* nevű aranyműves, aki a Mátrából, Aranyos községből költözött Esztergomba. A káptalan adott neki használatra földet Hévizen és egy szőlőt a dominikánusok temploma mögött, ámde ez nemcsak nem teljesítette kötelezettségeit, hanem más szőlőket is lefoglalt, a jogos haszonélvezőt és a szomszédokat megverte, megsebezte, úgyhogy szigorú törvényes eljárást kellett indítani ellene. Aranyos Miklós ügyét azonban nem szabad általánosítanunk, hiszen az esztergomi polgárok közül senki sem állt melléje, szinte nem ismerték el polgártársuknak, hanem közönséges jövevénynek titulálták (adventicius).

Ezzel már rátértünk az esztergomi lakosok *személyi adatainak* tárgyalására. Idevágó adataink ugyan egyrészt ugyancsak gyérek, másrészt eléggé kések, mégis kimondhatjuk, hogy Esztergomnak és környékének lakosai sem származás, sem nemzetiség szempontjából nem alkottak egységes népet, sőt még a vallásban sem volt teljes egység, bár a magyar nyelv és a katolikus vallás túlnyomó volta kétségtelen.

A *papok* közül aránylag soknak maradt ránk a neve, a főpapok jórésznél pedig személyi viszonyait is jórészt ismerjük.

Az *érsekek* közül egyről sem tudjuk ugyan, hogy esztergomi származású lett volna, de annyi bizonyos, hogy majd mind magyar nemesi, sőt főnemesi család sarja. Csak az elsőről (Anasztáz) és II. Endre egyik kortársáról (Róbert) tudjuk határozottan, hogy külföldről származtak el hozzánk.

A kanonokok, prépostok és egyéb papok életéből már nem sokat tudunk, nevük pedig csak ritkán igazít el.

Van köztük sok *tösgyökeres magyar* (pl. Bedey, Bede, Betleem, Hyke, Janus, Ponsa, Salamon, Wos stb.): származásukra nézve alig lehet kétségünk,⁵ bár a falu vagy város, sőt a vármegye a legtöbbször teljességgel ismeretlen előttünk, ahonnan ide kerültek. Akad azután német is: Fulemarius, Ganfridus, Sedech, Tyboldus, Ubaldu, Vilbaldus stb.; van eset, mikor a származás külön van megjelölve (Robertus Angelicus, Gerardus de Parma, Paulus ungarus, Detrus de Musla, Hench ungarus, Xristoforus Traveclensis stb.), a legtöbb azonban minden keresztény népnél általánosan használt (kereszt-) név. Vannak azután nevek, melyek részletesebb filológiai elemzéseket kívánának, amilyen pl. Chise, Chedem, Sothomuz stb.⁶ De hogy az ilyen vizsgálódások mit jelentenének gyakorlatilag a származást illetőleg, érdekesen illusztrálja András pap (klerikus) esete, akinek apja esztergomi polgár, de külföldi származású (de Meniis); Andrásnak kanonokká való befogadását is a pápa rendeli el. Csak valószínűség szól amellet, hogy a *lovagrendekben* sok volt a nem

⁵ Biztos pl. Chepán kanonok nemzetisége is, mikor az édesanyja Liliom úrnő.

⁶ Egynéhányuk alighanem turk eredetre mutat, hiszen a papok között akadtak pl. besenyők (Veszprémben, a somogyi sz. Egyed-apátságban).

magyar eredetű; legalább ilyen neveket találunk: Visuntinus, Herbrandus, Hermannus stb.

Ha *méltóságok* és *ispánok* között idegen neveket (Heidricus, Barleus, Scubanus, Symeon Hispanus stb.) találunk: egyáltalán nem bocsátkozhatunk messzemenő következtetésekbe, mikor velük szemben a Bors, Pons, Akos, Csák stb. családok sorakoznak.

A *szolganépeknél* már tisztább a helyzet. Bors ispán feleségének a cselédjei bizonyosan magyarok voltak, ha Kathe, Angus, Penteka, Utalov nevekre hallgattak, legfeljebb egy-két szláv eredetű lehetett közöttük (Nestesia, Malischa). Magyarokat találunk Úrkután is (Bes, Des, Ceke, Cekelev, Both, Egid, Wárov, később Pete, Sebe stb.), még a comesük is Nána. Csak a Sudan névvel lehetünk megakadva. Magyarok a dorogiak is: Bebus, Budov, Budorog, Ponka, de akad köztük egy Uz. Az egész környéken csak elszórtan kerül elő egy-két szláv név: Petk, Maléna (éppen a magyar Kovácsiban!). Nem megvetendő adat végül, hogy Nyírföldön tolmácsai (interpretes) útján a Kún (cumanus) Kelduchynus szerepel egy adásvételnél, mikor is a szomszédok között Palen, Syka, Legnen és Buchta neveket találjuk, míg a két tolmácsot Györgynek és Martonosnak hívták.

A *nemzetiség* megállapítása szempontjából fontos jelenség, hogy az Esztergomot környező falvakban a tatárjárások alkalmával előkerülő nevek úgyszólván mind magyarok, akár Dorog felé (Nyorkv, Berch, Ykurheeg, rakatyafa, Felkud, Ölkud), akár a várhegytől északkeletnek fordulunk (Urkuta, Akaspatataya, Zamard, Berukzad, Nyasheg, Marcelneygyaja [= Marcelné diója]) stb.

Kivételnek csak *Hévíz* és az *örmények faluja* vehető. Az utóbbinál a névben benne van a származás is; mert hogy itt nem lehet szó őrlőről, eléggé igazolja IV. Béla levele (1243), melyben róluk mint elődjeink idejében és a saját uralkodása alatt bevándorolt kereskedő vendégekről beszél. (Tudjuk azonban, hogy e falu a tatárjárással kapcsolatban pusztulásnak indult.) Hévíznél a magyar és latin név mellett a szláv is előkerül (Toplycha, Tapulcha), ami régi szláv lakosokra mutat.

Esztergom városban a dolog természete szerint vegyes a lakosság. Akad itt *szláv* is, mint a dömösi prépostságnak Milost nevű sütője, még több *magyar* (Bene, Dama, Myke stb.), akik esetleg a közvetlen környékről (különösen Kovácsiból), néha azonban az ország távoli vidékeiről kerülnek ide, mint a fentebb említett Aranyos Miklós a Mátrából.

A magyarokon kívül elsősorban a „*latinok*“ jönnek számba. Ezen azonban, különösen Karácsonyi idevágó kutatásai után, nem éppen olaszokat kell értenünk — bár ilyenek is voltak, mint pl. a kövér Tamás velencei kalmár (mercator Venetensis) vagy Archinus kamaraispán (comes camere, nacione Venetus) és velenceiek állandóan jártak a vásárokra —, hanem flandriai telepeseket. Erre kellene következtetnünk már az esztergomi szőlőművelés hírességéből is, de még világosabban mutatják ezt a ránk maradt nevek: Herbordus, Ybur, Elkinus, Archinus, Balduinus, Jaanynus, Gyan, Gean stb. Es

nem utolsó argumentum az egyik oklevelük végére⁷ odatévedt payment-kifejezés a pagamentum helyett (1265).

Nem hiányoznak a *németek* sem: Hermannus, Guntherius, Fulkus, Ludwyg, Rennerius stb. Nem is csoda. Az esztergomi piacra jöttek kereskedők a Rajnán túlról (de ultra Renum): Franciaországból (Francia) és a vele szomszédos országokból (pl. Gandból) is, jöttek csehek, lengyelek, oroszok (de Ruscia), de legtöbben mégis csak németek: szászok, bajorok, regensburgiak (de Ratisbona), bécsiek.⁸

Egy részük meg is telepedett. Esztergomi polgár lett a *szír Godynus* is fiával, Rubynusszal, csak hogy erről meg azt nem tudjuk, milyen vallású volt. Lehetett akár mohamedán is. A polgárok között szereplő *Ibrahim* nevéből úgyis arra kell gondolnunk, hogy nem hiányoztak innen a mohamedánok (izmaeliták?).

Még kevésbé hiányoztak a *zsidók*, de inkább német névvel: Oltmannus; akinek testvére Nekkel és Wluen, valamennyien pedig a zsidó Heynelnek a fiai. Heynel, aki a város déli részén a szentpál-falvi híd felé lakott, valamikor (az aranybulla ellenére) IV. Bélának kamaraispánja volt, megkapta Komárom várát is. Fiai a királyné harmincad-jövedelmét vették bérbe. A bérösszeget azonban vagy nem tudták, vagy nem akarták fizetni. Kérésükre új meg új fizetési határidőt kaptak, de végre is erőlyesen kellett velük szemben eljárni: a király elvette tőlük a bérletet, el a biztosítékul följánlott komáromi várát, melyet az új kamaraispán, Walter kapott meg.

Pedig IV. Béla nagyon megbecsülte a pénzes polgárokat. Érdekes példa erre *Archinus kamaraispán* esete. A velencei Archinusnak fia született és keresztanyául a királynét kérte föl. A királyné elfogadta és a gyermek a király nevét, Bélát kapta a keresztségben, keresztelői ajándékkul pedig a Nyírföldet az ott lakó királyi és királynéi népekkel (1249).

Ez a néhány sor természetesen csak néhány halvány vonást akar adni Esztergom középkori képéhez, egy-két adatot a már publikált oklevelek óriási anyagából, azt is a lehető legrövidebben. Nem mulaszthattam el mégsem, hogy a figyelmet föl ne hívjam egy-két esztergomi helynév érdekességére. Ilyen pl. Urkuta, Libád, Szentkirály és magának Esztergomnak a neve.

Urkuta — mint már Erdélyi László magyarázta a tihanyi apát-ság történetében — a herceg eredeti magyar szavának emlékét őrizte meg. A tihanyi apát ugyanis nem a királytól, hanem Dávid hercegtől, I. Endre fiától kapta, tehát hercegi birtok volt. Egy másik oklevél latinra így fordította Uurkuta nevét: puteus Ducis. Már pedig a dux nevet viselte pl. I. Béla is a koronázás előtti pénzein (Bela dux). Érdekesen egészíti ki ez az adat Kinnamos görög történetíró följegy-

⁷ Nemcsak közvetlenül származtak ide Flandriából: akadt pl. olyan is, aki Fehérvárból költözött ide (Gyls, filius Bonifacii de Alba).

⁸ A kereskedelem nyelve az emlékek bizonyossága szerint mindamelllett magyar volt (vulgo Barka, Masa stb.), hiszen jöttek ide kereskedők Zalából, Somogyból, a bolgár határszélről, különösen borért. A vásárvámszabályzatnak azonban van egy nagyon szomorú passzusa is: az, mely a rabszolgák és rabnők kereskedőjéről (venditor servorum et ancillarum) emlékezik meg, még 1288-ban is.

zését, mely szerint II. Géza idejében (Ouroum) „Uram“ volt a trónörökös címe.

Libád neve az elnevezésekben megnyilatkozó konzervativizmusnak érdekes példája. Esztergom területén ilyen nevű önálló faluról már századok óta senki sem tud, de azért a mai Batthyány-utcát a régi esztergomiak ma is Kislévának mondják, holott Léva városához igazán nincs köze. Ellenben rámutat az esztergomi kiejtésnek arra a sajtászerűségére, hogy gyakran összecseréli az í-t meg az é-t. Tekintettel már most az újabb időkben erősen fejlődő és Esztergomtól nem messze levő Lévára, a nyelvszokás kicsinyítő jelzőnek oldotta föl a szóvégi -d képzőt.

Szentkirály eredetileg a johannita keresztesek kolostorának védőszentjét, Szent Istvánt jelentette, miután a nyelvszokás e néven csak az első szent király nevét értette. Lassankint a Szentkirály háttérbe szorította a falu régi Abony nevét, mely azután el is tűnt. Ma már a falu és a kolostor nem látható, de azért a nép ma is szentkirályi földeknek, Szentkirálynak nevezi ezt a területet, sőt már beleérti az egykori Szentpálfalva határát is egészen a város házáig.

Esztergom nevét már sokféleképpen igyekeztek megfejteni. Anélkül már most, hogy bármelyikkel harcbaszállnék, két dologra mégis fel kell hívnom a figyelmet. Az egyik, hogy a név második fele bizonynyal összefügg a Garam szóval. Erre kell gondolnunk, mert a római korban is szereplő Granua akkor közvetlenül a várheggyel szemben folyt a Dunába, akad továbbá középkori író (Lübecki Arnold 1189), aki följegyezte, hogy a vár (és város) a Gran folyótól kapta a nevét. Érdekesen kapcsolódik ehhez a helyi nyelvszokás, mely ma is Esztergamot ojt. A másik, hogy a város neve még a XIII. században is alig öltött végleges alakot. A római név: Solva, Solva mansio teljességgel feledésbe ment, az egykorú írások pedig Gran, Stigran, Strigonium, ýztragom⁹ (az Erdy-kódex legendájában) Eztergam alakokat tüntetik föl.

Nem mulaszthatom el e helyen megemlíteni Schünemann professzor cikkét, mely Esztergom nevét a szláv strëgz = custodia szóból származtatja s így teljesen meggyőző nyelvészeti magyarázatot ad, ha csak a Strigonium alakot vesszük. A többi alakok azonban azt mutatják, hogy Esztergom nevének kialakulása mégsem volt egészen egyszerű folyamat.

E soroknak nem célja a nyelvészkedés. Csupán arra óhajtották fölhívni a figyelmet, hogy a középkori Esztergom, amint általában véve fontos szerepet töltött be a magyar nemzet életében, ma is méltó mind a nagyközönség, mind a tudomány figyelmébe.

Balogh Albin.

⁹ Éppen az utolsó alak miatt közelekvőnek látszik annak föltevése, hogy az Esztergom szó első fele a szláv *bisztra* (= sebes) szóból származtatható. Ez egyrészt történetileg alaposan megokolhatjuk, mert éppen a Garam torkolatánál fekvő Helemba (Helunba) régi szláv lakosságra mutat, másrészt a Garamra a kuruc költemény szerint is nagyon jól alkalmazható („Sebes víz a Garam“).

Honfoglaláskori magyar szigetek Szlavóniában.

Eróltetett, gyors lihegéssel vágtat egy keskenyvágányú vasút Eszék-től Moszlatináig jó száz és egy-néhány kilométert folyton olyan területen, amely azelőtt tiszta magyar föld volt. Virágzó, színmagyar falvak álltak itt sorjában a nagyszerű őserdők szélén, az ezüstkígyóként kanyargó Dráva vize mellett, amelyeket még a honfoglalás vetett erre a vidékre s amelyek a reformációkor engedelmesen hajtották alá nyakas fejüket az új keresztvizek...

E régi-régi falvak csak voltak és nemes magyar arculatjukat az akkori, színes és hangzatos magyar nevük után próbáljuk elképzelni: *Oroszi, Beszenc, Jakafalva, Györgyfalva, Tolmány, Lanka, Mosony, Bajafalva, Újfalu, Szócs, Szőlöske, Hölgyes, Tamási, Szerőce, Kaporna, Petri, Csapa, Erdőd, Szentgyörgy, Ténye, Szarvas, Mihóca, Monosló, Gát, Ság, Petres, Révfalu, Maradék, Kórógy, Haraszti, Szentlászló, Erdővég* stb.

Csupa ragyogó, esendülön hangzó, elbájoló magyar elnevezés!... Egy részük ma már semmiféle térképén a világnak fel nem lelhető: örökre letörölték onnan az évszázados harcok, országrengések. A többi elszlávosodott, elmagyartalanodott és ma már más néven ismeretes. Legfeljebb a nevében felismerhető szláv-talan, magyaros motívumok teszik gyanússá és árulják el az ilyen régi magyar községet.

Kapornából Kapelna lett, Csapából Csepin, Erdődből Erdut, Tényéből Tenje, Mihócából Miholjac, Gátból Gát, Monoslóból Moszlavina,

Ságból Sag, Erdővégből Erdevik és Maradékból Maradik.

Az ötven-hatvan falualja magyarból ma csak egyetlen szigetecke lapul meg a rettentő és mohó szláv tenger közepén. Egyetlen magyar község dacol évszázadok óta a szörnyű árral és mialatt egész sereg községtestvére örökre eltűnt a föld színéről, egy másik csomónak pedig a népe szlávosodott el: ezalatt ez a kis község hősiezen állja az ostromló tengerár nyílt és alattomos támadását.

Ez egyetlen tisztán megmaradt magyar végvár, amely nevében is, fajában is megőrizte ezeréves magyarságát: a dráwaparti *Rétfalu*, amely — tisztelendő tudós *Dömény József* 1778. évi rétfalusi pap szerint — „fekszik a Dráva vize mellett, Eszéken felül egy vagy két dülő-földdel“. E derék pap rendkívül becses és értékes feljegyzéseiből közzöljük a következőket:

„Iliriában helyzetetett Réthfaluról való emlékezetes dolgok, melyeket Tisztelendő Tudós Dömény József uram ezen Ekleziának hűséges Lelki Pásztorja egynéhány esztendőök alatt gondos szorgalmatossággal jegyeztett, azután pedig Veresmarti Prédikátorságában és a külső Baranyai V. T. Seniorságában (ez a mai nyelven *esperest* jelent) rendbe szedvén írásban kibocsátott 1778. esztendőben. Ex qua protocollo matriculari inseruit Stephanus Derecskei Succesor ejusdem V. V. in Ecla Rfaluens (amelyből az anyakönyvbe besorozta, t. i. beírta Derecskei István az ő rétfalusi hivatali utódja).

Rétfalu, mely most fekszik a Dráva vize mellett Eszéken felül egy vagy két dülőfölddel, hivatott előbb Révfalunak, hihető, hogy ottan előbb rév volt. Azután az áradások miatt elrekesedett.

Sok változásokon fordult meg eleitől fogva a sok féle ellenségek s kóborlók miatt, úgy mint Török, Német, Rác, kurucz és haramiák miatt, úgy hogy sok több magyar helységek el is pusztultak.

Amelyek egészen elpusztultak, ezek: Oroszi, Beszencz, Jakafalva, Györgyfalva, Tolmány, Lanka, Mosity, Bajafalva, Ujfalu, Nebojsza, Szócs, Szőlöske, Hölgyes, Tamási, Szerőcze, etc., etc.

Amelyek elváltoztak, más nemzetiségre és vallásra mentenek (amennyire lehetett végére menni) ezek: Kaporna, Dopsza, Csapa, Petri, Erdőd, Sz. György etc.

Ezek pedig eddig még megmaradtak: Rétfalu v. Petres, Haraszti, Sz. László, Kórógy, Tordinca és Antin. Ezek a két utolsók rác nemzetű reformátusok voltak eddig, kiknek magok nyelveken tanító Papjuk volt, most nincsen; mikor szűnt meg nem tudatik, hihető a Török járáskor. Már most ezek fogyogatnak, más vallásuakkal szaporíttatnak, mivel Papjuk nincsen. Nem is lehet a tilalom miatt, jóllehet tarthatnának, annyi számmal vagynak.

Révfalu v. Réthfalu ezek között régtől fogva nevezetesebb s majd bátorságosabb is. Mert sok más magyar helységek elpusztulván sokféle ellenségek miatt, ide jöttek lakni. En ezt magam hallottam azoktól, akiknek Eleik s Attyáik az elpusztult falvakban laktanak.

De ugyan tsak, e'sem volt egészen bátorságos, mind az Ellenségek, mind a kárt okozó Dráva víz áradások miatt. Ahonnan nevezetesen 3 helyen változott. 1. (Volt egyszer a Dráwaparton, melyet ma is Faluhelynek hívnak, de most len vető s termő hely. Itt nem lakhatván a Törökökkel való hadakozások, vagy

azoktól s Rácoktól és Kuruczoktól való hadakozások) rablások miatt és pusztítások miatt, innen mentenek lakni alább napkelet felé, mintegy dülő földnyire a Dráva szigetgyébe. Ma is sok nyomai vagynak az ott való lakásoknak.

Ez a második t. i. szigetben való lakások sem volt alkalmas hely, a soká való maradásra. Mert itt is a Dráva áradásai miatt sok károkat vallottanak. Jóllehet ugyan az ellenségtől valamennyire bátorságosabb volt a lakások ott, de a víz miatt nem lehetett. Volt ott nékik papjuk is, kit hívtak Kiss papnak. Ennek idejében meg is égett a falu. Akkor a Dráva nagyobb részint innen folyt. Ez az oka talán, hogy Rétfalu a Lámpe Historiájában nem a Slavoniai, hanem a Baranyai Eklesiákhoz számláltatik. De mostan tul foly Magyar Ország felé, sőt a Drávanak innen még nyoma is alig látszik. Ott való lakozások nyomait láttam magam is. Ez az itt való lakások esett a Török lakás, járás és a Rácok pusztítások idején, de esztendeit nem lehet kinyomozni és meddig laktak.

Mindazonáltal, mikor táján innen kiköltöztenek harmadik helyre, gondolhatni némely környül állásokból, hogy ez esett circa 1680. v. 90. táján. Most is azon a helyen fekszik, partos magaslaton, melyet hívtanak azelőtt Petresnek a régi Dráva folyásának a partján, alkalmas a lakásra és bátorságos a vízre nézve. Eszékhez igen közel, csak 10 ölnyre is alig van. Mert naponkint az eszékiek a Rétfalusi határig — faluig jönnek lakni. Sőt már egész utca is van az eszékiekből a Rétfalusi határon.

Ez a hely t. i. Rétfalu sok helyekből szaporodott, mert a melyek sok féle ellenségek miatt körül belül levők háborgattattak s elpusztultak, mint Szőlöske, Oroszi, ide jöttek lakni bátorságnak okáért, akik megmaradtanak, mások pedig sokan kik le vágattattak kik pedig rabságba vitettek a Törököktől.

Amely magyar helységek ezen kívül megmaradtak, azok a rétekben levő vizek között lappangottanak.

Ez a rétfalu, mint a többiek is e tájon nem voltak földes Urak szolgáltyában, mint mostan; hanem a Török idején azoknak adóztanak; azután pedig hadakozásnak idején, minthogy gyakran megesett a Tábor és Vár körül szolgáltanak, evedzésekkel, kénytelen is kellett menni, mint a Táborosok és szinte úgy kijárt a 'soldjuk. Elmulván a hadakozások, a felséges Camarához tartoztanak mint mostan Eszék.

Rétfalu ekkor tájban azután is sokáig, a pestisig népes és hatalmas hely volt; *Eszéknél nagyobb*; de Eszék népesedni és erősödni kezdvén, ez lassan lassan alább szállott. Nagy határa volt, mivel a közelebb elpusztult falukból idejövén, azoknak földöket, határokat elfoglalták s birták, miveltek mind Kórógy váráig, Oroszit, Györgyfalvát is. Melyre nézve sok porziót is kellett fizetni sokáig majd 1760 esztendeig. Jóllehet már ezelőtt elvétellett tölük nagy darab határ, rész szerint Eszéknél Rokhus templomáig, rész szerint Tényének, rész szerint Csapának számára; mégis mintha birták volna kellett fizetni érte, mig-nem sok instanciájukra elengedetett.

Vármegyék is voltak ebben a Slavoniai tartományban régente, mint a Reformáció tájon, melyet a Lampe Historiájában megláthatni. De azután megint megszűnt, hanem Cameralis Administratorok által igazgattattak és a várból hadi tisztek által. A'kik hozzájuk igen engedelmesek voltak. Megegett mindazáltal néha hogy a Barátoknak vádolások és ösztönzések miatt keményen bán-tanak vélek a Generálisok és a templomuktól is meg akarták fosztani. Nevezetesen egykor az eszéki alsó városi plebános maga bátorságával ki is jött volt a Templomot elfoglalni és pecsételni Acs Miklós Papnak idejében (aratási időben, mikor a férfiak künn a mezőn tar-

tózkodtak) de némely jó Uraknak tanácsokból az Asszonyok bátorságok által megszegyenítettvén vissza nyargalt."

A XVIII. század a szlavóniai magyar falvakra is szomorú emlékezetű. Jön a haramiavilág, a várbeli tiszteket könnyű lévén megvesztegetni, irtózatoss rablások, pusztítások prédájává lesz a nép. Csak 1748-ban állítják helyre a vármegyét, amely aztán példás és elriasztó büntetésekkel kiirtja a betyárokat.

1752-ben kerülnek a rétfalusi földesurak alá. Első földesuruk *Pejacsevics* Mark Sándor báró, nemzetiségre nézve moldvai. A historikus dícséri. 1764-ben a pozsonyi diétán védelembe veszi jobbágyait Mária Terézia ellen, aki a rétfalusiakat is, mint a többi szlavóniaiakat, el akarta oszlatni, azaz a szegénységükből kikergetni. *Adamovics* János eszéki vicispán ugyanazon a diétán *pro virili* fogta pártját a rétfalusi magyaroknak.

1765-ben templomot emelnek, mely ma is áll. Azután a hétköznapi történelem napjait élék a nagy szabadságharcig, amikor is a debreceni országgyűlésen Rétfalu követe *Antal* Mihály földműves volt, aki résztvett a Habsburg-detronizáción is.

Eszéktől Moszslavináig alusszák csendes, örök álmukat a hajdani dicsőséges magyar mult elpusztult községei. Az ósrégi kultúra helyén ma acéleke hasítja dús barázdákba a zsiros, gazdagülő televényt és a falvak mellett, amelyeken nehéz századévek suhantanak keresztül, ma smaragdzöld, gazdag vetés-óceán hullámszik.

A nép, melynek első megtelepedését a honfoglalásig lehet visszavezetni, hősi küzdelmet folytatva, állja a szláv tenger mindent elborító hullámainak szörnyű csapkodását. Ma még jó magyar családnevekkel találkozunk: Bakó, Kard, Kató, Hajdu, Varga, Kozár, Kozma, Marci, stb.

De mit hoz a Holnap?

Péchy-Horváth Rezső.

Divéky Adorján: *A Lengyelországnak elzálogosított XVI. szepesi várcs visszaesatolása 1770-ben.* (Kiadta: a Szepesi Szövetség központja és miskolci osztálya. Ranschburg G. bizománya.)

Zsigmond király 1413-ban a nagy kiváltságokat élvező XXIV. szepesi város provinciájának kötelékébe tartozó tizenhárom várcst zálogosított el három koronauradalmi várossal (Lubló, Gnézda és Podolin) együtt 37.000 széles prágai garasért sógorának, Ulászló lengyel királynak. Az örökös pénzzavarokkal küszködő Zsigmond e tettének főindítóoka az volt, hogy mindenáron folytatni akarta a velencei köztársaság ellen indított háborút. Dalmácia visszaszerzését ugyanis akkor a nemzeti becsület kérdésének tekintették.

A zálogbaesapott városok, melyek továbbra is megtartották régi szervezetüket és Landgraftagnak nevezett gyűléseiken tárgyalták meg s intézték ügyeiket, visszaesatolása történetírásunk eddigi megállapítása szerint 1772-ben, Lengyelország első felesztása alkalmával következett be.

Divéky, munkájában, melyet a Magyar Tudományos Akadémia 1919-ben Lévay-díjával jutalmazott, a bécsi házi, udvari és állami, valamint a krakói, lwówi és varsói levéltárak gazdag anyagának felhasználása mellett kimutatja e megállapítás téves voltát s beigazolja, hogy az elzálogosított terület megszállása és okkupációja már 1770-ben történt meg Eszterházy tábornok magyar esapatai által. Alkalmat az okkupációra az 1768-i orosz-török háború szolgáltattott. Ugyanis Törökországban pestisjárvány tört ki, ennek behureolása ellen a bécsi udvar egészségügyi kordont vonatott a határ mentén és ezen innen maradtak az elzálogosí-

tott területek. Közben a lengyel nemzeti szövetség tagjai, az ú. n. bari konfederáltak az oroszok elöl Szepes megye területére menekültek s az oroszok itt, Granasztónál verték meg őket. Ekkor, 1769 nyarán az egészségügyi kordont katonai kordon váltotta fel és az teljesen elzárta a XVI. várost Lengyelországtól. A m. kir. helytartótanács ekkor előterjesztett jogos kérelmét, hogy a magyar határon a magyar címer tűzesség ki, az összes államtanácsosok ellenezték és így a császári sаст tűzték ki az egész határvonal mentén. Mária Terézia 1770. július 19-én parancsot adott Lacy grófnak, a haditanács elnökének, hogy a császári sasokkal nyomuljon előre és a megszálló határvonalat egészen Új-Szandecig tolták ki azzal az indokolással, hogy talált okmányok alapján Magyarország joga van a megszállt területekre. Lengyelország felesztásakor a XVI. város közjogilag is visszaesatoltatott és grófjuk, janniki Jony Tivadar, 1772. november 5-én Iglón, a provincia új székhelyén tette le a polgárság nevében a hűségesküt, a koronauradalmi városok átadása pedig november 10-én Lublón ment végbe királyi biztos jelenlétében.

A bécsi udvar a szepesi városok elfoglalásakor, mint a közölt okmányokból kitűnik, nem gondolt Lengyelország felesztására, de öntudatlanul sem volt annak előidézője, azt csupán akaratlanul segítette elő és siettette. Azonban ez sem következett volna el, ha a visszaesatolás nem lett volna összekapcsolva tiszta lengyel területek — a nowy targi, czersztyni és novysaezi sztarosztaságok — megszállásával. Ezt a körülményt használta fel II. Frigyes és Katalin cárnő alkalmas ürügyül Lengyelország felesztására.

Görgey Aladár.

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az fámogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödöttén teljesítthesse hivatását.

Lapunk, a nyári hónapok kivételével, havonta jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MŰEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMŰZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismertetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar családok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HÓSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyeivel foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s évente közel 700 oldalon oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-UT 20. SZÁM.
TELEFON: AUTOM. 299-92.

